

Od Veľkej francúzskej revolúcie po „Veľkú vojnu“

Vybrané kapitoly z dejín novoveku II.

Ján MOJDIS

Prešov

2016

Oponenti: Doc. PhDr. Gita Geremešová, PhD.
Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Jazyková úprava: Mgr. Sylvia Kasenčáková

Vydanie: prvé

Vydala: © Prešovská univerzita v Prešove, 2016
Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU:
<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Mojdis2>

ISBN 978-80-555-1705-6

Obsah

Slovo na úvod	4
1 Veľká francúzska revolúcia 1789	5
<i>Príčiny a predpoklady Veľkej francúzskej revolúcie</i>	6
<i>Priebeh Veľkej francúzskej revolúcie</i>	12
2 Ohlasy Veľkej francúzskej revolúcie a Napoleon Bonaparte	19
3 Európske myšlienkové smery 19. storočia	25
<i>Konzervativizmus</i>	25
<i>Liberalizmus</i>	26
<i>Anarchizmus</i>	27
4 Feminizmus	32
5 Imperializmus v novovekých dejinách	41
<i>Prejavy imperializmu v zahraničnej politike USA</i>	47
<i>Nemecký imperializmus</i>	52
6 Modernizácia v európskych dejinách	54
7 Počiatky rozvoja robotníckeho hnutia vo Veľkej Británii	60
8 Nacionalizmus v dejinách	65
9 Dôsledky občianskej vojny v USA	72
10 Hospodársky rozvoj vo svete na začiatku 20. storočia	75
11 Prvá svetová vojna	79
Pramene a použitá literatúra	86

Slovo na úvod

Dejiny nám dávajú odpoveď jednak na to, čo už bolo, avšak nám aj umožňujú na základe toho vytvárať si obraz o tom, čo môžeme v budúcnosti očakávať na základe tohto poznania. Aj v novoveku v čase revolúcií a rýchlo sa meniacej situácie boli udalosti dominantné či menej determinujúce. Našou snahou je dostať ich do dobových súvislostí. Ľudia však potrebujú vzory a historické príklady sú obzvlášť silné modely, pretože skutočne existujú, preto sa dejiny študujú a aj to nás vedie k tomu, aby sme určité príklady z dejín propagovali a poukazovali na ich osobitosti a význam aj v každodennosti. Dejiny študujeme v škole nie preto, že študenti potrebujú vedieť, poznať zbierku starých skutočností, ale preto, že história im pomáha pochopiť, ako svet funguje a ako sa ľudia správajú. A taktiež aj ľudia a národy bez dejín nemôžu byť, pretože dejiny sú často tým najdôležitejším tmelom, ktorý ich zjednocuje.

Jednou z takýchto významných udalostí určujúcich priebeh francúzskych a európskych dejín určite bola aj Veľká francúzska revolúcia v roku 1789, ktorá je začiatkom významných premien, a to nielen vo Francúzsku, v Európe, ale aj v krajinách mimo Európy. Tieto zmeny sa prejavovali nielen v rovine politickej, ale aj ekonomickej a kultúrnej. Preto aj prvá časť vybraných kapitol z dejín novoveku sa venuje tejto problematike a na ňu nadväzujúce časti sa zaoberajú nielen dôsledkami udalostí vo Francúzsku na prelome 18. a 19. storočia, ale udalosťami, ktoré mali vplyv na vývoj celej Európy, akými sú dôsledky začiatkov procesu modernizácie v oblasti ekonomiky, politiky, kultúry a umenia. Veľkú pozornosť venujeme problematike myšlienkových hnutí 19. storočia, a to nielen tým známym ako je konzervativizmus či liberalizmus, ale dnes už menej aktuálnym, ako je anarchizmus, či imperializmus. Okrem udalostí odohrávajúcich sa v Európe je jedna kapitola venovaná problematike dôsledkov občianskej vojny USA, jediného väčšieho vojenského konfliktu na americkom kontinente. Z európskych udalostí 19. storočia sa sústreďujeme na problematiku rozvoja nacionalizmu a následne prechodu kapitalizmu voľnej súťaže do štádia monopolizmu a dôsledkov, ako je rast zbrojenia, konfliktov medzi mocnosťami až rozpútaním „Veľkej vojny“ v roku 1914.

1. kapitola

Veľká francúzska revolúcia 1789

Francúzska spoločnosť v predvečer revolúcie – zahranično-politické predpoklady VFR -francúzski utopistickí socialisti – vnútropolitické predpoklady VFR – priebeh VFR – ohlasy na VFR – dôsledky VFR

V dejinách sa stretávame s významnými medzníkmi, obdobiami či udalosťami, ktoré mali často nadčasové dopady a význam, ktorý presahoval dobu, v ktorej k daným udalostiam došlo. Jednou z takýchto významných etáp vývoja Francúzska je obdobie po roku 1789, kedy dochádza vo Francúzsku k revolúcii, ktorá je dodnes aktuálnou a skúmanou problematikou tak v dejinách Francúzska, ako aj vo svetových dejinách. Už samotný vývoj pojmu tejto revolúcie prechádzal a dodnes prechádza svojim vývojom. Marxistická historiografia venovala tejto dejinnej udalosti veľkú pozornosť, a tak sa v našej historickej literatúre do 90. rokov 20. storočia stretávame s pojmom Francúzska buržoázna revolúcia. Obdobne je to aj v dejinách svetovej historiografie, kde nachádzame pojmy ako Veľká revolúcia, avšak v súčasnosti sa presadil pojem Veľká francúzska revolúcia. Veľká francúzska revolúcia je významným fenoménom dejín novoveku, ktorý výrazne poznačil vývoj Európy na veľmi dlhé obdobie.

Francúzska spoločnosť 18. storočia hľadala svojich zástupcov a bola príliš rôznorodá, aby mohla byť udržiavaná aj naďalej v tichosti a poslušnosti voči kráľovi a štátu ako tomu bolo v predchádzajúcom období. Avšak vo svojom hľadaní nejakej politickej reprezentácie neustále narážala na dedičstvo po Ľudovítovi XIV., ktoré systematicky uzatváralo komunikačnú cestu medzi spoločnosťou (reprezentovanou generálnymi stavmi, parlamentom, municipalitami, mestskými korporáciami a pod.) a štátom. Absolutistická monarchia blokovala od smrti Ľudovíta XIV. všetky pokusy o úpravu politického systému, najmä ustanovenie zastupiteľského režimu, ako boli parlamenty, ktoré boli integrujúcou časťou starej štruktúry a uzurpovali si zastupiteľskú funkciu vo väčšej miere, než ju vlastne vykonávali. Kládli si nárok, že predstavujú národ, ako tomu bolo v rokoch 1769 – 1771, keď bojovali proti nárokom kráľa Ľudovíta XV. Chronologicky už začiatkom revolúcie vo

Francúzsku je rok 1788, kedy sa rozhoduje o zvolaní generálnych stavov, povolanie Jacques Neckera (1732 – 1804 – *bol francúzsky štátnik švajčiarskeho pôvodu, minister financií Ľudovíta XVI.*), zvolanie parlamentov, to všetko začalo sériu kapitulácií Ľudovíta XVI. Počínajúc jarou v roku 1789 bolo vo Francúzsku zrejme, že sa moc už nenachádza v rukách kráľa, jeho kancelárií, odkiaľ vychádzali po storočia rozhodnutia, nariadenia a zákony. Zrazu táto moc stratila svoje ukotvenie, nenachádza sa v žiadnej inštitúcii a všetko smeruje k tomu, aby boli zrušené, prepracované a znova zničené.

O udalostiach vo Francúzsku po roku 1789 bolo napísané obrovské množstvo prác od monografií cez odbornú štúdiu a články vo všetkých svetových jazykoch. Našou snahou však nie je hodnotenie týchto výstupov, ale poukázanie na príčiny, prečo k revolúcii vo Francúzsku dochádza, aký bol jej priebeh a aké sú dôsledky pre Francúzsko, Európu a svet.

Príčiny a predpoklady Veľkej francúzskej revolúcie

Myšlienkové a ideové predpoklady VFR

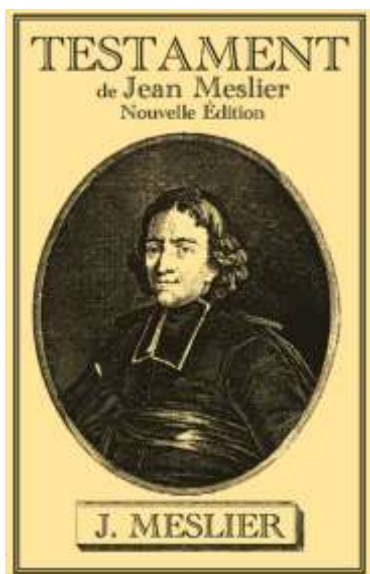
Francúzske politické myslenie už koncom 18. storočia malo prepracovaný určitý počet špecifických kultúrnych rysov určených k tomu, aby boli použité alebo spracované nastávajúcou revolučnou ideológiou. Francúzska spoločnosť 18. storočia zúfalo hľadala svojich predstaviteľov, ktorí by vyjadrili ich názory, predstavy a plány. Vo svojom hľadaní politickej reprezentácie stále narážala na dedičstvo po Ľudovítovi XIV., ako sme to už spomínali. Avšak kráľ a dvor sa stále viac prejavujú konzervatívne, pretože odsudzujú Encyklopédiu a osvietené myšlienky, a tak nepredstavujú „osvieteneckých ľudí“. A to je aj jeden z dôvodov, prečo si spoločnosť 18. storočia vybrala ako svojich „hovorcov“ filozofov a literátov.

a/ Medzi myšlienkové predpoklady Veľkej francúzskej revolúcie patrí predovšetkým činnosť a diela francúzskych osvietenských filozofov 18. storočia. Medzi nich patria také osobnosti ako Charles Montesquieu, Francois – Marie Arouet Voltaire, Jean Jacques Rousseau a celý rad ďalších. Ďalej tu zaradíme encyklopedistov a *Francúzsku encyklopédiu vied umení a remesiel*, ktorá začala vychádzať vo Francúzsku po roku 1751. Taktiež tu musíme zaradiť hnutie francúzskych salónov, ktoré predovšetkým v druhej polovici 18. storočia vytvárali verejnú mienku k zmenám v spoločnosti. A nakoniec nemali by sme zabudnúť ani na diela a činnosť francúzskych sociálnych utopistov.

Jean Meslier – titulná strana knihy „Závet“¹

---

¹ Zdroj: http://rocbo.lautre.net/poleis/Testament_Meslier/ online [citované 30. 9. 2016].

Francúzski utopickí socialisti predstavujú nie rozhodujúci, ale významný myšlienkový prúd, ktorý prinášal do spoločnosti nové pohľady a kritiku daných spoločenských pomerov Francúzska v 18. storočí. Medzi nich zaraďujeme Jeana Mesliera (1664 – 1729), ktorý bol vidieckym kňazom a stal sa známy predovšetkým prácou „Závet“, ktorá je pozoruhodným dielom svojej doby. V nej načrtáva podoby ideálneho usporiadania spoločnosti a vzorom sa mu stáva rodina. V nej si ľudia navzájom pomáhajú a vláda je zverená na základe volieb tým najmúdrejším a najsúkusenejším ľuďom. Všetci ľudia by mali vlastniť bohatstvo spoločne a rovným dielom ho aj využívať „v blaženosti a príjemnosti života, a to pod vládou a vedením tých najmúdrejších“. Kritizuje súdobú spoločnosť, pretože nevychádza z požiadaviek mravnosti a zásad prirodzeného práva. Ľudské šťastie zabezpečuje mier medzi ľuďmi a vzájomný vzťah bez lži a pokrytectva. Národy nie sú stvorené kvôli panovníkom, ale naopak panovníci sú tu na to, aby slúžili ľuďom a majú mu zaistiť pokoj a bezpečnosť. Hlavným problémom v spoločnosti je podľa neho existencia súkromného vlastníctva, pretože je zdrojom nenávisti a útrap.

Etienne-Gabriel MORELLY²

O jeho osudoch a živote vieme veľmi málo a ako mnoho autorov pred ním aj Morelly vychádza z predstavy o „zlatom veku“ ľudstva, v ktorom žili ľudia v dávnom veku v dokonalej spoločnosti, hoci si to ani neuvedomovali. V práci „Zákonník prírody“ zúfa nad žalostným stavom rozumu v súdobej ľudskej spoločnosti a podľa neho bude potrebné venovať veľa úsilia, aby ľudstvo obrátilo svoj zrak ku skutočným záujmom človeka. Zákony ľudskej prirodzenosti sa nemenia, avšak kazí ich morálka, a aby ľudská spoločnosť bola šťastná, musí žiť podľa zákonov prírody.

Príroda zariadila všetko múdro a dala všetkým ľuďom do vienka rovnaké city a potreby a aj z toho vyplýva prirodzená rovnosť ľudí. Zverila nám spoločné vlastníctvo, zem a každý ju môže rovnako využívať. Morelly píše: „Svet je stolom, na ktorom sa predkladá dosť potravy pre všetkých pozvaných a pokrmy patria buď všetkým, pretože všetci sú hladní alebo iba niektorým, pretože ostatní sú sýti, a tak nikto nie je pánom a ani nemá právo tvrdiť, že ním je“. Hojnosť všetkého je väčšia než môžeme

² Zdroj: <http://31.jeunes-communistes.org/2012/12/16-morelly-rousseau-babeuf-communisme-lumi%C3%A8res-6952> online [citované 30. 9. 2016].

spotrebovať, avšak nemôžeme ich zbierať bez práce a úsilia. Problémom v spoločnosti je predovšetkým existencia súkromného vlastníctva, pretože zákonodarcovia porušili múdre zákony usporiadania prírody a otvorili tým dvere všetkým zločinom. „Som presvedčený, že nikto nepoprie samozrejmosť tvrdenia, že tam, kde by neexistovalo žiadne vlastníctvo, nemohol by existovať ani žiadny z jeho zhubných následkov“. Vo svojich záveroch je Morelly predovšetkým moralistom a jeho vízie vychádzajú a sú pokračovaním diel Platona, Moora či Campanellu. Napísal 6 diel, ale iba *Basiliada* a *Zákonník prírody* si získali väčší ohlas.

Gabriel Bonnot de Mably
(1709 – 1785)³

Jeho mladší brat je známy ako filozof Condillac a bratranec Jean le Rond d'Alambert ako tvorca encyklopédie. Vo svojich prácach sa zaoberá predovšetkým dejinami, vzťahom morálky a politiky, navrhoval ústavy a kriticky ich skúmal. Podľa neho základnou vlastnosťou každého človeka je jeho egoizmus. Ľud má právo zvrhnúť takú vládu, ktorá nie je v súlade s požiadavkami rozumu, ak však ľudstvo nepozná lepšie zákony, je nutné sa podriaďovať daným zákonom. Základnou príčinou nerovnosti medzi ľuďmi je existencia súkromného vlastníctva,

pretože to je proti prírode. V práci „*O zákonodarstve alebo zásadách zákonov*“ píše, že umenie zákonodarcu spočíva predovšetkým v obmedzovaní potrieb štátu. Každý zákon, ktorý dokáže znížiť spotrebu štátu, je múdry.

Rastif de la Bretonne
(1737 – 1806)⁴

Jeho projekty novej spoločnosti vychádzali z dobrej znalosti života „bežného“ človeka vtedajšieho Francúzska. Napísal niekoľko utopistických románov, v ktorých sa zaoberal plánmi budúcej premeny spoločnosti. Základom sú väčšinou spoločenstvá ľudí, ktorých spája spoločná práca v poľnohospodárskom prostredí.

Sociálne utopické názory a projekty sa však nepremietali iba vo filozofickej či literárnej oblasti, ale objavovali sa aj v umení, vede a technike. Zaujímavé sú projekty francúzskych architektov, v ktorých vidíme vplyvy osvietenstva. Napríklad Etienne Boullée (1728 –

1799) a Claude Nicolas Ledoux (1736 – 1806). Ich projekty a návrhy individuálnych a verejných stavieb vychádzali z osvietenských názorov na

³ Zdroj: [www.Morelly...online\[citovane25052015\]http://en.wikipedia.org/wiki/Gabriel_Bonnot_de_Mably](http://www.Morelly...online[citovane25052015]http://en.wikipedia.org/wiki/Gabriel_Bonnot_de_Mably) [citované 30. 9. 2016].

⁴ Zdroj: http://fr.wikipedia.org/wiki/Nicolas_Edme_Restif_de_La_Bretonne [citované 30. 9. 2016].

poňatie vedy, slobody a rovnosti človeka. Vo svojich návrhoch vylúčili všetky ozdoby a historické príklady, pretože vyjadrovali tradície a nemennosť starých poriadkov. Základom ich náhľadu bola prostota, účelnosť a klasická geometria. Želali si, aby ich návrhy boli diktované prírodnými dôvodmi, avšak pod pojmom príroda nechápali romantický naturalizmus a kopírovanie prírodných foriem, ale ideu, že má všetko svoju vlastnú zvláštnu prirodzenosť. Boullého návrh na pomník I. Newtonovi je ohromným projektom, monumentom viery v pokrok vedy. Návrh umiestňuje pomník na základ nesmiernej, ale inak prázdnej sféry, ktorá dáva efekt hviezdnej oblohy. Jeho projekt Národného zhromaždenia je pokusom zhmotniť myšlienky demokracie a ľudských práv, ktoré by boli „prirodzeným“ vyjadrením týchto myšlienok. Preto sa projekt opiera o geometrickú čistotu a jednoduchosť. Povrchová dekorácia, ozdoby a najrôznejšie ornamentálne a iné prvky tam nenachádzajú uplatnenie. Ledoux zase dospieva k poznaniu, že architekt musí byť sokom tvorcu, a preto sa vo svojich modeloch a návrhoch sústredil na všetky aspekty, ktoré sprevádzajú jedinca v práci a bežnom živote. Jeho návrhy majú uspokojiť predovšetkým ľudí žijúcich v novej spoločnosti nového veku. Namiesto palácov pre aristokratov navrhoval domy pre drevorubačov, inžinierov, chrámy šťastia, spoločenské budovy pre stretnutia všetkých členov spoločnosti. Navrhoval aj modely ideálneho mesta.

Zahranično-politické predpoklady Veľkej francúzskej revolúcie

Francúzsko v 18. storočí je typom „*dvojtvárnej moci*“ a má ciele kontinentálne, ale aj námorné a koloniálne. Francúzska sila však spočívala na domáciach základoch:

- 1/ veľké a relatívne homogénne územie,
- 2/ poľnohospodárska sebestačnosť,
- 3/ vysoká populácia – dovoľovala zvyšovať početnosť armády.

Mapa Francúzska na konci 18. storočia⁵

Napríklad v roku 1659 malo Francúzsko 30 tisíc vojakov a v roku 1710 už 350 tisíc vojakov. Francúzsko napriek rozlohe a počtu obyvateľstva nebolo natoľko silné, aby sa stalo superveľmocou. Geostrategické problémy nastali vtedy, keď Francúzsko muselo čeliť potenciálnym nepriateľom na rôznych frontoch. Anglický vojvoda z Newcastlu to v r. 1742 vyjadril takto: „*Pokiaľ sa Francúzsko nebude mať čoho obávať na pevnine, bude nás chcieť predstihnúť na mori. Vždy som zastával názor, že by naše námorníctvo malo chrániť svojich spojencov na kontinente a tým Francúzsko, ktoré by muselo presmerovať svoje ciele a nebolo by schopné prekonať našu nadvládu na mori*“. Preto anglická zahraničná politika smerovala k tomu, že podporovala krajiny, ktoré boli ochotné viesť vojnu voči Francúzsku a finančne pomáhala takýmto krajinám (nákup žoldnierov, poskytovanie pôžičiek a pod.). Takáto politika nútila Francúzsko k tomu, že nebolo schopné dôsledne bojovať proti snahe Anglicka ovládnuť námorný obchod. Anglicko tak podľa vzoru boha Janusa jednou tvárou udržiavaním rovnováhy moci na kontinente a druhým pohľadom na more zvyšovalo svoju námornú nadvládu. Francúzsko tak v druhej polovici 18. storočia začalo strácať to, čo si vydobylo v koloniálnej oblasti v predchádzajúcom období. V roku 1763 stráca Kanadu, ktorú získava V. Británia. Taktiež finančná pomoc anglickým osadníkom pri vzniku USA oslabuje Francúzsko. A to sú základné príčiny prečo Francúzsko malo problémy zahraničnopolitické, čo ho oslabovalo a neumožňovalo udržiavať si dovtedajší status mocnosti.

Vnútropolitické predpoklady Veľkej francúzskej revolúcie

Vrcholom absolutistickej vlády vo Francúzsku bola vláda Ľudovíta XIV. Po ňom bolo všetko despotické aj bez despota. Rozpory medzi spoločnosťou a politickým stavom narastali a začali sa ukazovať radikálnejšie formy

⁵ Zdroj: <http://www.conquerclub.com/forum/viewtopic.php?t=50387> [citované 30. 9. 2016].

nespokojnosti. Problémy sa ukazovali v politickej organizácii absolutistického štátu. Francúzsko je absolutistickou monarchiou, kráľ je božím zástupcom na zemi, spoločnosť je aristokratická a založená na privilégiách. Privilegované stavy duchovenstvo a šľachta tvoria menšinu a neplatia dane.

Základné stavy francúzskej spoločnosti na dobovej maľbe⁶

Prvým stavom je duchovenstvo, ktoré tvorí niekoľko stotisíc ľudí. Má veľkú hospodársku silu a obrovské pozemkové vlastníctvo 10 % pôdy Francúzska a zisky z desiatkov, darov a pod. Taktiež má svoje vlastné administratívne zriadenie a súdne tribunály. Raz za 5 rokov sa na cirkevnom zhromaždení odhlasoval dobrovoľný príspevok na štátne výdavky, ktorý tak bol jedinou daňou. Duchovenstvo zabezpečuje matriky, školstvo aj verejnoprospešné ustanovizne. V 18. storočí dochádza k úpadku reholí a uvoľneniu disciplíny. Aj medzi duchovenstvom narastá nespokojnosť, a to medzi vyšším a nižším duchovenstvom.

Šľachta tvorí druhý stav v spoločnosti a má množstvo výsad právnych aj hospodárskych. Delí sa na dvorskú, vidiecku a šľachtu taláru.

Tretí stav je platcom daní a jeho jednota pramení z opozície proti privilegovaným stavom. Je vnútorne veľmi diferencovaná od nevoľníka až k podnikateľovi. Časť je hospodársky veľmi silná, avšak nemá žiadnu politickú moc, čo obmedzuje jej snahy o zvyšovanie ziskov.

⁶ Zdroj: <http://hyperallergic.com/106358/14000-images-of-the-french-revolution-released-online/> [citované 30. 9. 2016].

Priebeh Veľkej francúzskej revolúcie

1. 1789 – 1792 – prechod od absolutizmu ku konštitučnej monarchii, prijatie Ústavy, vznik republiky
2. 1793 – 1795 – obdobie revolučného teroru
3. 1795 – 1799 – obdobie vlády direktória

*Dobová karikatúra zobrazujúca kráľa ako obludu s mnohými hlavami*⁷

Revolučné udalosti vo Francúzsku začali v máji 1789, kedy dochádza k zvolaniu generálnych stavov, od čoho si veľa sľubuje tak Ľudovít XVI., ako aj jednotlivé stavy reprezentujúce generálne stavy. Kráľ chce získať súhlas na ekonomické a finančné reformy, ktoré by však znamenali zhoršenie postavenia privilegovaných stavov a neznamenali zlepšenie pre tretí stav. Zástupcovia generálnych stavov zase dúfali, že budú mať možnosť prezentovať svojej požiadavky, ktoré sa nahromadili v predchádzajúcom období. Avšak výsledkom zasadnutia je nedohoda s panovníkom Ľudovítom XVI., ktorá vyústila do odmietnutia poslušnosti panovníkovi, čo následne naštartovalo revolučné udalosti v Paríži a na vidieku. Oficiálnym začiatkom revolúcie je dobytie Bastily 14. júla 1789, čo naštartovalo až nekontrolovateľné udalosti.

Politický život Francúzska v roku 1789 ovládol La Fayette, „hrdina dvoch svetov“. Jeho cieľom bolo zmieriť kráľa, šľachtu a revolúciu, priviesť Národné zhromaždenie k myšlienke zostaviť silnú výkonnú moc. Politiku La Fayettea

⁷ Zdroj: <http://hyperallergic.com/106358/14000-images-of-the-french-revolution-released-online/> [citované 30. 9. 2016].

obhajovala väčšia časť vtedajšej tlače, vydávali noviny *Moniteur*, najlepšie informovaný časopis *Journal de Paris*, *Courier* (ovplyvňovaný jakobínmi), *Priateľ ľudu* redigoval Marat a iné. V Národnom zhromaždení sa ustálili parlamentné skupiny – aristokrati (zástancovia starého zriadenia) a patrioti (obrancovia nového poriadku). Patriotov reprezentovali od roku 1790 jakobíni a klub *cordelierov* (Marat, Danton). Politický život v roku 1789 určovali predovšetkým dva základné problémy, a to financie a náboženstvo (12. júla 1790 prijatá občianska ústava duchovenstva). Dochádza k zostrovaniu rozporov medzi aristokratmi a patriotmi v armáde a duchovenstvo sa stavia proti svojej ústave. Aj napriek vyhláseniu ľudských a občianskych práv v roku 1789 občianske práva neudelili všetkým Francúzom, protestanti boli pripustení až v decembri 1789, v januári 1790 Židia, v kolóniách bolo stále otroctvo, lebo jeho zrušenie by ohrozilo plantážnikov zastúpených v Národnom zhromaždení, bol zákaz robotníkom spolčovať sa a hlasovacie právo mali iba bohatí. Občania boli rozdelení do kategórií pasívni, ktorí sú vylúčení z hlasovacieho práva, lebo nemajú vlastnícke práva (asi 3 mil. Francúzov) a aktívni, ktorí platia daň (asi 4 mil. Francúzov). Radový občan bol síce slobodný, ale bezbranný. Postupne sa vytvára systém novej štátnej správy, nové ustanovizne a výkonná moc patrí dedičnému francúzskemu kráľovi (podriadenému Ústave – konštitučný kráľ), ako úradník dostával dôchodok 25 mil. Právom veta si kráľ udržiaval aj časť legislatívnej moci. Zákonodarná moc patrila zákonodarnému Národnému zhromaždeniu volenému na 2 roky (zloženému zo 745 poslancov). Kráľ ho nemôže rozpustiť. Dochádza k decentralizácii krajiny (departmenty sa rozdelili na obvody, kantóny a obce). Katolicizmus si zachoval privilégia štátneho náboženstva (avšak poplatky pápežovi boli zrušené). Preto aj pápež odsúdil občiansku ústavu (list z 10. 3. a 11. 4. 1791). Náboženské konflikty zosilnili politické konflikty a administratívna decentralizácia bola pohromou pre štátne financie (dane sa neplatili, finančná kríza sa prehľbovala). Protirevolučnú opozíciu tvorili: emigranti (Anglicko, Taliansko a pod.), aristokrati a vzbúrenci.

Hospodárske reformy

Dochádza k postupnej realizácii menovej reformy. Vzniká nová mena (asignát ako bankovka vzniká 27. augusta 1790). Vydali ich za 200 miliónov, pričom nebol už záručiteľný a stal sa základným platidlom. Väčšinu neuspokojila ani pozemková reforma (desiatky definitívne nezrušili). Zrušené boli iba práva vrchnosti získané „násilím“ (poľovné práva a pod., ale cenzúry, prevodné poplatky atď. zostali). Vyberanie renty zostávalo, kým nebol pozemok vykúpený, preto narastala nespokojnosť. Na predaji cirkevnej pôdy zarobili bohaté vrstvy, špekulanti a karieristi. Zavádza sa sloboda výroby a predaja. Vnútorný obchod bol zjednotený zrušením vnútorných ciel.

Európska reakcia sa zjednocuje proti Francúzsku a politika Ľudovíta XVI. má rovnaký cieľ (tajne prosí kráľov, aby zasiahli a v tomto zmysle konajú aj francúzski emigranti). Katarína II. (Rusko) „Zničiť francúzsku anarchiu znamená zaistiť si večnú slávu“. Gustáv III. Švédsky bol ochotný viesť koalíciu, podobne aj pruský kráľ Fridrich Wiliam II. a Viktor Amadeus III. kráľ sardínsky, ale panovníci sú rozdelení vzájomným súperením. Francúzske Národné zhromaždenie sa snaží o mierovú zahraničnú politiku, avšak útek kráľa 21. júna 1791 ju marí (ušiel prestrojený za komorníka, avšak spoznal ho syn správcu pošty, večer 25. júna kráľ vstúpil do Paríža za mŕtveho ticha medzi dvoma špaliermi vojska). Národné zhromaždenie suspendovalo kráľa a zrušilo jeho právo veta, čím sa mení Francúzsko de facto na republiku (vyhlasuje výmysel o „únose kráľa“). 17. 7. 1791 dochádza k zhromaždeniu cordelierov na Marsovom poli proti kráľovi a národná garda strieľa do davu, pričom je viac ako 50 mŕtvych. Strana patriotov je vnútorne rozdelená. Ústavodarné NZ sa rozchádza 30. 9. 1791 s heslom: „Nech žije kráľ a národ“, avšak politický boj sa zvyšuje. Rôzne kluby a salóny odzrkadľovali mienku Národného zhromaždenia, salón madam de Stael je domovom lafaetystov, salón madam de Roland – girondistov. Klub feuillantov (buržoázia), Klub jakobínov (mešťania, živnostníci), Klub kordelierov (ľudové vrstvy). Dochádza ku konfliktom medzi kráľom a Národným zhromaždením, keď sú jasné snahy o úplné potlačenie feudalizmu, vznikajú ťažkosti náboženské a zahranično-politické. Emigranti zosilnili provokácie (uverejnili manifest oznamujúci napadnutie Francúzska). Pod vedením princa z Condé zoskupili na území Tréves a v Koblenzi početnú armádu. Národné zhromaždenie je váhavé v otázkach sociálnych, proti nepriateľom revolúcie je však rozhodné. Snaha kráľa aj kráľovnej Marie Antoinaety uvrhnúť Francúzsko do vojny v nádeji, že sa skončí porážkou Francúzska, a to môže vrátiť kráľovi absolutistickú moc. Aj časť Národného zhromaždenia je za vojnu. Ako napríklad Brissot 31. 12. 1791 „Prišiel čas novej krížovej výpravy. Je to krížová výprava za svetovú slobodu“. Vojna vyhovovala dvoru, kráľovi, emigrantom aj lafaetystom. V tomto období pozorujeme aj výrazný nástup M. Robespiera – v Národnom zhromaždení je proti vojne a pred propagovaním revolúcie za hranicami, treba ju definitívne upevniť vo Francúzsku. 20. apríla 1792 prichádza kráľ do Národného zhromaždenia, aby navrhol vojnu proti kráľovi českému a uhorskému, t. j. Rakúsku samotnému, a nie celému cisárstvu a iba 10 poslancov hlasovalo proti. Po začatí vojny prichádzajú neúspechy francúzskej armády, ktorá je nejednotná, zle vyzbrojená, nevycvičená a skoro v úplnom rozklade – 9 tisíc dôstojníkov, z ktorých skoro polovica emigrovala. A tak 30. apríla pri prvom strete s rakúskymi vojskami sa francúzska armáda dala na ústup. Vojskí velitelia na schôdzi vo Valenciennes 18. mája 1792 aj proti vyhláseniam ministerstva vyhlásili ofenzívu za nemožnú a radia kráľovi uzavrieť rýchly mier. Narastá aj vlna vlasteneckého hnutia s výzvami všetkým Francúzom, aby bránili vlasť. Skoro všade boli zdanení

bohatí aristokrati a pod tlakom ľudu v Národnom zhromaždení sa začal aj útok na rakúsku kliku vo Francúzsku, ktorá sa pod vedením kráľovnej snažila pripraviť nepriateľovi a protirevolúcii víťazstvo (rozpustiť kráľovské gardy a deportácia padlých kňazov). Ľudovít XVI. však odmietol schváliť tieto dekréty a vetoval ich, čím dochádza k vzbure ľudu, ktorý 20. júna vtrhol do kráľovského paláca a *“kráľ, zatlačený do okenného výklenku si nasadil červenú čiapku, pil na zdravie národa, ale odmietol schváliť dekréty”*. To posilňuje opozíciu. La Fayette 28. júna opustil armádu a prišiel pred zhromaždenie, aby donútil rozpustiť klub jakobínov a potrestať tých, ktorí sú zodpovední za udalosti 20. júna. Začiatkom júla však začína útok proti pruskej armáde a armádam emigrantov pod vedením princa z Condé, na obranu Francúzska sa hneď prihlásilo okolo 25 tisíc Parížanov. Girondisti sa snažili intrigovať a hatili elán patriotov, čím sa zostruje rozpor medzi národom a girondistami. To využívajú patrioti (Parížske sekcie, ktoré vytvorili Národný výbor nepretržite zasadali) a vedenie jakobínov preberá M. Robespierre: *„Vyhlásil, že dvor a intrigáni zo zákonodarného NZ hrajú dohovorenú hru”*. Preto je 10. augusta 1792 monarchia zvrhnutá, t. j. liberálna šľachta a vysoká buržoázia, tí ktorí revolúciu rozpútali. Ani strana girondistov, ktorá spolupracovala s kráľom, sa neupevnila. Parížski voliči /remeselníci, živnostníci/ privolaní Robespierrom vstúpili na politickú scénu a 10. augusta uskutočnili druhú revolúciu, keď povstalecká komúna internovala Ľudovíta XVI. a jeho rodinu v silne stráženom väzení Temple. Moc vo Francúzsku určujú v tomto období tri mocenské zoskupenia Komúna, Národné zhromaždenie a výkonný výbor. Avšak vonkajšie nebezpečenstvo nie je odvrátené a 2. 9. prichádza správa do Paríža o obliehaní Verdunu, ktorý bol poslednou pevnosťou pred Parížom.

Začína nástup teroru (vraždy väznených kňazov a podozrivých osôb), deportácie kňazov, zoštátnenie matrík, povolený rozsobáš a pod. Nosiť duchovný odev je povolené iba pri bohoslužbách, zlato z kostolov je zhabané, cirkevné majetky sú rozpredávané. Dozorný výbor Komúny nechal týmto udalostiam voľný priebeh, pričom pruské vojska postupovali a 2. septembra 1792 je obsadený Verdun. Začínajú sa regrutovať dobrovoľnícke brigády a aj ich pričinením je zastavená invázia pri Valme, pruské vojská začínajú ustupovať a 20. septembra 1792 zákonodarné Národné zhromaždenie postúpilo svoje miesto Národnému konventu, ktorý je zvolený podľa zásad všeobecného hlasovacieho práva. Rozpútava sa boj medzi girondistami a stranou Montagne, vytvára sa strana neutrálov. Rozpory v konvente vyvrcholili procesom s Ľudovítom XVI., ktorý roztržku medzi nimi urobil nezmieriteľnou a 6. decembra 1792 komisia pripravila obžalobu kráľa, už občana Ľudovíta Capeta a 11. decembra sa začal proces. V nasledujúcom roku 17. januára 1793 bol kráľ odsúdený na smrť, následne 21. januára sa uskutočnila poprava o 11 hodine, čo zhrozilo celú Európu.

Konflikt medzi revolučným Francúzskom a monarchistickou Európou, medzi girondistami a montagovcami vrcholí. Girondisti sa snažili o získanie moci, o čom svedčí pokus o prevrat v Lyone a vytvorenie „komisie dvanástich“. Sledujeme boj proti montagnovcom a 31. mája došlo k povstaniu ľudu proti

girondistom. To vytvorilo možnosť, aby 2. 6. 1793 bola nastolená jakobínska diktatúra. Jakobíni sa dostali k moci v najkritickejšom období francúzskej revolúcie, keď monarchistické európske mocnosti zosilňovali útok na Francúzsko, girondisti zosilňovali povstanie v južnom Francúzsku, anglické loďstvo blokovalo francúzske pobrežie a 13. júla 1793 šľachtičná Charlota Cordayová zavraždila „priateľa ľudu“ Marata.

Agrárne zákony prijaté konventom získali jakobínom roľníkov a Ústava z roku 1793 zaviedla republikánske zriadenie, všeobecné volebné právo (muži nad 21 rokov), deklarovalo ľudské a občianske práva. V júli 1793 obnovil konvent Výbor verejného blaha v čele s M. Robespierrom. Konvent a Výbor verejného blaha vykonávali svoju moc prostredníctvom Komisárov menovaných z poslancov Konventu. Nasleduje poprava kráľovnej Marie Antoinetty 22. septembra 1793, bol zrušený kalendár a zavedený nový, ktorý začína 22. 9. 1792 vyhlásením Francúzskej republiky. 23. augusta 1793 konvent odhlasoval všeobecnú brannú povinnosť a v jeseni 1793 bola potlačená vzbura girondistov na juhu Francúzska a vo Vandeé. 15. Decembra 1793 sa pri útoku na Toulon vyznamenal kapitán delostrelectva N. Bonaparte. Na jar v roku 1794 republikánske vojská vyhnali interventov z francúzskeho územia a začali sa boje mimo Francúzska.

Konvent na začiatku roku 1794 schválil dekréty, podľa ktorých malo byť vlastníctvo osôb prehlásených za nepriateľov revolúcie skonfiškované a bezplatne rozdelené medzi nemajetných (nepriateľmi boli príslušníci feuillantskej, girondistickej aj novej buržoázie), vlastníci sa postavili proti realizácii tohto nariadenia a od jesene 1793 však vznikajú dva smery v jakobínskom hnutí:

1/ okolo Dantona – pravicový smer

2/ Parížska komúna a sekcie a medzi nimi asocioval M. Robespierre.

V roku 1794 však boli odsúdení a popravení predstavitelia Komúny (tak aj Danton). Začala sa vláda teroru M. Robespierra, čím dochádza k zníženiu počtu prívržencov a formuje sa opozícia aj zo zbytkov Dantonovcov. 27. júla 1794 bol M. Robespierre zatknutý a 28. júla bol postavený mimo zákon a popravený (gilotína). Nasleduje teror „Fréronovej zlatej mládeže“. Fréron bol novinár, ktorý redigoval časopis Hlásnik ľudu. Hlásili sa k nemu rôzne živly a poznali ich podľa štvorhraných golierov na šatách a boli ozbrojení obuškami (ich výkonná moc). Dňa 11. 11. 1794 napadli klub jakobínov a na druhý deň Konvent klub zatvoril. Po úspechoch „Zlatej mládeže“ nasledoval „biely teror“ a vyplienenie jakobínskych kaviarní, vyhlásili vojnu divadlám a donútili jakobínskych hercov, aby verejne odprosovali v januári 1795. Zbúrali sochy Marata a ostatných hrdinov revolúcie, z konventu boli vynesené obrazy J. L. Davida (zobrazujúce smrť Marata). Taktiež ostatky Marata a ďalších boli vynesené z Panteónu. Konvent sa stal zajatcom „Zlatej mládeže“ posilnenej emigrantmi, žiadateľmi reštituentmi zhabaných majetkov.

Začínajú sa masové popravy a vraždy, uvoľňujú sa mravy, tanec je vo veľkej móde, tzv. „Plesy obetí“, kde sa účastníci česali so šijou obnaženou ako pred katom a s červenou niťou okolo krku, zavádza sa móda polopriesvitných gréckych šiat. Následne 21. februára 1795 bola vyhlásená sloboda vyznaní a odluka cirkvi od štátu zostala, nosenie duchovných odevov bolo zakázané.

Na jar 1795 sa objavujú vo Francúzsku hladové vzbury – žiadali: *„Chlieb, Ústavu a prepustenie vlastencov na slobodu, ktorú ozbrojené zložky však potlačili. O dva mesiace neskôr došlo k ďalším nepokojom Parížanov (ceny chleba stúpili o 100 až 150 %) a aj tieto nepokoje boli potlačené, mnohí účastníci boli vypovedaní z krajiny, či popravení. Rozšírili sa špekulácie, burzové a bankové machinácie s poklesom menového kurzu, stúpajú ceny tovarov, najmä základnej potreby, dochádza k výpredaju štátneho majetku – vo väčšine miest Francúzska sa objavuje „Zlatá mládež“ („všade sa vraždí“),* – píše roku 1795 člen francúzskeho Konventu. Dochádza k obnoveniu strany rojalistov, ktorí sú zástancami monarchie a pod ich vplyvom sa šíri „biely teror“, ktorý ničí všetkých podporovateľov revolúcie.

Emigranti sa vyhrážajú novým majiteľom vraždením. V tomto období zomrel syn popraveného kráľa, ktorého emigranti nazývali Ľudovít XVII. a vyhlásili tak za kráľa grófa z Provence, brata Ľudovíta XVI. ako Ľudovíta XVIII. To využívajú 27. júna 1795 emigranti, ktorí sa za pomoci Angličanov vylodili na poloostrove Quiberon, avšak republikánske vojská ich porazili. Úspešná bola dobyvačná vojna proti Holandsku, kedy bez jediného výstrelu obsadili Holandsko a bola vytvorená Batavská republika. 22. augusta 1795 bola prijatá Ústava III. roku, ktorá prevzala princípy z Ústavy roku 1791 a ešte ich aj zhoršila (vypustila niektoré články), čím výkonná moc je oslabená, je zrušené všeobecné volebné právo. V októbri 1795 dochádza k ďalšiemu royalistickému povstaniu, ktoré však bolo porazené. Nový zákonodarný orgán Konvent sa snažil zaistiť si víťazstvo nad aristokraciou a starým režimom musel však riešiť problémy hospodárske, finančné (mena bolo skoro zruinovaná a dane sa neplatili). Nepokoje vo Francúzsku pokračovali a rojalisti podporovali miestne vzbury, jakobíni zakladajú Klub Panteónu. Vláda špekulantov a novozbohatlíkov využíva situáciu vo svoj prospech. Dochádza k vydaniu asignátov, avšak ich kurz neustále klesal, preto v roku 1796 dochádza k menovej reforme, ktorá zrušila asignát a bola vytvorená nová mena teritoriálny mandát, pričom opäť na tom zarobili rôzni špekulanti, táto mena vydržala iba rok, pretože v roku 1797 bola aj táto mena zrušená. Hospodárska reforma skrachovala a v tomto období dochádza k sprisahaniu rovných Babeufa, ktorí dávali prednosť násilne zavedenej diktatúre menšiny. V máji 1796 direktorium pomocou zradcu zistilo vodcov sprisahania a Babeuf a jeho priateľ Darthé boli odsúdení na smrť.

Direktórium neustále zápasilo s nedostatkom financií, čo vyvolávalo finančnú krízu. Na začiatku svojej vlády sa to snažilo riešiť vydaním novej emisie asignátov, ktorých množstvo v obehu dosiahlo viac ako 40 miliárd. Nebolo možné vytvoriť žiadny rozpočet. Emigranti sa vracajú čoraz početnejšie a využívajú administratívne výhody, a tak aj voľby v roku 1797 znamenali posilnenie pozícií rojalistov.

Po týchto udalostiach sa začalo ukazovať, že situáciu vo Francúzsku môže stabilizovať iba silná vláda, ktorá by dokázala eliminovať vnútorné rozpory a uskutočnila ekonomické, politické a finančné reformy. Túto situáciu využívajú niektorí členovia Direktória k prevratu, ktorý sa uskutočnil v roku 1799 a znamená vytvorenie vlády konzulátu. Tým končí obdobie revolúcie vo Francúzsku a postupne sa k moci dostáva Napoleon Bonaparte.

Francúzsko v rokoch 1789 – 1792⁸

Zhrnutie:

- VFR sa stáva vzorom pre revolúcie v ďalších krajinách.
- Snaha odstrániť feudalizmus.
- Nahradiť feudalizmus kapitalizmom.
- Kapitalizmus nahradiť parlamentnou demokraciou.
- VFR je všeobecná vzbura rôznych vrstiev obyvateľstva proti panovníkovi.

⁸ Zdroj: http://images.nationmaster.com/images/motw/historical/shepherd/france_ecc_1789_1802.jpg [citované 30.9.2016].

2. kapitola

Ohlasy Veľkej francúzskej revolúcie a Napoleon Bonaparte

Vplyvy na európsku spoločnosť – Veľká Británia – Talianske snahy o zjednotenie – Írske revolučné hnutia za nezávislosť

Informácie o udalostiach vo Francúzsku po roku 1789 vzbudzovali sympatie predovšetkým u tých európskych vzdelancov, ktorí boli proti feudalizmu. V odstránení feudálnych privilégií a Prehlásení práv človeka a občana videli vzor pre svoje krajiny. V Nemecku a Taliansku básnici písali ódy na revolúciu. V Dánsku sa diskusie o VFR stali „dvorskou módou“. Väčšina európskych dvorov však videla vo VFR nebezpečenstvo pre svoj režim v tomto období od Ruska po Španielsko. V Španielsku a Rusku bolo zakázané šíriť akékoľvek informácie o udalostiach vo Francúzsku. Vo V. Británii vzniká hnutie „Listových spoločností“, ktoré sa usilovalo o:

- 1/ demokratickú volebnú reformu,
- 2/ väčšiu zodpovednosť poslancov voči voličom.

Nadväzovalo na radikálne hnutie whigov zo 70. rokov 18. storočia. Počiatkovo pozitívne postoje k revolúcii sa začali čoskoro meniť. Najväčším kritikom revolúcie sa stal Edmund Burke /*Úvahy o revolúcii vo Francúzsku* (1790)/. Kritizoval revolucionárov, že konfiškovali cirkevnú pôdu, a tým porušili princíp nedotknuteľnosti vlastníctva. Popudzovalo ho to, že došlo vo Francúzsku k obmedzovaniu kráľovského majestátu, že ľud začína zasahovať do politiky, že došlo k poprave kráľa a vyhláseniu republiky. Po roku 1792 prenikajú francúzske vojská do Belgicka a Svätej ríše rímskej a s nimi prichádzajú aj nové myšlienky – sloboda slova, koniec privilégií atď. Protirevolučná kampaň dosahuje vrchol v Európe po poprave francúzskeho kráľa Ľudovíta XVI., kedy sa aj stupňuje teror a rastie moc jakobínov. Túto zostrenú situáciu využívajú Rusko, Rakúsko a Prusko k deleniu Poľska a postupnému zániku tohto štátu v rokoch 1772, 1793 a 1795. V Írsku „Spoločnosť zjednotených Írov“ kriticky sledovala politiku V. Británie voči Írom. Začala výrazne požadovať väčšiu samostatnosť a náboženskú toleranciu pre katolíkov. Íri nadviazali spojenie s Francúzmi a podarilo sa im získať prísľub vojenskej pomoci v období vlády jakobínov. V decembri 1796 po páde

jakobínov vyslalo direktórium vojenskú výpravu k írskym brehom. Mala podporiť írskych povstalcov, avšak francúzske lode zdržala búrka, no povstanie napriek tomu vypuklo, avšak bolo porazené skôr než im mohli pomôcť Francúzi. A tak zákonom o únii z roku 1800 došlo k spojeniu Kráľovstva Veľkej Británie s Írskom, ktoré bolo postupne ovládnuté medzi rokmi 1541 a 1691 uzatvorením dohody z Limericku. Republika Connacht, bol krátko trvajúci írsky štát, ktorý trval 13 dní, počas írskeho povstania roku 1798 ako klientský štát Francúzska.

Na jar 1796 južná francúzska revolučná armáda pod vedením Napoleona Bonaparta prekročila Alpy a začala víťazné ťaženie do Talianska, kde ich vítali ako osloboditeľov spod nadvlády rakúskych Habsburgovcov, španielskych, resp. neapolských Bourbonovcov. Pod ochranou Francúzov boli založené republiky „Cisalpinská a Transalpinská republika“. Roku 1799 vpadli do severného Talianska rakúske a ruské vojská a Francúzi museli ustúpiť. V tomto období už N. Bonaparte velil francúzskej armáde v Egypte, ktorej úlohou bolo preniknúť cez Perziu až do Indie a ohroziť britské kolónie. Keď sa Napoleon dozvedel o tom, že v Paríži sa chystá prevrat (od svojho brata Jozefa), nechal armádu v Egypte a vrátil sa do Francúzska, kde sa zapojil do štátneho prevratu a stal sa jedným z konzulov. Tento štátny prevrat nevyvolal vo Francúzsku žiadne veľké otrasy. Monarchistické vzbury boli potlačené, do štátnej správy bol zavedený poriadok, posilnená ústredná moc. V decembri 1799 dal Napoleon schváliť novú ústavu, ktorá obsahovala tieto články:

1. Nedovoľávala sa už práv človeka a občana.
2. Zdôrazňovala rovnosť pred zákonom.
3. Umožňovala slobodu podnikania.
4. Uplatňovala nedotknuteľnosť existujúcich vlastníckych pomerov.
5. Zakazovala návrat emigrantov do Francúzska.
6. Konfiškácia majetku emigrantov bola nezvratná.
7. Deklarovala všeobecné volebné právo – moc majú bohatí.

Roku 1800 porazil Napoleon Bonaparte Rakúsko a prinútil ho k podpísaniu mieru. Cisár František I. uznal francúzsku anexiu ľavého brehu Rýna, čím nastáva prevaha Francúzska v Taliansku a V. Británia zostala izolovaná. V roku 1801 pristúpila aj V. Británia zmluvou v Amiens k podpisu kompromisného mieru s Francúzskom. Napoleon stiahol vojská z Egypta a Veľká Británia sľúbila vrátiť Maltu rádu Johanitov – malézski rytieri. Napoleon Bonaparte sa prehlásil za doživotného konzula. V roku 1801 bol uzavretý konkordát s pápežom a v roku 1804 sa Napoleon vyhlásil za cisára. Následne bol ešte prijatý občiansky zákonník „*Code civil*“, ktorý bol zárukou osobných slobôd. Obsahom občianskeho zákonníka bola sloboda podnikania, zmluvná voľnosť, úprava vlastníctva a pod. Základné zásady: formálna rovnoprávnosť, posvätnosť súkromného vlastníctva. Code civil má 2281 článkov rozdelených do úvodu a troch kníh. V úvodnom titule v 6 článkoch pojednával o neprípustnosti retroaktivity a zákaze odmietnutia spravodlivosti. Prvá kniha

pojednáva o osobných právach, o spôsobilosti k právnym úkonom a rodinnom práve. Druhá kniha upravuje vlastníctvo a vecné práva k cudzej veci. Čl. 544 definuje vlastníctvo ako právo užívať veci a disponovať nimi najabsolútnejším spôsobom – princíp slobody vlastníctva. Tretia kniha „O rôznych spôsoboch nadobúdania vlastníctva“ – dedičské a záväzkové právo, zásada zmluvnej voľnosti. Rozvíja tradičné inštitúty obyčajového a rímskeho práva (najmä zmluvy, rodinné vzťahy, dedičské právo, susedské, manželské a rodičovské vzťahy). Akceptoval inštitúty, ktoré priniesla VFR.

Roku 1805 začínajú tzv. Napoleonske vojny. V december 1805 dochádza k bitke pri Slavkove, nazvanej aj „bitka troch cisárov“, ktorá skončila víťazstvom Francúzska. Rakúsky cisár František I. musel nechať Francúzsku územia v Taliansku a Svätej ríši. V roku 1806 sa Prusko pokúsilo vzdorovať Francúzsku, ale bolo porazené a Napoleon prichádza osobne do Berlína. Prijíma zásady nazvané „Kontinentálny systém“, ktoré znamenajú zákaz dovozu britského tovaru na kontinent, čím chce Napoleon Bonaparte zruinovať Veľkú Britániu. V roku 1807 uzatvoril Napoleon mierovú zmluvu s Ruskom v Tylži. Rusko prijíma zásady kontinentálnej blokády a obsadzuje Fínsko (dovtedy súčasť Švédska). Vedie vojnu proti Osmanskej ríši, aj keď neúspešne. Napoleon zrušil „Svätú ríšu rímsku národa nemeckého“ a utvoril Rýnsky spolok pod protektorátom Francúzska. Je prijatá ústava podľa francúzskeho vzoru. Dochádza k oslabeniu absolutizmu a Prusko stráca državy na západe. Z pruského záboru sa vytvára Varšavské veľkoveľkovoľvodstvo. Rakúsky cisár František I. sa zriekol cisárskeho titulu a vyhlásil sa cisárom rakúskym.

Roku 1808 vpadlo francúzske vojsko do Španielska, kde na miesto abdikovaného španielskeho kráľa Karola IV. dosadil Napoleon Bonaparte svojho brata Jozefa, musel tu však udržiavať pomerne veľkú armádu. V tomto roku obnovilo vojnu proti Francúzsku Rakúsko. Rakúsko však bolo porazené a je uzavretý mier, ktorého súčasťou bola aj svadba Napoleona s dcérou rakúskeho cisára Máriou Louisou. Napoleon mal záujem aj o sestru ruského cára Alexandra I. Annu, avšak neuspel. Vo Francúzsku však narastá nespokojnosť. Stále vojny, nespokojnosť rastie aj v podrobených štátoch.

Napriek tomu sa však Napoleon Bonaparte začína pripravovať na vojnu proti Rusku a 24. júna 1812 ráno po troch pontónových mostoch vybudovaných na rieke Nemen vstupuje francúzska armáda na ruské územie pod vedením generála Moranda a maršála Davuta. Poslední vojaci prechádzajú 26. júna večer. Dochádza k udalosti, ktorá vraj predznamenala výsledok ťaženia, keď po príchode sa kôň Napoleona po prechode pontónom splašil a zhodil ho. Ruská armáda však pod náporom Francúzov ustupuje až k Moskve a prvá veľká bitka pri Borodine však nerozhodla. Maršál Kutuzov sa stiahol z Moskvy a dal ju podpáliť. Rusko tesne predtým uzavrelo mierovú zmluvu s Osmanskou ríšou. Došlo k rokovaniu aj so Švédskom, Karolom XIII. a bývalým francúzskym maršálom Jean Baptist Bernadottom, ktorý bol od roku 1818 švédskym kráľom. Švédsko prijalo návrh Ruska, aby namiesto Fínska obsadilo Nórsko. Koncom roka však musel Napoleon odísť do Francúzska. Nastali problémy v Paríži a armáda v Rusku musí ustúpiť, pretože nemá dosť zásob a následný ústup

znamenal veľkú porážku francúzskej armády. V priebehu roku 1813 sa mu podarilo vytvoriť novú armádu a dochádza k bitke národov pri Lipsku v októbri v roku 1813. Tu bojovala koalícia armád Ruska, Pruska, Rakúska a Švédska proti francúzskej armáde Napoleona Bonaparta. Napoleonovej armáde tiež pomáhali poľské a talianske vojská. Bitky sa zúčastňuje viac ako 600 000 vojakov, čo je najväčšia bitka v Európe do prvej svetovej vojny, nasleduje porážka Francúzska a v marci 1814 vstupujú víťazné vojska do Paríža. Napoleon sa vzdal vlády a odchádza do azylu na ostrov Elba, avšak čoskoro 20. marca 1815 sa Napoleon vylodil na brehoch Francúzska a vytvára tzv. 100 dňové cisárstvo, ale 18. júna 1815 je porazený v bitke pri Watterlo. Jeho následná deportácia na ostrov sv. Heleny znamená koniec jeho vládnutia a tam aj zomiera roku 1821.

V období rokov 1814 – 1815 prebiehal vo Viedni kongres mocností, ktoré zvíťazili nad Napoleonom Bonapartom. Samotný začiatok kongresu už v roku 1814 vychádzal z prvého víťazstva protinapoleonskej kolície európskych štátov po bitke pri Lipsku v roku 1813. Avšak následne došlo k návratu Napoleona Bonaparta na francúzsky trón tzv. „100 dňové cisárstvo“, a preto rokovania trvali dva roky. Konal sa v dvoch etapách a nezúčastnil sa ho z významných ríš vtedajšieho sveta osmanský sultán a pápež. Hlavnými vyjednávačmi boli za Rakúsko *Klemens Wenzel von Metternich*, Prusko *Hardenberg a von Humbolt*, Rusko *Nesselrode a Rasoumofski*, Veľká Británia *Castlereagh* a neskôr *sir Wellington* a za Francúzsko *Talleyrand*. Boli na ňom prijaté dve hlavné zásady medzinárodných vzťahov, a to *zásada legitimacy*, t. j. panovníci sú od Boha a nikto nemá právo ich zvrhnúť, kto sa odváži bude potrestaný. Druhou bola *zásada rovnováhy síl*, kde sa dohodli, že nepripustia, aby v Európe niektorý štát mohol získať nadvládu. Francúzsko nebolo potrestané, ale ho vrátili do pôvodných hraníc, dostalo ústavu a na trón sa vrátili Bourbonovci. Preto sa potom z britského exilu vracia do Francúzska Ľudovít XVIII. V európskej politike nasledujúceho obdobia sa tak presadzuje politika „kvietizmu“, na základe čoho sa rokujúce štáty dohodli, že nasledujúce obdobie v Európe by malo byť mierové a malo sa upustiť od všetkých zmien, len aby sa udržal starý monarchistický systém. Vo Francúzsku bola prijatá nová ústava, ktorá do istej miery mala obmedziť práva panovníka, dávala právomoci aj zastupiteľskému zboru, do Francúzska sa mohli vrátiť aristokrati z emigrácie, pričom by mali byť aj postupne odškodnení za utrpené straty majetku a každý kto legálne kúpil majetky pred rokom 1815 by mu mal ostať. Hranice Francúzska sa stanovili tak, ako boli pred rokom 1792, avšak Francúzsku muselo vyplatiť víťazom vojnové škody vo výške 700 miliónov frankov a celé vojnové loďstvo získali víťazi. Rusko za svoje zásluhy vo vojne získalo Varšavské veľkovojvodstvo, ktoré dostalo titul poľské kráľovstvo (tzv. kongresovka). Prusko získalo polovicu Saska a Predné Pomoransko, ktoré predtým patrilo Švédsku. Švédsko ako spojenec protinapoleonskej koalície získava Nórsko, ktoré dovtedy bolo súčasťou Dánska. Nebola už obnovená Svätá ríša rímska národa nemeckého, ale vznikol Nemecký spolok, kde rozhodujúce postavenie mal rakúsky cisár, hlavný vplyv mali veľké štáty, pričom sa znížil počet štátov z 300 na 39 štátov.

Taliansko naďalej zostalo rozdelené a v Neapolskom kráľovstve a Pápežskom štáte boli obnovené predrevolučné pomery. Švajčiarsko získalo tri nové územné celky a predovšetkým získalo trvalú neutralitu. Rakúske Nizozemsko (Belgicko) sa spojilo s Holandskom a vzniklo Kráľovstvo spojené Holandsko. Veľká Británia získala Cejló, Maltu, Mauréciu, osady Kapsko a Hegoland a Trinidad od Španielska. Zásady bratstva víťazných mocnárrov nad Napoleonom boli vyjadrené v prehlásení „Svätá aliancia“, ktoré pripravil na rokovanie ruský cár Alexander I. po skončení kongresu v septembri 1815 v Paríži.

Na Viedenskom kongrese sa rodí aj nová forma medzinárodnej spolupráce a diplomacie – kongresy veľmocí, ktorých úlohou má byť zabrániť vojnám a riešiť problémy európskej politiky rokovaním. Taktiež bol spísaný tzv. viedenský reglement, v ktorom sa stanovili jednotné triedy diplomatických zástupcov a ich delenie. Záverečný dokument z kongresu vo Viedni bol podpísaný 9. júna 1815 a mal nastoliť trvalý mier v Európe

Európa v júni 1815⁹

⁹ Zdroj: <http://faculty.unlv.edu/pwerth/Europe-1815-2.jpg> [citované 30/09/2016].

Zhrnutie:

- Nástup Napoleona umožnila zložitá vnútropolitická situácia vo Francúzsku a zásluhy Napoleona v období VFR.
- Upevnenie postavenia N. Bonaparta, prijatie Code civil, konkordát s pápežom, predaj Louisiany.
- Napoleon Bonaparte ako vládca – cisár.
- Imperiálna, veľmocenská zahraničná politika N. Bonaparta.
- Vojenské porážky a smrť na ostrove sv. Heleny.
- Závery viedenského kongresu – snaha o večný mier v Európe.

3. kapitola

Európske myšlienkové smery 19. storočia

Konzervativizmus - liberalizmus - anarchizmus - hlavné zdroje - predstavitelia - prejavy v konkrétnej praxi

V súvislosti s rozvojom priemyslovej revolúcie sa V. Británia stáva na začiatku 19. storočia priemyselnou mocnosťou. Dochádza tam k vzniku prvých veľkých strojárenských firiem, zásluhou ktorých strojárstvo predbehlo svojimi hospodárskymi výkonmi textilný priemysel, ktorý dominoval v predchádzajúcom období. Rozvíja sa železničná doprava a s ňou aj rozvoj telegrafie, čím začína komunikačná revolúcia, ktorú dovŕšuje vynález fotografie v r. 1826 a zavedenie poštových známok, ktorý vytvára trh informácií. V súvislosti s rozvojom priemyslovej revolúcie a jej sprievodných dopadov sa na začiatku 19. storočia postupne kryštalizujú nové myšlienkové prúdy, ktoré ovplyvňujú život Európanov v nasledujúcom období:

1. konzervativizmus,
2. liberalizmus,
3. anarchizmus,
4. marxizmus,
5. imperializmus a iné.

Konzervativizmus

Konzervativizmus – z latinského slova *conservare* ustrnutie, lipnutie na starých zásadách, poriadkoch a zvykoch. Vychádzal predovšetkým z myšlienok Angličana Edmunda Burka, avšak autorom samotného pojmu sa stal skôr francúzsky básnik a politik Francois Chateaubriand.

Tento smer vychádzal z mravných zásad kresťanstva a rešpektoval tradičné ľudské a spoločenské hodnoty. Edmund Burke – ostro vystupoval proti revolúciám (každá revolúcia búra tradičné hodnoty a systémy). Odsudzoval aj Veľkú francúzsku revolúciu: „*Francúzska revolúcia zničila stavbu, ktorú monarchia*

budovala storočia a chcela vybudovať novú avšak iba z materiálu, ktorý poskytuje rozum". E. Burke zdôrazňoval, že človek nemôže žiť z nepatrného kapitálu, ktorý mu poskytuje rozum, ale musí vychádzať z múdrosti predchádzajúcich pokolení a rešpektovať ich.

Medzi významné osobnosti konzervatívcov patrili vo V. Británii B. Disraeli, člen konzervatívnej strany, ktorá bola pri moci, napr. v rokoch 1815 – 1830 a hájila záujmy predovšetkým pozemkových vlastníkov. Snažili sa ochraňovať domácu poľnohospodársku výrobu pred konkurenciou. Na začiatku 19. storočia sa uplatňovali pri moci aj konzervatívne kruhy v Prusku, Francúzsku, Španielsku a pod. Konzervativizmus a liberalizmus spájal však rešpekt k rímskemu právu a k ľudskému životu.

Liberalizmus

Liberalizmus z lat. zmierlivý – voľnomyšlienkar. Liberáli vyzdvihujú predovšetkým prirodzené práva človeka. Podstatu liberalizmu načrtli už v 18. storočí francúzski ekonómovia a jeden z nich Vincent de Goornay to zhrnul v myšlienke: „*laissez faire, laissez passer*“ – nechať veciam voľný priebeh.

V Anglicku tieto myšlienky rozvíjali Adam Smith a David Ricardo. Názov je odvodený od španielskeho *liberales*, španielskych revolucionárov, ktorí koncipovali svoju ústavu z r. 1812 v opozícii k tyranskej moci španielskeho panovníka. Liberalizmus sa vyvíjal v dvoch smeroch: politický a ekonomický. Korene liberalizmu siahajú k politickým teóriám osvietenstva. Princípy liberalizmu sa prvýkrát presadili v priebehu americkej revolúcie a najdôslednejšie sa menil v republikanizme. Liberáli zdôrazňujú predovšetkým vládu zákona, individuálnu slobodu, ústavne procedúry, náboženskú toleranciu a všeobecné práva človeka. V 19. storočí kladli veľký dôraz na majetok, ktorý považovali za základný zdroj zodpovednej vlády a spoľahlivého občianstva. Hospodársky liberalizmus sa zameriava na voľný obchod a na učenie „*laissez faire*“, ktoré odmieta úlohu regulovať ekonomický život zásahmi štátu. Zdôrazňuje právo vlastníkov realizovať obchodnú a ekonomickú činnosť bez nepatričných obmedzení.

Liberalizmus býva často charakterizovaný ako ideológia stredných vrstiev spoločnosti, vrstva medzi majetnými a nemajetnými priemyselnými robotníkmi.

Najpresvedčivejšími presadzovateľmi liberalizmu boli Angličania. V hospodárstve zavŕšili „*Zásady politickej ekonómie*“ Davida Ricarda (1771 – 1823) a A. Smitha (1723 – 1790), ktorí obhajovali zásady voľného obchodu. V oblasti politickej filozofie zase dominoval John Stuart Mill (1806 – 1783), ktorý obhajuje liberálnu ekonómiu, ale iba vtedy, ak je moc kapitalistických zamestnávateľov vyvážená právami zamestnaneckých odborov. V eseji „*O Slobode*“ z roku 1859 ponúka štandardný manifest ľudských práv, ktoré

môžu byť obmedzené iba vtedy, ak narušujú práva iných. V práci „*Poddanstvo žien*“ z roku 1869 zasa obhajuje práva žien.

Vo Francúzsku sa v 19. storočí striedajú obdobia istého liberalizmu s antiliberalizmom (Ľudovít XVIII. 1815 – 1824, Ľudovít Filip 1830 – 1848 – druhé cisárstvo 1851 – 1870 následne tretia republika), čo vedie k nestabilite vlád. Rok 1848 znamenal sériu katastrof pre liberalizmus, keď iba jedna monarchia bola zrušená, a to vo Francúzsku. Napriek tomu v následnom období liberálne zásady vlády získavali vo verejnosti čoraz väčšiu podporu. Aj víťazi z rokov 1848 pomaly pripúšťali reformy, pretože to bolo ľahšie, ako stále odolávať tlakom opozície.

Národné a konštitučné túžby sa dostávajú do popredia a rozhýbali sa aj autokratické východné ríše. V Rusku sa nástupom Alexandra II. 1825 – 1881 začína presadzovať tzv. „*Romanovský liberalizmus*“. Hospodársky liberalizmus nie vždy sprevádzal politický protipól – politický liberalizmus, napr. vo V. Británii. Hospodársky liberalizmus má však sympatie ku konzervativizmu. Monarchia, anglikánska cirkev nikdy nebola odlúčená od štátu, feudálne výsady Smenovne lordov obmedzené až od roku 1911, náboženská tolerancia.

Zo všetkých krajín sa liberalizmu najviac vzpieralo Rusko, kde sledujeme snahy o reformy, tie boli vždy následne pochované represiami. Rusko často zasahovalo proti postupu liberalizmu aj za hranicami „*Rusko žandár Európy*“. Liberalizmus však často musel čeliť nárokom konzervativizmu, nacionalizmu, socializmu a imperialismu.

Anarchizmus

„Človek je jediný živý tvor,
ktorý spôsobuje bolesť iným
bez žiadneho iného cieľa okrem toho,
že to chce urobiť“.
Arthur Schopenhauer

1. Predpoklady vzniku anarchizmu.
2. Osobnosti anarchistického hnutia.
3. Dôsledky rozvoja anarchizmu na konci 19. a začiatkom 20. storočia.

Jedným z radikálnych hnutí koncom 19. storočia, ktoré sa mimoriadne rozšírilo bol anarchizmus, ten posilnil svoje postavenie hlavne po roku 1870 – po potlačení Parížskej komúny. Stal sa reakciou a prejavom nespokojnosti nižších spoločenských vrstiev spoločnosti. V robotníckych bojoch videli anarchisti „*žeravé uhlie revolúcie*“. Nadväzovali na myšlienkový odkaz britského voľnomyšlienkára Wiliama Goldwina (1756 – 1836) a francúzskeho socialistu Pierra Josepha Proudhona (1809 – 1865). Prípadne ešte hlbšie v dejinách

na gréckych hedonikov a kynikov. U všetkých mysliteľov, ktorí dávali prednosť slobode pred autoritami a žiadali rovnosť všetkých ľudí. Ako praktické hnutie mal anarchizmus svojich predchodcov u Charlesa Fouriera (1772 – 1837) a Roberta Owena (1771 – 1858), ktorí poskytli anarchistom ideál spoločenského života. Revolučný individualizmus anarchistom poskytol príklad A. Bakunina (1814 – 1876). Medzi najznámejších šíriteľov anarchizmu v tomto období patrili Peter Kropotkin, Emma Goldmannová alebo Errico Malatesta.

P. Kropotkin (9. 12. 1842 – 8. 2. 1921) bol aristokratom zo starého ruského rodu, ktorý sa vzdal všetkých svojich privilégií. Po mladosti bohatej na revolučné dobrodružstvo, väznení a úteku sa usadil vo V. Británii, kde hlásal „permanentnú revoltu slovom, písmom, dýkou, puškou a dynamitom“.

Svoju dôveru v budúcnosť vkladal P. Kropotkin do viery v pôvodnú ľudskú nevinnosť a dokonalosť. V polovici 90. rokov 19. storočia už mal svoju víziu budúcnosti „*ríše anarchie*“. Tvrdil, že po revolúcii, ktorá zvrhne všetky vlády, zničí väzenia, dôjde k vyvlastneniu všetkej pôdy, priemyslu a všetkého bohatstva, ktoré sa stanú majetkom celej pospolitosti. Bude vypracovaný inventár všetkých výrobných prostriedkov, bytov, tovaru aj zásob potravín a každý si z toho bude brať podľa svojich potrieb.

Meradlom toho, čo potrebuje človek k pohodlnému životu, bude iba uvedomenie si a zodpovednosť každého individua. Všetci schopní muži budú pracovať 5 hodín denne podľa svojho výberu a z presvedčenia, že je to práca pre dobro celku: „*Jednoduchý čin je lepšia propaganda než tisíc pamfletov*“ napísal P. Kropotkin. Ostával teoretickým stúpencom násilia, ale súčasne odsudzoval teroristické akty 90. rokov 19. storočia.

Ďalšou známou osobnosťou anarchizmu bol Francúz Jean Grave. Za Parížskej komúny bojoval na barikádach a po jej porážke bol väznený. Pochádzal z intelektuálnej rodiny, známa je jeho kniha „*Umierajúca spoločnosť a anarchizmus*“, ktorá popisovala zničenie štátu tak sugestívne, že mu vyslúžila 2 roky väzenia. Vydával aj anarchistický časopis *La Révolte* a *Les Temps Nouveaux*.

V USA propagovala anarchistické myšlienky Emma Goldmannová (1869 – 1940), ktorá bola dcérou ruských židovských prisťahovalcov. Vydávala časopis *Mother Earth*, v ktorom propagovala spoločné vlastníctvo a slobodu v sexuálnych vzťahoch a bojovala proti násilným perzekúciám a vojnám. V roku 1892 bola spoločníčkou svojho priateľa Alexandra Berkmana pri neúspešnom atentáte na finančníka Henryho C. Fricka, čo sa ale sudcom nepodarilo dokázať. Emma Goldmanová uviedla do anarchistického myslenia rovinu „*gender politiky*“, teda oblasť, ktorá bola bývalými anarchistami ignorovaná. Presadzovala myšlienku, že iba politické riešenie tohto problému prinesie zmeny do nerovných vzťahov medzi obidvoma pohlaviami. Skutočná emancipácia ženy začína v jej duši a myslení.

Ďalšou významnou osobnosťou anarchizmu bol Talian Errico Malatesta (14. decembra 1853 – 22. júla 1932), ktorý sa preslávil hlavne svojimi útekmi z rúk talianskej polície. E. Malatesta obhajoval násilie ako "nevyhnutnú" časť

emancipácie robotníckej triedy. Svoj život trávil vo veľkých európskych mestách, kde rečnil na rôznych verejných priestranstvách o sociálnej revolúcii a vzájomnej pomoci. Bol presvedčený, že anarchia je najlepšou formou spoločenského života, napriek tomu sa odmietavo staval k individuálnemu teroru a násilie obmedzoval iba v úlohe sebaobrany – za čo považoval aj revolúciu. V roku 1970 bol o ňom natočený v NSR film. „*Chceme vyvolať majetnú triedu, a to násilím, lebo je to násilie, čo jej dovoľuje zmocniť sa spoločenského bohatstva a využiť ho k vykorisťovaniu robotníckej triedy „... Chceme zvrhnúť vládu, všetky vlády, a to násilím, lebo je to násilie, ktoré nás udržiava v poslušnosti“*“. Enrrico Malatesta

Väčšinu týchto hlásateľov anarchizmu charakterizoval naivný optimizmus, boli presvedčení, že ich vec je spravodlivá, a preto musí zvíťaziť. Verili v ľudstvo, ktoré potrebuje iba impulz, aby sa vydalo vlastnou cestou k zlatému veku. Anarchizmus mal však nielen teoretikov, ale aj „nástroje“, ľudí deťaných pauperizáciou, ktorých priťahoval obraz spoločnosti bez biedy a útlaku. Podľa anarchistov hýbali dejinami vždy veľkí ľudia. V atentátoch na nich videli anarchisti gesto prebudiť ľudí z letargie a čím vyššie miesto daný človek zaujímal v spoločnosti, tým jeho smrť znamenala pre anarchistov viac.

Takéto idey šírili aj známy ruský anarchista S. G. Nečajev, ktorý zomrel v roku 1874 v ruskom väzení. Známa je jeho kniha „*Katechizmus revolucionára*“: „*Slovo má pre revolucionára cenu iba vtedy, keď hneď po ňom nasleduje čin*“. Sergej Gennadijevič Nečajev (2. október 1847, Ivanovo – † 1882). Heslo anarchistického násilia „*propaganda činom*“ sa stalo známe aj vďaka Francúzovi Paulovi Brousseovi. V dobe, keď Európou prešla vlna pokusov atentátov na korunované hlavy, Brousse napísal: „*Skrze prsia kráľov musíme otvoriť cestu revolúcii*“. Vo Francúzsku sa rozvinula aj najmasovejšia forma anarchizmu, a to anarchosyndikalizmus v 80. rokoch 19. storočia, keď tam pôsobilo okolo 50 anarchistických skupín. Sledujeme príklon anarchistov ku konštruktívnej činnosti a ich prenikanie do odborového hnutia. Úspech nemôže priniesť parlamentná cesta, ale iba „*priama akcia*“ – sabotáž, bojkot, štrajk, ale aj petície, jednanie a pod.

Prvýkrát o sebe dali vedieť francúzski anarchisti v júli 1881, keď sa pokúsili vyhodiť do vzduchu Thiersovu sochu v Saint-Germain. V roku 1890 vznikla v Paríži prvá skupina anarchistických študentov a môžeme vidieť, že anarchizmus výrazne ovplyvnil celý rad umelcov a intelektuálov vtedajšieho Francúzska. A práve 90. roky sú obdobím, kedy došlo vo Francúzsku k mnohým násilným aktom, medzi ktoré zapadá aj atentát na francúzskeho prezidenta Sadi Carnota v r. 1894. Smrteľne ho dýkou poranil pekársky učeň Santo Caserio. Následne boli vo Francúzsku prijaté zákony, ktoré boli zamerané proti anarchizmom (napríklad zákaz vydávania ich časopisov a podobne).

V Španielsku v r. 1892 došlo v Andalúzii k vzbuře asi 4 tisíc roľníkov, ktorí pod anarchistickými zástavami tiahli na mesto Jerez, avšak vzbuřa bola potlačená. Roľnícke povstanie z roku 1892 bol aktom rojkov. Ozbromení s palicami a kosami si mysleli, že prekonajú stráže pánov z Jerezu, ktorí žili

mimo krajín, ktoré oni nikdy dokonca nevideli, zatiaľ čo tí, ktorí pracovali doma majú sotva čo jesť.

V sledovanom období došlo v španielskej Barcelone k niekoľkým bombovým útokom (v barcelonskom divadle hodená bomba zabila 20 ľudí). Následne polícia vytvorila aj špeciálny oddiel Brigada social, ktorý mal bojovať proti anarchistom, to však situáciu nezlepšilo. V roku 1897 bol španielsky premiér Antonio Canovas zastrelený talianskym anarchistom Michele Angiolillo. V tomto období sympatizoval s anarchistami aj napr. Pablo Picasso. Významnú úlohu zohrávali v európskom anarchistickom hnutí talianski anarchisti, predovšetkým svojím nadšením s akým šíрили myšlienky anarchizmu. Väčšinou ľudia, ktorí realizovali tieto činy neboli teoreticky vzdelaní, boli to skôr ľudia, ktorí žili svoj ťažký každodenný život. Do V. Británie bol anarchizmus importovaný zvonku predovšetkým cez kluby cudzích robotníkov v Soho a neskôr v East Endu. Ich tribúnom sa stal od roku 1879 anarchistický časopis Die Freiheit (Sloboda), ktorý vydával nemecký emigrant Johan Most. Ďalej bol propagovaný anarchizmus aj v časopisoch Commonweal a Freedom. Znáмым britským anarchistom bol Wiliam Morris, ktorý bol autorom diela „*Novinky odnikiaľ*“, kde načrtol obraz anarchistického raja, bol však proti násiliu. Roku 1890 sa za anarchistu prehlásil aj Oscar Wilde. Aj v USA zapustil korene anarchizmus hlavne v emigrantskom prostredí. V roku 1881 bola v Londýne založená významná anarchistická skupina s názvom „*Čierna internacionála*“ a pokus o jej založenie bol aj v USA v Chicagu. Tradičným centrom anarchizmu v USA bolo Chicago, kde mali rôzne anarchistické skupiny okolo 3 tisíc členov. V roku 1901 zastrelil poľský emigrant Leon Czolgosz amerického prezidenta Wiliama MacKinleyho, čo viedlo k zvýšenému prenasledovaniu anarchistov.

V roku 1901 nový americký prezident Theodore Roosevelt v Posolstve Kongresu vyhlásil: „*Anarchizmus je zločinom proti celému ľudskému rodu a celé ľudstvo sa teda musí spojiť proti anarchistom*“. Vraždou amerického prezidenta skončila éra veľkých anarchistických atentátov, hoci anarchizmus ako taký neprestal existovať. Anarchisti sa vždy považovali za jediných a skutočných revolucionárov, ich sila spočívala predovšetkým v neúnavnej a vášnivej kritike daného stavu spoločnosti, zostali však na okraji rýchle rastúceho robotníckeho hnutia. Tradičnými baštami anarchizmu boli také krajiny, kde bol priemysel iba slabý. Anarchisti stále dokazovali, že sú individualistickými rebelmi, ktorým je cudzí cit pre organizovanosť a solidaritu, chceli dosiahnuť všetko a hneď.

Zhrnutie:

- Konzervativizmus a liberalizmus sú najrozšírenejšie myšlienkové hnutia 19. storočia.
- Počiatky a korene európskeho anarchizmu sú dôsledkom zhoršovania sociálneho postavenia.
- Najradikálnejší predstavitelia anarchizmu sa objavujú v Taliansku.
- Vo V. Británii anarchizmus importovaný.
- Anarchizmus v USA má svoje špecifiká, ako napríklad problematika „gender“.

4. kapitola

Feminizmus

Feminizmus sa začal v Európe objavovať koncom 18. storočia a vychádzal z presvedčenia, že ženy nemajú rovnaké postavenie v spoločnosti, a preto si svoje práva musia vybojovať. Feministky prvej vlny sa usilovali predovšetkým o dosiahnutie základných občianskych práv ako volebné právo, právo na vzdelanie a majetok. V tzv. druhej vlne sa feminizmus rozvíjal najmä v šesťdesiatych rokoch 20. storočia a bol úzko spojený s bojom za ľudské práva pre všetkých (odstraňovanie nerovnoprávneho postavenia rasových a etnických skupín, žien atď.). Zároveň sa začali objavovať aj nové témy a prístupy ako socializácia, používanie jazyka či otázka moci v spoločenských a súkromných vzťahoch. Jedným z hesiel feminizmu bolo „osobné je politické“, vďaka čomu sa po prvýkrát začalo hovoriť o takých tabuizovaných a súkromných problémoch žien, ako je násilie páchané na ženách a dievčatách alebo o reprodukčných právach a zdraví žien. Cieľom feminizmu je teda zviditeľniť špecifickosť ženskej perspektívy a ženského prístupu k riešeniu problémov minulosti i súčasnosti. V dejinách sa môžeme stretnúť s rôznymi formami a podobami feminizmu.

Liberálny feminizmus

S prvou fázou ženského hnutia sa spája liberálny feminizmus, ktorého cieľom bolo zaistenie rovnoprávnosti žien v existujúcom spoločenskom systéme. Snahou stúpenkyň liberálneho feminizmu bolo zmeniť pozíciu žien tak, aby bola porovnateľná s pozíciou mužov. Chceli zaručiť ženám účasť na moci. Ženy si vytyčovali také ciele a prostriedky, aké mali muži. Liberálny feminizmus vyjadroval predovšetkým záujmy európskych žien zo stredných vrstiev, ktoré sa snažili pripojiť k elite mužov v oblasti racionality, vedy a techniky.

Socialistický feminizmus

Socialistický feminizmus sa snaží vysvetliť postavenie ženy z triedneho stanoviska. Ženskú rovnoprávnosť chce zabezpečiť odstránením triednej spoločnosti, pretože podľa nich existuje spojitosť medzi útlakom ženy a triednym útlakom. Za najdôležitejší faktor oslobodenia ženy však pokladá jej

ekonomickú nezávislosť. Socialistický feminizmus sa zameriaval viac na sféru súkromnú – sféru domácich prác a materstva. Inšpiratívnou prácou pre nich bol Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu od F. Engelsa (1884).

Radikálny feminizmus

Radikálne feministky pokladajú za hlavnú príčinu ženského útlaku sociálnu štruktúru – patriarchát. Jeho hierarchické štruktúry ovládajú nielen verejnú, ale aj súkromnú sféru – rodinu. Podľa nich patriarchát nemožno reformovať, treba ho odstrániť. Radikálne feministky možno rozdeliť do dvoch skupín, podľa toho, či akceptujú rozdiely medzi mužom a ženou ako prirodzené, biologicky determinované, a na feministky, ktoré hovoria o rode (gender), ktorý je kultúrnym konštruktom a líši sa od pohlavia – biologického faktoru. Prvá skupina radikálnych feministiek tak rozlišuje „ženské“ prístupy a hodnoty od „mužských“. Plodnosť a materstvo sa pre ne stáva pozitívnou hodnotou. U žien sa vysoko hodnotia vlastnosti ako je citlivosť, starostlivosť, tvorivosť.

Moderná spoločnosť osud oboch pohlaví oddelila spôsobom, ktorý v predindustriálnej či tradičnej spoločnosti nebol dovtedy známy a to tým, že zaviedla sociálnu, politickú a ekonomickú líniu medzi pohlaviami, ktorá viedla tak povediac „stredom domu“. V tradičnej spoločnosti bolo sociálne delenie spoločnosti oveľa výraznejšie ako pohlavné. Ak vezmeme určitú sociálnu vrstvu, tak napríklad v nevoľníckej vrstve mali muž a žena veľmi podobné postavenie: politicky boli obaja úplne bezvýznamní, ekonomicky boli v systéme práce obaja rovnako dôležití pre existenčné prežitie domácnosti a neexistovala tu ešte deľba práce na neplatenú a platenú. Pokiaľ ide o výchovu detí, tým, že obaja rodičia pracovali v dosahu domu, neexistoval ešte model neprítomného otca a stále prítomnej matky – deti mali rodičov tak povediac „stále na očiach“ a učili sa od nich potrebné znalosti. Rovnako ani v strednej, živnostenecko-remeselníckej vrstve neboli stanovené ostré hranice medzi pohlaviami. Historické pramene dokazujú, že ženy sa často účastnili cechového života, napríklad jeho porád, aj keď kvôli deťom v menšej miere ako muži. Bolo ale možné muža zastúpiť. Až v modernej spoločnosti, v systéme verejnej inštitucionalizácie profesií, boli ženy z profesného života de facto vylúčené. V aristokratickej spoločnosti je fakt, že rozhodoval predovšetkým spoločenský stav ešte zreteľnejší. Aj keď mužský potomok stál vždy vyššie, pokiaľ nebol k dispozícii, mohli ženy preberať jeho politické funkcie a žena sa mohla stať dokonca aj kráľovnou. Ešte aj v modernej novovekej spoločnosti bolo absolútne vylúčené, aby žena zastávala nejakú verejnú funkciu, aby sa stala hlavou štátu, lebo politická angažovanosť tu ešte tiež viedla po línii stavov, po línii pohlaví však viedla absolútnym spôsobom, vzťahovala sa na všetky ženy bez výnimky. Uprostred jednej a tej istej rodiny bol teda muž občanom a jeho žena

neobčiankou. Aristokratka zdieľala s mužom aj náplň života – jazdila na koni a venovala sa zábave rovnako ako muž.

Ženy teda mali v tradičnej spoločnosti druhoradé postavenie v dôsledku odvekého, náboženstvom podporovaného patriarchátu. V sociologickom, ekonomickom a právnom zmysle si však boli bližšie žena a muž tej istej spoločenskej vrstvy ako napríklad nevoľnícka žena k žene aristokrata. V modernej spoločnosti však ani žena z bohatej vrstvy nemala politické ani majetkové práva, nemala prístup k sfére kvalifikovaných profesií. Existuje množstvo dôvodov, prečo buržoázia prišla s týmto modelom oddelených sfér. Nepochybne to súviselo so vznikom meštianskej rodiny a vznikom a rozvojom verejnej sféry inštitúcií, ktoré sa od začiatku formovali ako mužská záležitosť.

Koncom 18. storočia sa končia i dejiny tisícročia trvajúcej snahy ženy o rovnoprávnosť a uplatnenie v spoločnosti, tzv. prirodzená feministická aktivita, ktorá nebola organizovaná a začína sa epocha klasického feminizmu, už predznamenaná francúzskymi revolucionárkami, ktorú myšlienkovy vymedzila Angličanka Mary Wollstonecraftová v prelomovom diele *Obrana práv žien* (1792). Za svoj krátky život stihla Mary založiť školu a publikovať literárne kritiky a eseje, ktoré sa zaoberali najmä problematikou vzdelávania, resp. rovnakým prístupom k vzdelaniu. V *Obrane práv žien* sú už definované hlavné ciele emancipačného hnutia. Na tú dobu opovážlivé myšlienky a návrhy vynesli autorke od jej mužských súčasníkov množstvo nepekných prezývok ako „hyena v sukniach“, „filozofujúca saň“ a snaživí doboví karikaturisti ju znázorňovali ako špatu s mužskou postavou. Mary však mala viac než ktokoľvek iný právo zastávať sa žien. Nielenže bola jednou z nich, ale bola aj svedkom toho, ako jej otec alkoholik mlátil a ponižoval matku, ktorú veľmi milovala. Nikdy sa nezmierila s nespravodlivosťou, ktorá je páchaná na ženách. V *Obrane práv žien* píše: „I ženy sú rozumné bytosti a pravú ľudskosť získajú iba vzdelaním a lepšou výchovou. Muž a žena sú stvorení pre seba, nie však aby tvorili jedinú bytosť. Ak nepripustia muži, aby sa ženy zušľachtľovali, budú nimi zničení. Muži majú väčšiu telesnú silu. Ale nebyť zvrátených pojmov o kráse, ženy by získali dostatok síl, aby sa samy živili, a v tom vidím pravý znak nezávislosti“. *Obrana práv žien* bola prelomovým dielom nielen v otázkach politických, ale i hospodárskych práv žien, z ktorých najvýznamnejšie je právo na rovnakú mzdu za rovnakú prácu pre mužov i ženy. M. Wollstonecraftová sa búri proti triednym rozdielom a za najväčšiu hodnotu v živote pokladá slobodu, pretože nadvláda a tyrania zabíjajú morálku. Za základný kameň spoločnosti považuje dobré manželstvo založené na vzájomnej láske, dôvere a rovnosti muža a ženy. Mary Wollstonecraftová zomrela v roku 1797 ako tridsaťosemročná, ale svetu zanechala nielen svoje myšlienky, ale tiež svoju dcéru. Mary Shellyová sa románom *Frankenstein* zapísala do dejín svetovej kultúry minimálne natoľko, ako jej matka, priekopníčka feminizmu.

Najzávažnejšími problémami v tomto období sú „diskriminácia žien v prístupe k vzdelaniu, k profesiám podľa ich slobodnej voľby, vo volebnom práve a pod.“, ktorá ich stavala do pozície občanov druhého radu. Aj cez

spoločenský význam, ktorý mala domáca práca žien a rodinné zázemie, ktoré vytvárali, ich hlas nemal verejnú váhu tam, kde sa rozhodovalo a ich záujmy nemal kto hájiť. Ak chceme hovoriť o uplatnení žien v jednotlivých profesiách, možno skonštatovať, že ženy pracovali vždy, ale historici ich činnosť prísne rozdeľujú do dvoch skupín. Prvý prístup zdôrazňuje silnú a trvalú kontinuitu dejín ženskej práce. Zameriava sa na to, ako sa ženy neustále podieľali na určitej činnosti, ktorá mala tesný vzťah k ženským rodinným a neproduktívnym povinnostiam. Táto práca bola menej cenená ako v 19. storočí práca, ktorú vykonávali muži. Tento trend navzdory industrializácii pokračoval aj v priebehu celého 19. storočia. Ženská práca bola synonymom nekvalifikovanej práce, zle platenej a nedocenennej. Z tohto pohľadu 19. storočie nepredstavuje v dejinách ženskej práce žiadny zlom, ale skôr pokračovanie dlhých dejín ženskej podriadenosti na pracovisku. Druhý prístup identifikuje 19. storočie ako obdobie, kedy sa objavila myšlienka ekonomicky neproduktívnej ženy. Tento pohľad zdôrazňuje zmenu, ktorú priniesol priemyselný kapitalizmus – od roku 1750 v Británii, neskôr aj inde v Európe. Veľmi razantne sa potvrdilo rozdelenie práce na mužskú a ženskú, pričom sa väčší dôraz kládol na rolu ženy v rodine, zatiaľ čo na trhu práce mali ženy nižšie postavenie. Bolo to obdobie, keď „manželský stav ženy nadobudol novú dôležitosť na základe čoho protektívna legislatíva, kult rodinnej mzdy a ideológia domáceho krbu sa spojili, aby podtrhli nerovnosť sociálnych pohlaví na pracovnom trhu a aby ustanovili hierarchickú štruktúru zamestnanosti“. Pritom už od 18. storočia sa s postavením ženy na trhu práce začalo niečo diať. Industrializácia ešte zostrila „chronický konflikt medzi sociálnymi pohlaviami, ktorý bol endemický pre oblasť ekonómie, kde ženská práca bola nutná, ale podceňovaná“, ako ho tom písala Anna Clarková, keď rozvoj priemyselného trhu práce a ideológia domáceho krbu ženám tak vytvorila nové a odlišné podmienky zamestnania, pričom ich podriadila mužským živiteľom rodiny. Ženský trh práce mal výrazné charakteristické rysy s ohľadom na vek a manželský stav. Nevydaté, či ovdovené ženy boli omnoho častejšie zaznamenávané ako platené pracovné sily ako vydaté ženy. V priemysle a v službách pracovali predovšetkým mladé slobodné ženy. Keď bola žena staršia a vydala sa, často registrovanú prácu v priemysle opustila. Dievčatá z robotníckych rodín až do veku 20 rokov vykonávali platenú prácu. Podiel žien z tejto triedy na trhu práce ovplyvňovalo manželstvo a materstvo. V období, keď boli ich deti malé, ženy vykonávali rôzne platené práce, príležitostné brigády a domáce práce a po určitú dobu sa venovali neplatennej „práci v domácnosti“ a starostlivosti o dieťa. Väčšina žien pôsobila v štyroch hlavných pracovných odvetviach: textilná výroba, šitie, pranie žehlenie a služba v domácnosti. S budovaním priemyslu sa svet ženskej práce rozdelil na dva typy pracujúcich žien: slúžka v domácnosti a továrenská robotníčka. Pre väčšinu európskych žien bola na začiatku 19. stor. prvá skúsenosť s platenou prácou práve služba v cudzom dome. V dedinských oblastiach Európy väčšina mladých dievčat slúžila na statkoch. Ešte v 19. storočí sa na ženy pozeralo ako skôr na závislé pracovníčky ako na nezávislé, takže neprekvapí, že ženy

najčastejšie pracovali práve ako služobné. Akokoľvek obdobie, keď bola žiadosť po službe v domácnosti najväčšia, patrí do polovice 19. storočia, v niektorých ohľadoch je túto formu služby možné považovať za integrálnu súčasť dlhodobej kontinuity v oblasti ženskej práce. V mestách a na dedinách priemyselných štátov tvorila služba v domácnostiach až 50 % všetkej ženskej platenej práce a potvrdzovala snahu vymedziť ženskú prácu výlučne do domácej sféry. Zvyk oslovovať služobné krstným menom, a tým ich infantilizovať a podriaďovať, nízke mzdy a neobmedzená pracovná doba, to všetko slúžke bránilo v pocite ekonomickej nezávislosti. „Dievčatá z tovární“ – väčšina zamestnankýň, ktoré mali pod 30 rokov – začali reprezentovať typickú ženu pracujúcu mimo domácnosti. Boli slobodné, nezávislé a nevzťahovali sa na nich obmedzenia, ktoré by na nich ukladala rodina. Na „dievčatá z tovární“ sa pozeralo ako na ženy, ktoré sa vymanili zo svojej spoločenskej a rodinnej roly. O mladých pracujúcich ženách sa hovorilo, že „už si neosvojujú schopnosti hospodárky, keď sa vydajú, tieto práce ich nebavia a namiesto toho, aby sa starali o dom, chcú sa venovať zábave“. S nárastom továrenských robotníčok v 19. storočí súvisel antagonizmus, ktorý verejnosť pociťovali voči samotnej myšlienke žien venujúcich sa platenej práci. Historik a moralista Jules Michelet rozhorčene prehlásil, že „Robotníčky, to je ale bezbožný svet“. Toto vyjadrenie bolo skôr extrémnym výrazom znechutenia nad fenoménom ženy ako pracovnej sily v továrni. Dievča z továrne bola akýmsi strašiakom v myšliach vtedajších kritikov, ktorí boli šokovaní davmi mladých žien na uliciach, ktoré mali peniaze, ktoré mohli utrácať na oblečenie a zábavu, a to ich robilo slepými voči trvalejšej kontinuite medzi domovom a prácou. Postavenie ženy na trhu práce a ich pracovné skúsenosti však nie je možné pochopiť bez toho, aby sme brali do úvahy, akú rolu hrá v živote žien práve vzťah medzi domovom a prácou. Zamestnávateľia a pracujúci muži hovorili o oddelených sférach a ideológii rodinného krbu preto, aby ospravedlnili, že si ich ženy podmaňujú a robia z nich závislé osoby, ktoré svojím príjmom iba vylepšujú rodinný rozpočet.

Koncept rodinného hospodárenia pôvodne patril k otázkam predpriemyselnej domácnosti na dedine a zahŕňal výrobu a reprodukciu, vzájomnú závislosť všetkých rodinných príslušníkov a s ňou spojenú prácu a rodinného života. K rodinnému hospodáreniu patrilo rozdelenie práce podľa pohlaví, ktoré nutne nezahŕňalo predstavy o rozdieloch medzi pohlaviami alebo o ich hierarchii. V hospodárstve deľba práce žene prisúdila spravidla činnosť ako spracovanie mlieka, práce na dvore, v zeleninovej záhrade a v kuchyni. Za úlohy vhodné pre ženu možno považovať aj pletenie, okopávanie a pomoc pri upratovaní. Existovali určité práce, ktoré takmer vždy vykonávali buď muži alebo ženy. Prechod k priemyselnému kapitalizmu niektorí považovali za obdobie, keď sa objavil jav, ktorý možno označiť ako ekonomiku rodinnej mzdy alebo ekonomiku zabezpečenia rodiny. V rámci tohto modelu práca za mzdu prevláda nad domácou výrobou a postavenie ženy a hodnota jej práce je podriadená postaveniu a hodnote mužského chleboдаря. Jedným z kľúčových rysov európskych priemyselných hospodárstiev bola deľba pracovných činností

podľa pohlaví, ktorá sa stala v oblasti platenej práce určujúcou. Niektorí vedci z tohto stavu obviňujú priemyselný kapitalizmus, iní zase kladú vinu mužom alebo skôr rodovo založenému patriarchátu. Industrializácia však nestvorila diskriminujúci trh práce. Zamestnanie tisícich žien v textilnom priemysle, bolo jedným z najviac mechanizovaných a technicky rozvinutých priemyselných odvetví a dokazuje, ako úspešne mohol fungovať vysoko priemyselný továrenský spôsob výroby využívajúci prevažne ženskú prácu.

V 50. a 60. rokoch 19. stor. sa ženy začali viac združovať. Chceli totiž spochybniť svoje podriadené postavenie v európskej spoločnosti. Jazyk, ktorý feministky používali, bol dôležitý, ale dôležité bolo, aj to, čo robili. Feministické bojovníčky si osvojili množstvo ideologických a taktických postojov. Individualistický prístup bol priamejším dedičom osvieteneckej rozpravy na tému práva a zastával názor, že teória o jednotlivcovi ako nositeľovi práv má byť rovnakou mierou aplikovaná na ženy aj na mužov. Individualistický feminizmus je niekedy považovaný za opodstatnenejšiu a radikálnejšiu formu snád' preto, že sa viac stavia na stranu jednoznačných rovných práv, ako za ne bojovali feministky v druhej vlne 60. a 70. rokov 20. storočia. Vzťahový feminizmus (niekedy sa mu hovorí sociálny alebo materský) naopak zdôrazňoval odlišnosť žien, ženy a mužov uvádzal do vzťahu skôr na základe ich rozdielnosti ako podobnosti, čím napodobňoval osvietenecské interpretácie o prirodzenej ženskej nadradenosti, a tak zdanlivo nahrával obhajcom oddelených sfér. Heslom vzťahového feminizmu bola „rovnosť v rozdielnosti“. Jeho stúpenkyne obhajovali, ba dokonca aj vyzdvihovali odlišné ženské vlastnosti a povinnosti a zdôrazňovali, že úlohou žien a mužov je vzájomne sa dopĺňať. Zároveň však tvrdili, že by ženy ich odlišnosť nemala vylučovať z prístupu do verejnej sféry. Mravná prevaha žien bola dokonca považovaná za pozitívny dôvod pre ich zaradenie do spoločnosti. Slová „feminizmus“ a „feministický“ sa začali všeobecne používať až v 90. rokoch 20. storočia, to znamenalo desiatky rokov po tom, čo sa ženy začali organizovať. Tieto slová pochádzajú z 80. rokov 19. stor. od Francúzky Hubertiny Auclertovej, ktorá nimi pomenovala tie, ktoré sa zaoberajú ženskou otázkou. Výraz féminisme a féministe sa skoro stali veľmi obsiahlymi pojmami označujúcimi rozdielne názory a postoje, ale zostali dostatočne flexibilné, aby sa do tohto označenia vošli všetci, ktorí obhajovali emancipáciu žien. Tieto ženy zdieľali množstvo charakteristík, ktoré dovoľujú hovoriť o feminizme ako o hnutí a ideológii. Prvá vlna feminizmu povstala zo „ženskej otázky“, ktorá sa stala aktuálnou už koncom 18. storočia, a ktorej dalo vzniknúť osvietenstvo. Moderný feminizmus mal totiž svoje pramene v intelektuálnych debatách, ktoré sa zrodili v období osvietenstva, ktoré na jednej strane ponúkalo radikálnu kritiku tradičných inštitúcií ako bolo manželstvo a cirkev, na druhej strane presadzovalo polarizáciu rolí jednotlivých pohlaví, na základe ktorého boli ženy obmedzované na domácu sféru. Tým, že osvietenstvo zaviedlo ideológiu oddelených sfér, umožnilo tiež ideológiu feminizmu. Osvietenecské filozofické diskusie poskytujú iba ideologické základy pre dejiny feminizmu, pretože ženy

v tejto dobe ešte nepodnikli žiadne pokusy organizovať nejaké kolektívne hnutie.

Niž menej organizovaný feminizmus nebol iba intelektuálnou reakciou na rozpory osvietenstva. Prvá vlna feminizmu mala množstvo príčin, ktoré boli intelektuálne, ekonomické a politické. Bol to aktívny protest proti skutočnej diskriminácii žien na rozličných poliach verejného i súkromného života – v manželstve, vo vzdelávaní, na pracovisku, v súde a politike. Podľa nových podmienok vytvorených priemyselným kapitalizmom boli ženy na základe svojho pohlavia vylúčené z príležitostí, ktoré sa otvárali mužom. To, že ženám zamedzili v prístupe k vyššiemu vzdelávaniu a profesionálnej kariére, že im bránili v ekonomickej nezávislosti, že s opäť vydatými ženami zaobchádzali ako s majetkom – to všetko boli praktické dôsledky zjavnej diskriminácie, ktoré vyburcovali prvú vlnu feminizmu. Skutočným hybným momentom pre formáciu organizovaného feminizmu bola politická a ekonomická zmena: dochádzalo k nej od roku 1848, keď začala praskať „kúra patriarchátu“, a ženy i muži využili situáciu k tomu, aby vzniesli požiadavky na občianske práva pre ženy. Počas liberálnych revolúcií v roku 1848 sa jednotlivé feministky dožadovali v oblasti občianskych práv úplnej rovnosti. Napriek porevolučnému prehodnocovaniu konzervativizmu ovládajúceho kontinentálnu Európu, ku ktorému patrilo aj potlačovanie ženského aktivizmu, sa ženy neupokojili. Na vzniku organizovaného feminizmu v Európe je prekvapivá skutočnosť, že sa rozvinul v tej dobe v rôznych krajinách a mal podobné rysy. 60. roky 19. storočia boli svedkom rastu ženského aktivizmu zameraného na zlepšenie vzdelania a zamestnania a na oblasť právnych a morálnych reforiem. K tomuto vývoju došlo v protestantských priemyselných krajinách Veľkej Británie a Nemecka, v katolíckom Francúzsku a Taliansku, tam, kde boli ťažko vybudované základy priemyslu, to znamená na škandinávskom vidieku a v autokratickom pravoslávnom Rusku (podobne ako v Severnej Amerike a Austrálii). Po tom, ako bolo na prelome 19. a 20. stor. z väčšej časti vybojované právo na vzdelanie so zdolaním tejto „méty“ vyvstal nový problém. Aké politické práva má mať žena, ktorá pracuje v zamestnaní, v ktorom sú jej mužskí kolegovia plnoprávnymi občanmi štátu. Boj za rovnoprávnosť žien tak vstúpil do svojej poslednej etapy, etapy úsilia o politickú rovnoprávnosť. Účasť žien v politike znamená podiel žien na veciach verejných, teda aj na vláde. Hnutie žien za politické práva malo v 19. a 20. stor. podobu úsilia o získanie volebného práva, o možnosť podieľať sa na moci zákonodarnej. Hnutie sa odvíjalo hlavne od všeobecného boja za občianske práva a v podstate sa nikde v Európe ani v Spojených štátoch nestretávame s vyslovením požiadavky účasti žien na moci výkonnej; pritom v tejto oblasti niektoré európske krajiny isté tradície mali. Preto zostali postavy Izabely Kastílskej, Kataríny Medicejskej, Márie Tudorovej, Alžbety Anglickej, Kristíny Švédskej, Kataríny Veľkej či Márie Terézie výnimkami. Pádny argumentom pre neúčasť ženy v politike boli obľúbené ženské „špecifiká“. Žena sa od muža líši svojou senzibilitou a istou pasivitou, preto sa najlepšie uplatní v náboženskej a výchovnej sfére.

Obe tieto zložky sa organicky snúbia v materstve, tam je teda pravé miesto ženy.

V 30. rokoch 19. storočia rozmach feministického hnutia súvisel s ďalšou revolučnou vlnou, situácia sa de facto opakovala. V auguste 1832 založili Francúzky Jeanne – Désirée Verretová a Marie – Reine Guindorfová, čitateľky Saint Simona, týždenník Slobodná žena. Propagovali rovnoprávnosť v manželstve, šírili heslo „Radšej celibát ako otroctvo!“. Časopis vychádzal iba jeden a pol roka, obe ženy získavali peniaze na jeho vydávanie šitím. Keď zanikol, jedna významná revue vyhlásila: „Bojovali proti mužom tým, že im šili košele“. Na prelome storočí sa žena definitívne vymanila z predsudkov, ktoré ju zvierali do stien jej príbytku. Mimo domu pracovali učiteľky, úradníčky (hlavne v súkromných podnikoch, štátne úrady sa ženskému živlu až do prvej svetovej vojny väčšinou bránili), sekretárky, pisárky, telefonistky, telegrafistky, lekárky, ošetrovateľky, sociálne pracovníčky, predavačky v obchodoch a prvých obchodných domoch. Nie vždy sa darilo skĺbiť profesiu s povinnosťami v domácnosti. Až na niekoľko výnimočných profesií – medicínu, umenie, školstvo – nebola práca pre ženu slobodnou tvorivou aktivitou, ale ekonomickou nevyhnutnosťou. Ak sa im ponúkla iná možnosť ekonomického zaistenia – manželstvo – opúšťali písacie stoly, poštové prepážky, nemocničné lôžka a stávali sa manželkami, ženami v domácnosti. Intelektuálnu a fyzickú rovnocennosť oboch pohlaví potvrdila prvá svetová vojna. Vojnu si vždy prevažne želajú muži. Ženy, ak je ich odhodlanie prospieť vlasti sebasilnejšie, vnímajú viac jej devastujúce účinky. Otcovia rodín, manželia, bratia, synovia či milí väčšinou odišli na front. V školách, úradoch, továrňach, obchodoch, nemocniciach ich nahradili ženy. Skončilo „dlhé“ 19. stor., počas ktorého ženy prenikli takmer do všetkých profesií. Podstatnou otázku však nikto dosiaľ nevyriešil. Sú ženy skutočne od prírody „slabším pohlavím“ ako v súčasnosti tvrdí napríklad americký sociológ Edward Wilson, či je ich slabosť sociálne podmienená skutočnosťou, že ekonomicky aktívna žena musí vedľa svojej profesie zaopatríť aj rodinu? Filozofovia, sociológovia (etnológovia) psychológovia hľadajú odpoveď.

Viac ako storočný zápas o priznanie „ľudských práv“ ženám vyústil začiatkom 20. stor. iba do uznania legitimacy tohto zápasu, priniesol iba to, že sufražetky či iné emancipované ženy sa už nestávali terčom výsmechu, alebo dokonca vážnejších a nebezpečnejších obvinení z mravného rozkladu a ohrozenia rodiny ako základu štátu. Až v 20. stor., presnejšie povedané obdobie po prvej svetovej vojne, je dobou realizácie práv žien. Európa v 19. stor. nepoznala volebné právo žien s výnimkou Nového Zélandu (1893). Až v roku 1906 zaviedlo volebné právo Fínsko (vtedy súčasť Ruskej ríše), 1913 Nórsko, 1915 Dánsko. V roku 1917 ho vyhlásila októbrová revolúcia v Rusku. V rokoch 1918 až 1928 volebné právo žien uzákonilo ďalších 9 európskych štátov, USA a Kanada. Značne sa rozšírili možnosti pre vzdelanie ženy, začal zápas proti diskriminácii žien, hlavne vydatých, v rôznych povolaniach. Ale proces reforiem bol prerušený veľkou krízou 1929, v oblasti sociálneho postavenia žien dokonca došlo k regresii. síl ako v Portugalsku, Španielsku,

Taliansku a Grécku, kde industrializácia začala až v 20. stor. Prvým a základným krokom pre politické občianske právo) podieľať sa na výkone suverenity ľudu buď priamo alebo prostredníctvom volených zástupcov, ktoré predložila pani de Gouges, je zavedenie všeobecného a rovného volebného práva. Ani tento krok sa však v priebehu 19. stor. neuskutočnil a o ďalších 50 rokov sa boj o zmenu volebného práva prenáša na anglickú pôdu a opäť sa hovorí o všeobecnom volebnom práve a opäť v tom nie sú zahrnuté ženy. Potom sa objavujú sufražetky. Slovo „sufražetky“ je odvodené od „suffrage“, anglicky i francúzsky – volebné právo. Sufražetky znovu objavujú predovšetkým tú prostú skutočnosť, že volebné právo rovnako ako ostatné ľudské práva sa vzťahujú na ženy práve tak, ako na mužov.

Zhrnutie:

- Nové ekonomické podmienky a nástup priemyselnej revolúcie znamenajú zmenu spoločnosti.
- Objavujú sa nové názory na smerovanie spoločnosti a jej usporiadanie.
- Na základe liberalizmu, konzervativizmu a iných myšlienkových smerovaní sa menia názory na ekonomiku, politiku, kultúru.
- Začína sa presadzovať gendrová problematika vo forme rozvoja feminizmu.
- Feminizmus má svoje vývojové fázy a delí sa na liberálny, socialistický a radikálny feminizmus.

5. kapitola

Imperializmus v novovekých dejinách

**Teoretické predpoklady vzniku teórie imperializmu –
Rozvoj teórie a politiky imperializmu vo V. Británii v 19. storočí –
Šíritelia myšlienok imperializmu na konci 19. a začiatkom
20. storočia**

Svet po imperiálnom delení 1910¹⁰

¹⁰ Zdroj: http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/ward_1912/world_1910.jpg[citované 30.9.2016].

V dejinách sa stretávame s rôznymi formami a podobami imperializmu. Poznáme imperializmus mimoeurópsky – americký, japonský, čínsky, barmský a európsky – anglický, nemecký a iné.

- anglický – pol. 19. storočia;
- nemecký – koniec 19. storočia;
- americký – koniec 19. stor.;
- čínsky – začiatok 18. storočia;
- japonský – 18. až zač. 19. storočia;
- barmský – 18. storočie.

Samotný pojem imperializmus pochádza z latinského slova – imperare, imperium, imperator, imperialismus. Tieto pojmy sa používajú nesystematicky a v jednotlivých jazykoch aj s rozdielnym obsahom. V rímskych dejinách je spájaný s cisárskou vládou, či v novoveku napríklad s bonapartizmom a pod. Definovať pojem imperializmus môže byť komplikované. Samotný pojem nie je veľmi starý, prvýkrát bol použitý francúzštinou v roku 1836 a jeho anglická verzia bola vytvorená podľa francúzskeho vzoru a prvýkrát použitá až v roku 1858 vo význame „vláda cisára“. Pojem imperializmu vo význame ako politika rozširovania vlády jednej krajiny na úkor inej bol prvýkrát zaznamenaný pred rokom 1878. Barnhart, R. K.: Dictionary of Etymology. Chicago. Worldbook, 1992: *Vo všeobecnej forme imperializmus existoval už od staroveku, ale v klasickej forme je spojený predovšetkým s expanzionistickou politikou európskych mocností v druhej polovici 19. storočia až do začiatku 1. svetovej vojny, s bojom za rozdelenie menej rozvinutých oblastí sfér vplyvu (Afrika, a čiastočne Ázia) a s kolonializmom.* Encyklopédia modernej histórie pojem imperializmu definuje ako: „*politiku rozširovania moci jedného štátu nad inými štátmi, či územiami s cieľom ich priameho či nepriameho ovládnutia; vytváranie svetových ríš (impérií)*“. Vo Websterovom slovníku sa nachádza táto definícia: „*politika, postup, alebo presadzovanie rozširovania moci a nadvlády jedného národa, najmä priamym územným pričlenením, alebo získaním nepriamej kontroly nad politickým, alebo ekonomickým životom iných území*“. (Pečenka, M. – Luňák. P.: Encyklopedie moderní historie. Praha: Libri, 1998 Merriam-Webster's Collegiate Dictionary: Springfield, 2003). V zahranično-politickom význame je spájaný s teritoriálnou expanziou a mocenskou politikou rozširovania moci jedného štátu nad inými štátmi či územiami.

Európsky imperializmus konca 19. storočia bol súčasťou boja o kontrolu posledných krajín vhodných k exploatacii. Kolónie boli považované za integrálnu súčasť priemyslových ekonomík (dodávky surovín, lacnej pracovnej sily a polotovarov boli určené k maximalizácii ziskov materských krajín). Politický a ekonomický imperializmus sprevádzala kultúrna misia s cieľom poeurópsťiť kolónie. Dôležitá úloha kresťanských misionárov (svoju úlohu oproti Španielom chápali širšie a zahŕňali lekársku starostlivosť, svetské vzdelanie, správne reformy a technické inovácie). Imperiálne veľmoci sa snažili využiť aj vojenský potenciál kolónií.

V. Británia ovládala najväčšie impérium s minimálnou vojenskou silou, pretože sa spoliehala aj na domorodé kniežatá a miestnych vojakov. V Dilií na 400 mil. Indov pripadalo menej britských úradníkov než napríklad bolo v Prahe rakúskych a pod. Všetky väčšie územia osídlené britskými prisťahovalcami dostali samosprávny dominálny status – Kanada 1867, Austrália 1901, N. Zéland 1907, Južná Afrika 1910. Avšak Francúzsko uplatňovalo politiku tesnejšieho spojenia, keď sa napríklad alžírské a tuniské departmenty sa stali súčasťou ústrednej francúzskej správy.

Imperializmus podnietil ekonomický rast a posilnil vojenský potenciál tých krajín, ktoré mali kolónie, čím sa vychýlila strategická rovnováha v prospech západnej Európy. To viedlo k posilneniu európskych náboženských a rasových predsudkov. V roku 1914 boli napríklad v Hamburgu v ZOO vystavené ženy zo Samoy a pod.

V tomto období začína dochádzať ku koloniálnym konfliktom. Roku 1898 skoro vznikol vojenský konflikt medzi V. Britániou a Francúzskom, keď sa ich vojenské oddiely stretli v Sudánskej Fašode. Začínajú sa preteky v zbrojení, keď napríklad koncom 19. storočia nemecký minister vojny von Tirpitz vyhlásil: „Budovanie vojenského loďstva, aby sa vyrovnalo sile britskej admirality“. V dejinách sa stretávame s pojmom imperializmus, avšak názory na vymedzenie samotného pojmu imperializmu sú rôzne. Termín imperializmus sa začal používať od tretieho štvrtého 19. storočia. Popisuje rôzne formy politickej kontroly, pričom väčšiu právomoc mali na územiach imperiálne krajiny ako národy a národnosti, ktoré tam žili. Aj keď analytické javy, ktoré označuje imperializmus sa môžu výrazne líšiť od seba navzájom a od "Nového" imperializmu. Podnetom k jeho rozvoju boli:

- a. rozvoj obchodných stykov s východom – najmä s ázijskými krajinami,
- b. rast emancipačných snáh v bielych osadách najmä v Kanade, štátoprávne zmeny, ku ktorým došlo po povstaní v Indii, kedy došlo k priamemu podriadeniu tejto veľkej a významnej dŕžavy pod britskú korunu a následne sipahijské povstanie z roku 1857.

Práve tieto udalosti dovádzajú mnohých k záveru „o bremene bieleho muža“. Značná časť britskej spoločnosti verila, že koloniálna správa v Indii a inde plní grandiózne civilizačné poslanie. J. A. Hobson tvrdil, že britská vláda v Indii splnila najušľachtilejšiu a najužitočnejšiu úlohu akú svet poznal, pretože zaistili podmienky rozvoja civilizácie v Indii. Vo V. Británii mala veľký vplyv aj propagácia prostredníctvom nástrojov kultúry, napr. románov, poézie, či tzv. konzumného čítania. V knihách bola heroizovaná činnosť objaviteľov, moreplavcov a kolonizátorov. Posilňovala britský patriotizmus a predstavy o výlučnosti Anglosasov. Viedla aj k posilňovaniu rasových predsudkov voči iným národom, zvlášť farebným. Vykryštalizoval sa názor, že britský imperializmus možno nazvať „imperializmom z prestíže“ snahy o zabezpečenie prvoradých svetových pozícií. Tieto tendencie sledujeme u Thomasa Carlyla (1795 – 1881) škótsky mysliteľ, historik: napísal práce

Francúzska revolúcia, Chartizmus a pod. Ideovú podstatu imperialismu vo V. Británii rozpracoval Thomas Carlyle, ktorý ako duchovný otec imperialismu hovoril, že Anglosasi potrebujú veľké impérium, pretože britské ostrovy sú malé pre narastajúcu populáciu. Počiatky britského imperialismu sa začali formovať začiatkom druhej polovice 19. storočia. Je tvorcom teórie – kto má moc, má aj právo, čo sa stalo základom ideológie imperialismu vôbec. Chartizmus – 1839: *„Moc a právo, ktoré sa zdajú byť na prvý pohľad tak rozdielne, sú dlhodobo jedno a to isté. Moc je právo, preto sa musí slabý podrobovať silnejšiemu, to žiada príroda, bez poslušnosti nemôže existovať žiadna spoločnosť a aj otroctvo je lepšie ako anarchia“*. Na základe týchto východísk uvažuje o nutnosti podriadenosti osobných a ekonomických záujmov jednotlivca potrebám národa a rasy. Podčiarkuje právo a dokonca povinnosť silných národov ovládať národy malé a slabé. Podľa neho prevzala V. Británia v novoveku úlohu, ktorú mala v staroveku Rímska ríša: *„... do 50 rokov bude na svete už žiť cez 100 mil. ľudí, ktorí budú čítať Shakespeare, anglickú bibliu a dejiny Anglicka a rovnako ako v staroveku gréci osadníci v zámorí budú udržiavať tesne obchodné a hospodárske styky s materskou krajinou“*. V práci Chartizmus píše, že úlohou Anglosasov je jednak využitie najmenej polovice planéty k potrebám ľudstva. A následne správne rozdelenie plodov týchto objavov a dávať príklad iným národom. T. Carlyle o úlohe Normanov v britských dejinách: *„Keby nebolo Normanov, čo by bolo z Anglicka? Nenásytné kmene Anglov a Sasov bez veľkej kombinačnej schopnosti, v klude obžerstva nemali sny o heroickom úsilí, mlčanlivosti a vytrvalosti, ktoré vedú do výšin Vesmíru a na zlaté vrcholy hôr, kde bývajú duchovia úsvitu“*. Aj známy anglický literát Cecil Rhodes vytvára typ imperiálneho hrdinu. K ďalším významným predstaviteľom britského imperialismu patria Charles Dikens a jeho cestopisná kniha o britskej ríši z roku 1868. Zoznamovala čitateľov so situáciou vo vzdialených oblastiach ríše a naznačil veľkosť poslania Anglosasov vo svetových dejinách, prijímal názory predovšetkým konzervatívcov. Pod pojmom V. Británia nechápe len ostrovnú ríšu, ale rovnako aj državy a najmä Indiu. James Froude a jeho najvýznamnejšie dielo „Oceana“ vyšlo v r. 1886. V rokoch 1870 – 1871 uverejnil väčší počet esejí, v ktorých vyjadril svoju vieru v budúcnosť britskej ríše. Za veľkú prioritu považoval udržanie jednoty britského impéria. Tvrdil, že je to nutnosť, pretože svetový vývoj smeruje proti vytváraniu malých nesebestačných krajín. V. Británia podľa neho bude centrom svetového obchodu, dielňou sveta a jedine ona môže zabezpečiť skvelú budúcnosť kolóniám. Základ britskej ríše videl v jednote anglosaského spoločenstva, teda V. Británie a držav osídlených anglickými emigrantmi. Ďalšími teoretikmi a literátmi britského imperialismu boli A. Tennyson, vidíme u neho prejavy nacionalizmu, predovšetkým v jeho básňach najmä z roku 1852. Gerald Massey (29. mája 1828 – 29. októbra 1907) anglický básnik a vzdelaný egyptológ. Napísal obrovské množstvo prác, ktoré sa tematicky zaoberali problematikou egyptských pamiatok ako aj úlohy Britov pri prezentovaní tejto starobylej kultúry.

Najprepracovanejšiou teóriou je ekonomická podstata imperialismu, ktorej autorom je John Atkinson Hobson (1858 – 1940). V roku 1902 mu vyšla práca

„Imperializmus“, kde sa zaoberá problémami imperializmu v súvislosti s anglo-búrskou vojnou. Zúčastnil sa vojenských akcií ako vojnový dopisovateľ. Niektoré svoje zážitky spracoval knižne, napríklad „Vojna v Južnej Afrike“ (1900), Psychológia jingoizmu (1901). V prácach vystupuje s kritikou imperializmu, podľa neho pre imperializmus je charakteristické to, že záujmy finančníkov a investorov prevládajú nad obchodnými záujmami. Motívom jeho kritiky je pobúrenie nad nespravodlivosťou kapitalistického rozdeľovania a obava z revolúcií. Silný oponent búrskej vojny, Hobson ju odsúdil ako "konflikt riadený za zachovanie kapitalizmu a finančného sektora na úkor robotníckej triedy". Rozvinul myšlienku, že imperializmus bol priamym dôsledkom rozšírenia sily moderného kapitalizmu. V jeho knihe „Priemyselný systém“ (1909) Hobson argumentuje, že zlé rozdelenie príjmov vedie k nezamestnanosti, a že náprava spočíva v odstránení "prebytku" od prerozdeľovania príjmov z daní a znárodnenia monopolov. Jeho práca Imperializmus vyšla aj v rokoch 1905 a 1938. J. A. Hobson patrí medzi kritikov „nemorálneho kapitalizmu“ a je predstaviteľom „nového liberalizmu“.

Ekonomické vysvetlenie pojmu imperializmu nie je dostačujúce, nakoľko je nutné uvažovať aj o motívoch vedeckých, protiotrokárskych, misijných a civilizačných. Tieto motívy boli transformované do ideologického ospravedlňovania kolonializmu (napr. Rudyard Kipling), resp. teórie rasovej a morálnej prevahy bielej rasy. Východiská u neho nachádzame v ideáloch britského impéria. O Britoch píše ako o jedinom politicky zrelom národe, ktorému leží na srdci blaho sveta. V jeho prácach sa výrazne prejavujú tendencie oslavovať boje Britov o kolónie. Dobrý Boh preniesol na Angličanov poslanie, aby nižšie postaveným rasám odovzdali západné mravy. Hrdinami jeho románov sú najčastejšie vojaci a námorníci, ktorí bránia česť britskej vlajky. U neho sa najvýraznejšie prejavuje idea „o bremene bieleho muža“. Britské impérium oslavujú jeho práce ako Sedem morí (1896), Päť národov (1903). Bol ovplyvnený tradičným britským postojom nepriazne voči rasám v bielych kolóniách, chápal ich ako príťaž, za ktorú bolo zodpovedné jej Veličenstvo kráľovná Viktória. Roku 1907 dostal Nobelovu cenu za literatúru. „*Nikto nikdy rozumel mytológiu a rituálom starovekého Egypta tak dobre ako Gerald Massey od čias starovekých filozofov z Egypta*“ napísal Albert Churchward. G. Massey prezentoval názory o Bohom predurčenom poslaní V. Británie stať sa vedúcou mocnosťou sveta. Títo predstavitelia získavali verejnosť pre praktickú politiku V. Británie. Joseph Artur Gobinau je autorom práce „Esej o nerovnosti ľudských rás“, ktorá posúva problém imperializmu aj do ďalších rovín vnímania vzťahu Európana a mimoeurópana.

Istým špecifickým druhom imperializmu je imperializmus ekologický. Historici píšú o vstupe Európanov do cudzích svetov, píšú o krutosti a zločinoch páchaných na ľuďoch. Sú aj škody spôsobené obyvateľstvu zámernou civilizačnou činnosťou, akou boli choroby, škodcovia nielen ľudia, ale aj ich patogénny, mikroorganizmy, ktoré ničili pôvodné obyvateľstvo. Charles Darwin napísal: „*Kamkoľvek vkročil Európan, išla mu v stopách smrť domorodcov*“. Napríklad v Severnej Amerike, Austrálii a na Novom Zélande

odhaľuje Ch. Darwin, že až 60 – 90 % tvoria buriny dovezené z Európy. Najhorší dopad však mali choroby, pretože Európania mali vypestovaní oveľa silnejší imunitný systém. Okolo roku 1815 sa Britom začalo dariť v boji proti ovčím kiahňam očkovaním, ale v zámorí si nákazlivá choroba vyberala daň na životoch domorodcov.

Pojem imperializmus sa začal konštituovať ako pevný termín aj v súvislosti s britskou politikou v súvislosti s požiadavkami vytvorenia silného impéria. Do popredia sa dostáva myšlienka o význame Britskej ríše pre ľudstvo.

Tieto myšlienky boli odôvodňované argumentom, že britský politický systém, kultúra a umenie sú vzorom pre celý svet. Toryovský politik B. Disraeli formuloval túto novú formu imperializmu. Tá sa líši od komerčnej expanzie, ktorú praktizovala V. Británia od 17. storočia, keď uviedol, že budovala svoje impérium v záchvate roztržitosti. Pre Disraeliho nebolo impérium nutnosťou ekonomickou, ale duchovnou. Píše o ňom Henry Kissinger, bývalý minister zahraničných vecí USA a historik. V roku 1872 B. Disraeli v Londýne v „Krištáľom paláci“ vyhlásil: *„Nejde o malú vec. Ide o to, či sa spokojíte s pohodlným Anglickom, ktorého vzorom a formou sú kontinentálne princípy a tak pôjde v ústrety nevyhnutnému osudu, alebo či chcete byť veľkou imperiálnou krajinou, v ktorej vaši synovia až sa vyzdvihnú záujmu to najvyššie postavenie a získajú si úctu nielen svojich krajanov, ale celého sveta“*. (Disraeliho prejav 24. júna 1872, v: Joel H. Wiener (ed.) Great Britain: Foreign Policy and the Span of Empire, 1689 – 1971, sv.3, Chelsea House v spolupráci MC Graw – Hill, New York London 1972, s. 498). V mene britského imperializmu sa staval proti nebezpečenstvu, ktoré mohlo ohroziť britské kolónie (v druhej polovici 19. storočia jedným z nebezpečenstiev bolo aj Rusko). Disraeli podobne ako Bismarck považoval „realpolitik“ za základ zahraničnej politiky, ktorú realizovali v druhej polovici 19. storočia. Boli proti politike, ktorá by obsahovala moralistický náboj. Briti vyčkávali dokiaľ nebola narušená mocenská rovnováha a až potom sa angažovali a väčšinou na strane slabšieho.

Ďalším predstaviteľom, ktorý sa zaoberal ekon. podstatou imperializmu bol aj V. I. Lenin v práci „Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu“. Jej základom je kritika kapitalizmu a východisko vo vytvorení lepšej spravodlivejšej beztriednej komunistickej spoločnosti.

Princípy a zásady imperializmu propagovali aj rôzne inštitúcie, ako napríklad v roku 1868 založený v Londýne Inštitút The Colonial Society. Centrum pre výmenu názorov pre verejné záležitosti, program ktorý ponúka fórum pre diskusiu, výskum a vývoj spoločenských, rozvoj myslenia na kľúčové medzinárodné otázky. Ten poskytoval nové možnosti imperiálnej propagandy. Spoločnosť vydávala rôzne publikácie o problémoch koloniálnej politiky, ale tiež o perspektívach impéria. Bola to prvá inštitúcia, ktorá sa v rozsiahlej miere pričínala o šírenie ideí imperializmu.

K významným propagátorom týchto myšlienok patrili aj časopisy ako napríklad: Contemporary Review, Nineteenth Century a pod.

Vlajky a znaky štátov britského impéria roku 1914¹¹

Prejavy imperializmu v zahraničnej politike USA

Už od svojho vzniku v roku 1776 začal tento nový štát realizovať aj politiku rozširovania svojho územia. V začiatkoch je to politika zameraná na rozširovania územia na úkor pôvodného domáceho indiánskeho obyvateľstva, keď hneď po roku 1776 na to doplatili indiánske kmene Irokézov na severe v oblasti „Veľkých jazier“. Následne v tejto politike pokračuje celé obdobie do konca 19. storočia a pokračuje v nej aj celé 19. storočie.

Veľké územné zisky, ku ktorým dochádza v prvej polovici 19. storočia boli začaté kúpou Louisiany. Kolónia Louisiana pôvodne patrila Francúzsku, ktoré ju po prehratej vojne v roku 1763 muselo odstúpiť Španielsku. Po svojom vzniku USA a Španielsko dospeli k dohode, ktorá sa týkala plavby po Mississippi a využívania prístavu New Orleans. Spojené štáty sa obávali, že by toto teritórium mohol padnúť opäť do rúk Francúzsku, alebo o čo horšie Anglicku. Tieto obavy sa naplnili, keď v roku 1800 Zmluvou so San Ildefonso Španielsko odstúpilo Louisianu Napoleonovi a o dva roky neskôr sa španielske úrady vzdali práva skladu v New Orleans. Napoleon už skôr naznačil, že uvažoval o vytvorení veľkého „Francúzskeho amerického Impéria.“ Avšak po stratách na Haiti Francúzsko rezignovalo na koloniálnu expanziu v Amerike. Po rokovaní, v ktorých za USA vystupovali James Monroe a Robert Livingstone, Francúzsko súhlasilo, že teritórium Louisiany predá za 11 250 000 dolárov. USA sa taktiež zaviazali prevziať nároky na náhradu škôd, ktorú od

¹¹ Zdroj: <http://www.atlasofbriteempire.com/> [citované 30. 9. 2016].

Francúzski požadovali americkí obchodníci, po tom čo im bolo odoprené právo skladu v prístave New Orleans. Zmluva o odstúpení bola podpísaná 30. apríla 1803 a spolu celková čiastka predstavovala 15 000 000 dolárov. S podpisom zmluvy sa však objavilo množstvo nových otázok a problémov. Po prvé, ústava spojených štátov nerátala s možnosťou odkúpenia nového teritória a už vôbec túto právomoc nemal v rukách prezident. Prezident T. Jefferson si sám bol vedomý tejto situácie na pomedzí prekročovania jeho ústavných kompetencií a poznamenal: ... „že dobrý úmysel našej krajiny napraviť zlo nepevnej stavby“. Nakoniec kúpa bola ošetrená ratifikáciou tejto zmluvy Kongresom, čo sa udialo až 20. októbra 1803. Ďalším problémom bola finančná stránka zmluvy. Suma 15 miliónov bola iba symbolická, v danej dobe predstavovala v rozpočte USA „nezanedbateľnú“ položku. Celkové ročné výdavky vlády za jeden rok nepresiahli 8 miliónov. T. Jefferson so svojim finančným poradcom Gallatinom ešte pred dvoma rokmi sľubovali, že sa im v rokoch 1801 – 1803 podarí znížiť štátny dlh zo 88 miliónov na 77. Aj napriek týmto ústavným a finančným kritickým pohľadom ku kúpe došlo a oficiálni predstavitelia sa 20. decembra oficiálne ujali správy nad novozískaným teritóriom. Ďalším teritóriom, ktoré sa dostalo do pozornosti USA bola Florida. Florida, aj keď stále oficiálne španielska kolónia, bola jedným z centier protiamerického sporu aj počas vojny medzi USA a Veľkou Britániou v roku 1812. Florida sa stala útočiskom separatistického zoskupenia indiánskeho kmeňa Seminolov a tiež otrokov, ktorí ušli od svojich pánov a kriminálnych živlov. Seminolovia útočili na amerických osadníkov v oblasti pohraničia, a tak minister vojny Calhoun vydal príkaz na zásah proti nim. Akciou poveril už presláveného generála Andrew Jacksona, ktorý mal právomoc prenasledovať rebelov aj na španielskom území, avšak mal sa zdržať akéhokoľvek útoku na španielsku posádku. Jackson však tieto obmedzenia nebral vážne a obsadil španielske postavenia a do konca mája mal v moci celú španielsku Floridu. Jacksonove konanie vyhrotilo napätie vo vzťahoch medzi vládami USA a Španielska. Jackson si však udržal svoju pozíciu vďaka svojmu menu a vplyvným priateľom vo Washingtone. Americké jednotky sa stiahli z Floridy, ale počas jednaní medzi zmocnencami bolo jasné, že znovuobsadenie Floridy by bolo možné uskutočniť. V jednaní medzi Španielskom a USA, ktoré viedol John Quincy Adams figurovala aj téma amerických nárokov na Texas, určenie západných hraníc Louisiany. Jacksonove konanie vyhrotilo napätie vo vzťahoch medzi vládami USA a Španielska. Jackson si však udržal svoju pozíciu vďaka svojmu menu a vplyvným priateľom vo Washingtone. Americké jednotky sa stiahli z Floridy, ale počas jednaní medzi zmocnencami bolo jasné, že znovuobsadenie Floridy by bolo možné uskutočniť. V jednaní medzi Španielskom a USA, ktoré viedol John Quincy Adams figurovala aj téma amerických nárokov na Texas, určenie západných hraníc Louisiany. V roku 1819 bola podpísaná medzi USA a Španielskom Transkontinentálna zmluva, ktorou Španielsko odstúpilo Floridu USA za 5 000 000, čo predstavovali súkromné americké požiadavky na odškodné voči Španielsku. Zmluva taktiež ustanovila hranice – západné hranice medzi USA a Španielskom nasledovne: „... pozdĺž rieky Sabina v Texase,

dalej v vo forme schodov išla pozdĺž rieky Red až ku rieke Arkansas. Od prameňa rieky Arkansas sa tiahla severne ku 42 rovnobežke a pozdĺž nej smerovala ku Tichému oceánu“. Ďalšou korisťou, ktorá sa ukazovala ako reálna pre USA za zdalo anektovanie Texasu. Texas, ako časť mexického pohraničia, sa stal cieľom amerických osadníkov už v dvadsiatich rokoch 19. storočia. Hlavným dôvodom bolo obrovské množstvo pôdy, na ktorej sa zakladali bavlnené plantáže. Počas 15 rokov v období 1820 – 1835 populácia amerických osadníkov v Texase prevýšila desaťkrát viac pôvodnú mexickú, a to aj napriek snahám mexickej vlády ju obmedziť, ak nie úplne zastaviť. Zo strany amerických osadníkov tu bola zasa snaha dosiahnuť lepšie zastúpenie pri Mexickej vláde. Situácia sa vyhrčila potom, ako sa stal diktátorom generál Santa Anna, a tak Texas vyhlásil nezávislosť 2. marca 1836. Nasledovala vojenská konfrontácia, z ktorej nakoniec vyšiel víťazne Texas potom ako sa texaskej domobrany, v ktorej bolo množstvo amerických dobrovoľníkov, podarilo zajať Santa Annu. Texas prijal vlastnú ústavu a jej prvým prezidentom sa stal Sam Houston, hrdina z predchádzajúcich vojen a bývalý kongresman. Takmer ihneď nastolil aj otázku možného pripojenia Texasu ku Spojeným štátom, čo bolo všeobecným očakávaním texaského obyvateľstva. Administratíva vtedajšieho prezidenta Andrewa Jacksona a aj jeho nástupcu Martina van Burena sa však vyhýbala novej anexii Texasu, a tak si Texas začal budovať svoj vlastný správny aparát. Naďalej však pokračovala masívna migrácia amerických osadníkov do Texasu. Ich počet narástol zo 40 000 v roku 1836 na 150 000 v roku 1845. Otázka pripojenia Texasu ku USA bola znovu nastolená až počas administratívy prezidenta Johna Tylera v roku 1843, ktorý otvoril rokovania s Texasom s nádejou, že mu to pomôže ku opätovnému zvoleniu. Štátny tajomník John J. Calhoun pripravil v apríli 1844 zmluvu o anexii. Celá otázka Texasu však skrývala v sebe oveľa viac akoby sa zdalo. Oponenti anexie, ako Henry Clay za republikánov a Martin Van Buren za demokratov zdôrazňovali, že „anexia a vojna z Mexikom je jedna identická vec“. Vzťahy s Mexikom boli napäté, najmä kvôli americkej expanzívnej politike, časti amerického spektra. Ďalším dôvodom bol samotný fakt otroctva. Otázka otroctva už vtedy rozdeľovala americkú spoločnosť. Texas už legalizoval otroctvo na svojom území a jeho pristúpenie k Únii by narušilo veľmi citlivú rovnováhu, ktorú sa snažili vodcovia krajiny doposiaľ udržať – rovnováhu počtu a populácie otrokárskych a neotrokárskych štátov. Problematika Texasu v sebe niesla aj nezanedbateľný vlastenecký podtón a vystupovať proti pristúpeniu Texasu bez silného dôvodu znamenalo v tom období dostať sa do politickej izolácie. Texas sa tak stal horúcou pôdou pre diskusiu ohľadne samotnej budúcnosti USA. V prvej fáze, keď sa dostala zmluva o anexii do Kongresu, zvíťazili dôvody proti nej, keďže najmä obava z rozporu medzi Severom a Juhom sa zdala príliš vysokou cenou za expanziu. Situácia sa však zmenila po tom, ako sa dostal na scénu James K. Polk, ktorý vyhral prezidentské voľby. Hlavným dôvodom jeho kampane bola expanzia na západ, čiže aj anexia Texasu. A tak ešte prezident Tyler využil Polkove víťazstvo ako hlavný dôkaz o vôli národa ohľadne Texasu. Kongresu predložil rezolúciu, ktorá potrebovala len nadpolovičnú väčšinu v Senáte na

rozdiel od ratifikácie zmluvy, ktorá by vyžadovala dvojtretinovú. Rezolúcia bola prijatá tesnou väčšinou 1. marca 1845 a prizvala tak Texas k únii. Texas je štát Spojených štátov amerických, ktorý sa pripojil v roku 1845 ako 28. člen federácie. Texas ratifikoval nový štatút v októbri a oficiálne sa pripojil ku USA 29. decembra 1845. Táto skutočnosť spustila lavínu ďalších udalostí, ktoré boli očakávané, ak nie žiadané. Ďalšou udalosťou pri rozširovaní teritória USA sa stala vojna s Mexikom a odstúpenie Kalifornie. Tento významný americký expanzívny zisk bol z veľkej časti výsledkom cieleného expanzívneho nátlaku a vojenskej konfrontácie, vyprovokovanej zo stany USA. Prezident J. K. Polk založil svoju volebnú kampaň na propagácii anexie Texasu. Vo výhľade mal však aj veľmi lákavú Kaliforniu a ostatné územia v severnej časti Mexika. To však samozrejme znamenalo vojenský konflikt s Mexikom. USA vojensky obsadili Mexico City, a to ukončilo Mexicko-americkú vojnu (1846 – 1848), 2. februára 1848. Po porážke armády a pádom hlavného mesta sa Mexiko vzdalo USA a začali rokovania o ukončení vojny. Vojnu vyprovokovalo už samotné zvolenie Polka za prezidenta, ale najmä následné anektovanie Texasu. Samotný konflikt vypukol po tom, ako Polk nariadil obsadiť sporné územie na mexicko-texaskom pomedzí, na rieke Rio Grande. Aj keď horúčka expanzie bola skoro všade rozšírená, predsa tu boli osoby, ktoré sa postavili do opozície. Medzi ne patrili John Quincy Adam a ešte v tej dobe nie veľmi známy Abrahám Lincoln. V spoločnej vojenskej konfrontácii však dominovala americká armáda, aj keď nebola na vojnu pripravená o nič lepšie ako mexická. Generáli, ktorí velili na jednotlivých frontoch postupovali obozretne a takticky. Vskutku to bola prvá americká ofenzívna vojna, v ktorej sa uskutočnila prvá obojživelná námorno-pechotná ofenzíva a prvá vojna, v ktorej sa uplatnili vojnoví dopisovatelia pre tlač. Mimo vojenskej činnosti tu však bola aj iná, ktorá smerovala ku tak želanému teritóriu, Kalifornii. Skupina amerických „traperov“ sa pokúsila vyvolať revolúciu presne podľa vzoru „Texaskej revolúcie“. Viedol ich John C. Fremont, ktorý vyhlásil nezávislú „Republiku Kalifornia“. Tá trvala iba šesť mesiacov, a to až pokým nedorazila k jej pobrežiu americká flotila, ktorá bola privítaná už so vztýčenou americkou zástavou. Americké jednotky ju potom držali pod okupáciou až do podpísania mierovej zmluvy medzi Mexikom a USA. K tomu došlo až potom, ako bolo obsadené mexické hlavné mesto Mexico City, Generálom Scotom. Generál Santa Anna už druhýkrát musel rezignovať pred USA. Mierová zmluva z Guadalupe Hidalgo bola podpísaná 2. februára 1848. Podľa nej sa Mexiko vzdalo nárokov na Texas, severne od rieky Rio Grande a odstúpilo USA Kaliforniu a Nové Mexiko za sumu 15 000 000. USA prevzali súkromné požiadavky voči Mexiku vo výške 3 250 000 dolárov. Aj keď v USA rástlo hnutie, ktoré sa dožadovalo „anexie celého Mexika“, prezident Polk sa už na takýto riskantný projekt neodvážil. Mierová zmluva bola ratifikovaná Senátom 10. marca 1848. Päť rokov po tom, ako bola podpísaná táto zmluva sa Senát musel zaoberať záležitosťou veľmi úzko spätou so zmluvou Guadalupe Hidalgo. Územie Kalifornie síce bolo už v právoplatnom vlastníctve USA, neexistovala však reálna možnosť výstavby transkontinentálnej železnice, ktorá by ju spojila s ostatným územím.

Nedovoľoval to hornatý charakter Skalnatých hôr tiahnucich sa v severno-južnom smere, ich podnebie, ale aj protichodné záujmy. Nakoniec v prospech záujmov Juhu bolo so súhlasom Generála Santa Anny zakúpené územie na americko-mexickom pomedzí, ktoré sa dnes rozprestiera na území štátov Nové Mexiko a Arizona. Kúpu sprostredkoval minister pre Mexiko James Gadsden, ktorý vlastnil časť železničnej spoločnosti, majúcu koncesiu na výstavbu južného transkontinentálneho ťahu. Cena bola 10 000 000 dolárov, čo predstavovalo 130 dolárov za štvorcový kilometer.

Simultánne s tým, ako USA viedli svoj „zápas“ o nové teritória na Juhozápade krajín, prejavovali svoj záujem a odhodlanie získať kontrolu nad spornými územiami na severovýchode. Konkrétne išlo o stanovenie hranice medzi britskou a americkou časťou teritória Oregon. Zástancovia agresívnej expanzie vyvinuli tlak na prezidenta Polka, aby americký nárok preniesol na celý Oregon, a nie ako bolo pôvodne zamýšľané na 49. rovnobežke. Prezident Polk bol však zástancom kompromisu na 49. rovnobežke, aj keď verejne jeho oficiálny názor bol, že americký nárok na celý Oregon je „jasný a nespochybniteľný“. Keď však Veľká Británia pôvodnú ponuku odmietla, Polk rozšíril americký nárok na celý Oregon. Po jeho výročnom príhovore k Senátu, členovia Senátu nakoniec schválili rezolúciu, ktorá dávala Veľkej Británii ročné ultimátum na ukončenie „okupácie Oregonu“. Británia nakoniec však súhlasila s pôvodnou hranicou na 49. rovnobežke, keďže nemala záujem viesť vojnu kvôli ďalekej divočine za cenu straty výhodných obchodných vzťahov. Na začiatku júna 1846 britská vláda predložila návrh zmluvy o hraniciach, ktoré ustanovila pozdĺž 49. rovnobežky a ďalej stredom hlavného prielivu južne od Vancouver Island. Senát túto zmluvu ratifikoval 18. júna 1846.

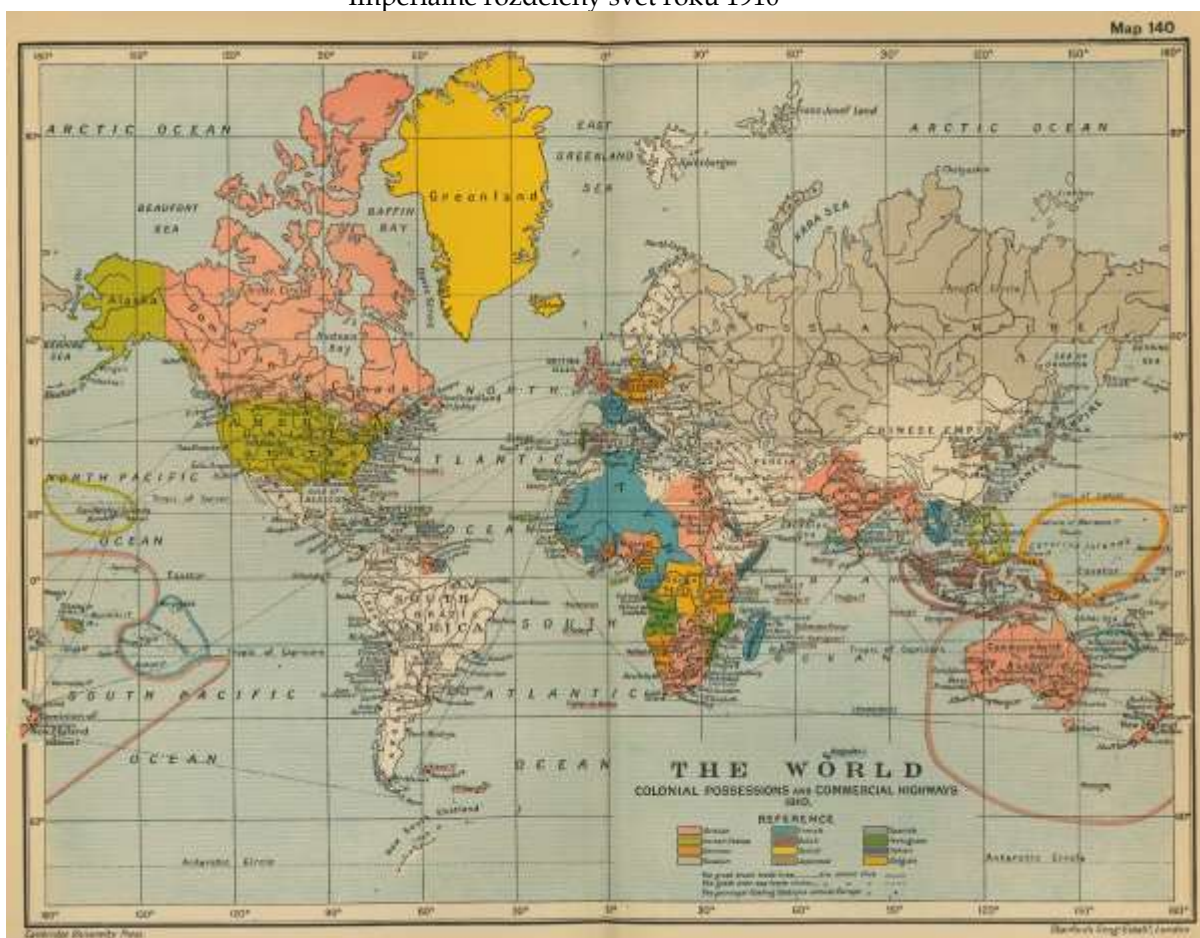
Posledným územným ziskom na Severoamerickom kontinente bolo rozsiahle územie Aljašky, ktoré síce patrilo Rusku, ale to ho v pravom zmysle nikdy nekolonizovalo. V tej dobe sa zdala Aljaška úplne bezvýznamná, USA sa snažili oživiť svoje expanzívne zámery a nadviazať tak na úspechy pre Občianskou vojnu. Najprv svoju pozornosť zamerali na časť Britskej Kolumbie a uvažovalo sa o jej anexii. Koncom roka 1866 sa štátny tajomník William H. Seward dozvedel o ruskom zámere predáť Aljašku. Jeho pôvodným zámerom bolo získanie všetkých dôležitých prístavov na západnom pobreží, potrebných pre zaistenie obchodnej dominancie v Pacifiku, a preto o rok nato USA kúpili Aljašku za 7 200 000 dolárov. Sewardovi kritici to označovali ako „Sewardové bláznovstvo“, po kúpe Louisiany sa kúpa Aljašky stala druhou najväčšou v ich dejinách. A okrem toho, že to bolo posledné územie získané na kontinente, bolo to posledné územie získané starým spôsobom expanzie.

Nemecký imperializmus

Agresivita nemeckého imperializmu súvisela s jeho oneskoreným vstupom do svetovej politiky. Neskôr o to dôraznejšie vstupoval nemecký finančný kapitál nielen k zdrojom nových ziskov, ale budovaniu výnimočného postavenia Nemecka medzi ostatnými mocnosťami. (Kissinger amer. historik: *Nemecko je vlastne Prusko, ktoré presadilo svoje mocenské ambície – chýba Rakúsko.*) Cieľom Nemecka ako prvoradej svetovej mocnosti je jej prepojenosť na zahraničnú politiku, ktorá ventilovala zostrujúce sa sociálne problémy vo vnútri krajiny. Nemecko zjednotené „krvou a železom“, ekonomicky posilnené francúzskymi reparáciami začalo cestu mohutnej výstavby hlavne ťažkého priemyslu (ovplyvňované hlavne záujmami priemyselných monopolov a veľkými bankami). V žiadnej z európskych krajín nedosiahlo zopätie militaristického a štátneho aparátu taký stupeň ako v Nemecku. Militarizácia sa prejavila nielen v počtosti armády, ale vo vplyve armády na vládnu politiku. Tradičný militarizmus je posilnený o nacionalisticky zafarbený imperializmus, ktorý hlásal vyriešenie aktuálnej sociálnej otázky cestou zaistujúcou Nemecku miesto na „slnku“ za každú cenu. Prechod Nemecka k „svetovej politike“ koncom 19. storočia bol výrazom expanzných ambícií nemeckých monopolov, extrémnych nacionalistov všenemeckého spolku.

Každá zmena v pomere síl európskych mocností viedla iba cez násilné prostriedky – vojnu. Nemecko sa už za Bismarka snažilo získať kolónie v r. 1883 – 1885 – prehlásené za Nemeckom chránené územie juhozápadná a východná Afrika. Nemci sa usadili v Togu a v Kamerune. Tu sa stretli záujmy Nemecka a V. Británie (boli tlmené dohodami o Helgolande a Zanzibare). Nové vyostrenie vzájomných vzťahov znamenali udalosti spojené s búrskou otázkou. Neúspechy diplomatického riešenia znovurozdelenia sveta sa opakovali aj na Ďalekom východe a v Tichomorí. K izolácii Nemecka (napr. s Francúzskom, ochladenie vzťahov s V. Britániou a Ruskom) prispela aj „balkánska politika“ Nemecka spojená s expanziou do tejto oblasti. Osmanská ríša bola vhodná k hospodárskemu prenikaniu nemeckých monopolov (Krupp, Thyssen, bratia Manesmanovci, banky Deutsche Bank...). Hospodárska expanzia sa realizovala vo forme projektu Bagdadskej železnice – financovanej Deutsche bank, ktorá mala význam nielen hospodársky, ale aj politicko-strategický. Koncesia na výstavbu tejto železnice v prvej etape z Konštantinopolu do Izmiru a Ankary získali von Siemensovi už roku 1888. To viedlo k prehĺbeniu nedôvery voči V. Británii.

Imperiálne rozdelený svet roku 1910¹²

Zhrnutie:

- Formy a podoby imperializmu v európskych a svetových dejinách.
- Teoretické východiska anglického imperializmu.
- Politické a hospodársky prejavy imperializmu v anglických dejinách.
- Osobitosti amerického imperializmu a jeho prejavy v 19. a začiatkom 20. storočia.
- Dôsledky politiky imperializmu v Európe, USA a kolóniách.

¹² Zdroj: http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/ward_1912/world_1910.jpg [citované 30. 9. 2016].

6. kapitola

Modernizácia v európskych dejinách

Priemyselná revolúcia – modernizácia – teoretickí predstavitelia – dôsledky

Pojem modernizácia by sme nemali zamieňať s pojmom modernizmus, ktorý je používaný skôr pre kultúrne smery a trendy. Pod pojmom modernizácia rozumieme predovšetkým *prechod od agrárnej, prevažne roľníckej spoločnosti k moderne urbanizovanej priemyselnej spoločnosti, ktorej súčasťou je aj priemyselná revolúcia*. Jej východiskom je tradičný typ agrárnej spoločnosti, v ktorej väčšina pracuje na pôde a produkuje potraviny pre vlastnú potrebu a jej vyvrcholením je moderný typ urbanizovanej spoločnosti, kde väčšina ľudí žije v mestách a pracuje v továrňach. „*Žiadna iná zmena v ľudskej existencii od objavu poľnohospodárstva, metalurgie a budovania sídlisk v neskorej dobe kamennej nebola tak zásadná ako nástup industrializácie*“.

Modernizáciu musíme chápať ako motor zmeny, nie ako nejaký statický súbor jednotlivých častí. Mnohé krajiny však vykazovali výrazne rozdiely medzi modernizovanými centrálnymi časťami a odľahlými provinciami, kde hovoriť o modernizácii je iba veľmi ťažké. V novoveku najskôr procesom modernizácie prešla V. Británia a až neskôr ďalšie západoeurópske krajiny. Modernizácia sa stala základom formovania celosvetového hospodárskeho systému a prehĺbila rozdiely medzi „rozvinutými“ a „rozvojovými“ krajinami. Vďaka rozdielnemu vývoju medzi jednotlivými krajinami aj vo vnútri štátov sa v rámci Európy zväčšovali existujúce hospodárske rozdiely.

Vo východnej Európe sa industrializované oblasti podobali ostrovom v mori agrárnej zaostalosti. Práve modernizácia a industrializácia po priemyselnej revolúcii spôsobila v Európe množstvo vln migrácií, tak lokálnych ako aj regionálnych (v rámci regiónov jednotlivých štátov) a od 19. storočia narastajúci počet vln medzinárodných a interkontinentálnych (hlavne medzi Európou a USA). K tomu výrazným spôsobom prispeli nové technické vynálezy a stroje, ktoré zároveň Európanom priniesli rozhodujúcu prevahu v moreplavbe, vo vojne a umožnili im rýchlu imperiálnu expanziu v celom svete. Naše dejiny techniky sú obvykle iba dejinami mechanizácie, ktoré sa odohrávali v Európe a iba veľmi málo sa zaoberajú okolnosťami a ostatnými vplyvmi, málo oceňujeme prínosy do tohto procesu zo strany islamského sveta, čínskej kultúry, keď napríklad sinológovia poukazujú na to, že „*veľké vynálezy,*

ktoré umožnili nástup modernej doby v Európe sú v zásade odkazmi čínskeho poznania“, (napríklad ručný vozík, ktorý pomáha prenášať veľké bremená je čínsky vynález a Európa sa s ním zoznámila až v neskorom stredoveku). Často na základe pokrivených kritérií sme vypracovali v Európe falošné pohľady na dejiny.

Dôsledkom modernizácie vzniká celý rad negatívnych javov v živote európskej spoločnosti, ako neregulovaná migrácia spôsobovala preľudnené mestá, tuláctvo, nedostatok bytov, nárast bezdomovcov, vznik nových epidémií a nový jav nezamestnanosť.

Rastúca industrializácia viedla k čoraz väčšiemu využívaniu detskej práce a práce žien, pričom pracovné podmienky boli neľudské (napríklad v baniach, továrňach atď.). V prostredí narastajúcej chudoby a zväčšovania sociálnych rozdielov sa darilo oveľa viac organizovanému zločinu a ako odpoveď na tieto javy vzniká pomerne početná vrstva obyvateľstva, ktorá sa živí zločinom. Následne vznikajú v mestách profesionálne policajné sily, napr. vo V. Británii Scotland Yard, čo vedie ku vzniku nových povolání ako detektív, vznikajú nové literárne žánre ako detektívka, kriminálny román a pod.

Kontrasty medzi chudobnými a bohatými opísal B. Disraeli (britský románopisec a politik) v románe Sibyl (r. 1845) píše: „O dvoch národoch, medzi ktorými neexistuje žiadny styk a žiadna sympatia, ktoré natoľko ignorujú zvyky, myslenie a pocity toho druhého, ako by boli ... obyvateľmi rôznych planét“. A tak medzi vystrašenými ľuďmi nemajúcimi istotu v podivnej mobilnej spoločnosti sa zrodilo „triedne uvedomenie“. Politické vedomie narastalo v generáciách, ktoré už neboli bezmocnými poddanými, ale mohli svoj názor vytvárať v politických udalostiach oveľa slobodnejšie.

V 70. rokoch 19. storočia žilo vo V. Británii, Francúzsku a USA už okolo 13 miliónov priemyselných robotníkov (v Británii priemyselní robotníci tvorili už polovicu všetkého obyvateľstva, V USA $\frac{1}{4}$ a vo Francúzsku $\frac{1}{5}$). Spolu s rastom robotníkov dochádza aj k zmenám v ich vnútornej štruktúre a narastá počet továrenských robotníkov už nie v textilnej výrobe, ale v takých odvetviach, ako napríklad metalurgia, strojárstvo, železnice a pod. Narastá význam a postavenie kvalifikovaných robotníkov v odvetví ako strojárstvo, výroba lodí a pod. Zvyšovanie počtu robotníkov a ich boj za zlepšenie pracovných podmienok viedol postupne k zlepšovaniu pracovných podmienok a získavaniu právneho postavenia v spoločnosti, napríklad vo V. Británii od r. 1871 sa mohli robotníci odborovo organizovať, vo Francúzsku od r. 1884. Takto sa postupne formuje aj tzv. robotnícke zákonodarstvo.

Súbežne narastá aj počet úradníkov, technických zamestnancov nazývaných „biele goliere“ a tzv. terciálnej sféry, čiže verejné služby. Tieto vrstvy majú vyššie vzdelanie, vyššie sociálne istoty a vyššie platy. Pokiaľ v prvej polovici 19. storočia sa zisk zvyšoval predovšetkým zvyšovaním počtu robotníkov, zvyšovaním pracovnej doby v druhej polovici 19. storočia dochádza k intenzifikácii práce a pracovná doba sa koncom 19. storočia pohybovala okolo 12 hodín denne. Dôsledkom týchto zmien je rozrastajúci sa

administratívny štátny aparát, zakladajú sa nové špecializované ministerstvá, ktoré riadia bujnejúcu byrokráciu.

Modernizáciu môžeme rozdeliť na:

- a/ spontánnu,
- b/ zámernú,
- c/ pasívnu.

Spontánnu modernizácia je charakteristická pre západoeurópske štáty (V. Británia, Holandsko, Francúzsko). V týchto krajinách sa začala ako nezamýšľaný dôsledok zmien v mikroštruktúrach spoločnosti. Bola to modernizácia „zdola“ a jej podnetom bola zmena spôsobu konania v dôsledku zmeny oceňovania mravnej hodnoty každodennej „vnútrosvetskej“ činnosti. Nebola teda niečím chceným, plánovaným, zámerným, a skôr bola výsledkom náhodného súbehu mnohých nezávislých faktorov. Spoločnosti, v ktorých sa presadzujú modernizačné tendencie. Postupne sú schopné moc nad prírodnými podmienkami svojho života pretvárať na moc nad inými spoločnosťami.

Pasívne modernizácie prebiehajú tam, kde prechod k modernosti nie je ani živelný, ani aktívne vynucovaný, a kde chýba vôľa presadiť sa. Dochádza k pasívnemu podriaďovaniu sa dobovým tlakom, kde chýba racionálny štát, v rámci ktorého by bolo možné získať súhlas spoločnosti, aby sa vydala na cestu modernosti. Pasívna modernizácia znamená mechanické podriaďovanie sa dobovým trendom, čoho výsledkom je rozdelená spoločnosť bez schopnosti nájsť spoločné riešenia, bez schopnosti dosiahnuť dohodu o základných spoločenských hodnotách. Spontánnu cestu k modernosti postupovala od mikroštruktúr k makroštruktúram. Najprv sa zmenila motivácia konania jednotlivca a potom sa menili staré inštitúcie a vytvárali sa nové.

Zámerná modernizácia sa orientovala primárne na zmenu makroštruktúr, na zmenu inštitúcií a predpokladala, že zmena inštitucionálneho prostredia si vynúti aj zmenu správania sa jednotlivcov. Mnohé krajiny však vykazovali výrazné rozdiely medzi modernizovanými centrálnymi časťami a odľahlými provinciami, kde hovoriť o modernizácii je iba veľmi ťažké.

Dejiny sa začínajú meniť na „preteky“, v ktorých je možné vyhrávať, prehrávať, zaostávať, predbiehať. Svet sa začína diferencovať na rýchlo sa rozvíjajúce centrum a na zaostávajúcu perifériu a aj historický vývoj v centre má svoje komplikovanosti, pretože nikto nemá dané miesto raz a navždy určené (napríklad ako sa v novoveku mení pomer síl medzi V. Britániou, Francúzskom, Ruskom, Nemeckom, USA a Japonskom). Boj o vedúce postavenie je čoraz krutejší a brutálnejší a často rozhoduje vývinová výhoda, preto sa všetky krajiny snažiace sa o vedúce postavenie navzájom sledujú, preberajú organizačné a výrobné techniky a pod. Práve v dôsledku tejto súťaže mocných modernizácia stráca charakter živelnosti, stáva sa „vedomým procesom“ a čoraz významnejšiu úlohu v týchto procesoch začína zohrávať veda, ktorá sa stáva sociálnou silou a stáva sa súčasťou mocenských štruktúr. Na periférii

prebiehajú snahy o modernizáciu nie živelne, ale zaostávanie je pociťované ako záťaž, je tu snaha vyrovnať sa krajinám v centre. Modernizácia na periférii prebieha spravidla niekoľkými štádiami, pričom sa ťažisko mobilizácie spoločnosti postupne presúva z kultúry na politiku a ekonomiku. Prvá fáza má spravidla charakter národného obrodzenia a jej cieľom je kultúrna homogenizácia populácie a v jej priebehu sa formujú moderné národy

Európska modernizácia si vynútila napríklad v habsburskej monarchii rozšírenie základného vzdelania, urobila z jazyka sprostredkovateľa vzdelania aj v národnom živote Slovákov ako dôležitý kultúrny a spoločenský faktor. Na fázu kultúrnej homogenizácie nadväzuje úsilie o získanie politickej subjektivity vyúsťujúcej do modernizácie štátu. Štát sa tak stáva nástrojom modernizácie, štát ako subjekt modernizácie však musí rešpektovať možnosti danej spoločnosti, pretože ináč sa dostáva do slepej uličky, ako napríklad „reálny socializmus“ bol slepou uličkou zámernej modernizácie.

V novoveku najskôr procesom modernizácie prešla V. Británia. Modernizácia sa stala základom formovania celosvetového hospodárskeho systému a prehĺbila rozdiely medzi „rozvinutými“ a „rozvojovými“ krajinami. Vďaka rozdielnemu vývoju medzi jednotlivými krajinami aj vo vnútri štátov sa v rámci Európy zväčšovali existujúce hospodárske rozdiely. Vo východnej Európe sa industrializované oblasti podobali ostrovom v mori agrárnej zaostalosti. Práve modernizácia a industrializácia po priemyselnej revolúcii spôsobila v Európe množstvo vln migrácií, tak lokálnych ako aj regionálnych (v rámci regiónov jednotlivých štátov) a od 19. storočia narastajúci počet vln medzinárodných a interkontinentálnych (hlavne medzi Európou a USA). K tomu výrazným spôsobom prispeli nové technické vynálezy a stroje, ktoré zároveň Európanom priniesli rozhodujúcu prevahu v moreplavbe a vo vojne a umožnili im rýchlu imperiálnu expanziu v celom svete. Ako dôsledok modernizácie mení sa vzťah človeka, spoločnosti a prírody.

Často prírodné podmienky významným spôsobom ovplyvňovali procesy modernizácie, ako keď napríklad 12. apríla 1815 došlo v Indonézii k výbuchu sopky Tambora, ktorá bola jednou z najväčších erupcií v dejinách. Do ovzdušia sa dostali milióny ton prachu a približne 92 tisíc ľudí zomrelo. Na Zemi došlo k zníženiu teploty asi o 3 stupne celzia a rok 1816 bol nazvaný rokom „bez leta“. G. G. lord Bayron to opisuje ako „apokalypsu“. Priemyslová revolúcia a jej pokrok boli spochybnené, pretože to ukázalo, že človek nedokáže ovládať prírodu. Romantici zavrhnúť tých, ktorí chcú ovládnuť prírodu. V tomto období vzniká aj román *Frankenstein*, ktorý napísala dcéra feministky Mary Wollstonecraftovej. Vznikol ako jej sen zrodenia umelého človeka, napísala ho v Chamonix (Švajčiarsko). Odkazom toho diela je proroctvo, že zneužitie prírody môže človeka zničiť

Ďalším anglickým romantikom a kritikom spriemyselnosti bol anglický básnik *William Blacke* (koniec 18. a zač. 19. stor.). Bol odporcom priemyslu, jeho básne opisujú otrasný život 4 – 5 ročných chlapcov kominárov. Samuel Taylor Coleridge patril k zakladateľom romantizmu vo V. Británii a propagoval návrat k prírode, tak ako aj jeho priateľ a súputník W. Wordsworth. Ten vyrastal ako

sirota, nakoľko mu matka skoro zomrela, následne otec, keď mal 13 rokov, a to ho silne poznačilo, ako aj strach z priemyslu a jej dopadov. Ako dvadsaťročný navštívil Alpy v roku 1790 a jeho opisy prírody majú ukázať, že v prírode je to „dobro“, v prírode je bohatstvo človeka a harmonická minulosť má mať prednosť pred priemyslom. Romantickí básnici boli zamilovaní do ruín minulosti, sledujeme snahu zachytiť svoj vzťah k prírode. Pozorovanie západu Slnka sme sa naučili práve od romantických básnikov, ako aj túžbu po slobode.

John Clare (koniec 18. storočia) bol básnikom a dedina jej okolie sa stalo jeho inšpiráciou. V jeho tvorbe nachádzame prekrásne opisy prírody, skľučovalo ho to, keď sa začiatkom 19. storočia začalo vo veľkom vo V. Británii kapitalistické využívanie pôdy, budovania zákopov, odvodňovanie, a tým všetkým podľa neho je sloboda prírody naštrbená. Na konci svojho života sa dostal do blázince.

Rastúca industrializácia viedla k čoraz väčšiemu využívaniu detskej práce a práce žien, pričom pracovné podmienky boli neľudské (napríklad v baniach, továrňach atď.). V prostredí narastajúcej chudoby a zväčšovania sociálnych rozdielov sa darilo oveľa viac organizovanému zločinu a vzniká pomerne početná vrstva obyvateľstva, ktorá sa živí zločinom...

Jedným z ďalších dôsledkov modernizačných procesov je aj rast populácie, ktorý je v ekonomických a mocenskopolitických súvislostiach hodnotený kladne. Tento trend podporovali už merkantilisti, ktorých predstavy o tom, že bohatstvo národa vzniká v procese výmeny ich viedlo k požiadavke rozvoja domáceho „priemyslu“, a ten nebol mysliteľný bez dostatočnej ponuky pracovnej sily. Vychádzali tým v ústrety štátu, cirkvi, šľachte a roľníckej aristokracii, preto nachádzali takú dobrú odozvu. Stretávame sa s tým v Nizozemsku, V. Británii, Francúzsku, Španielsku. Západoeurópsky ekonóm a politický teoretik Talian Botero, Angličan W. Petty, Francúz Bodin, Colbert a ďalší radili zavádzať opatrenia k zvýšenému počtu obyvateľstva, obmedzovať dovoz, rozširovať domácu výrobu a tým zabrániť vyľudňovaniu krajiny, obmedziť vojny, prepych, zakázať emigráciu, podporovať naturalizáciu cudzincov, nastoliť náboženskú slobodu, uskutočniť agrárne reformy, čomu sa hovorí merkantilistický optimizmus.

Populačný rast vyhovoval remeselníkom aj obchodníkom v mestách, pretože znižoval mzdy a zvyšoval dopyt a nedostatok pracovných síl. Na strane druhej bol považovaný za jednu z hlavných príčin ekonomických ťažkostí v 17. storočí. Rast počtu obyvateľstva prinášal zisky aj cirkvi, vítal ho aj štát, pretože tým rástla daňová základňa a počet vojakov. Dôsledky populačného rastu však mali aj opačný dopad na námezdných pracovníkov, ako znižovanie miezd a zvyšovanie cien potravín. Dôležitý bol okamih, kedy sa populačný rast dostal do rozporov s možnosťami feudálnej ekonomiky, ako napríklad relatívna preľudnenosť, nebezpečenie hladu, či rozširujúci sa pauperizmus. Tento problém mohol odstrániť len rozvoj ekonomiky, ktorý by nebol obmedzovaný feudálnymi vzťahmi a kládol by dôraz ako na priame tak aj nepriame metódy populačného rastu. Zástancami populacionizmu boli merkantilisti, ktorí upozorňovali napríklad na požiadavku náboženskej tolerance, kritizovali

náboženskú neznášanlivosť, vysoké počty robôt, cechy. V habsburskej monarchii teoreticky zdôvodňovali populacionizmus J. H. Justi a J. Sennenfels, ktorí povýšili populacionizmus na najvyšší princíp štátnej politiky a považovali preľudnenie za nemožné, takže boli predstaviteľmi tzv. populačného optimizmu. Ďalším dôsledkom modernizácie je aj vzostup snáh žien o zrovnoprávnenie svojho postavenia s mužmi – feminizmus.

Zhrnutie:

- Modernizácia je prechod spoločnosti od agrárnej k priemyselne rozvinutej spoločnosti.
- Prináša nové podnety pre každodenný život v Európe.
- Okrem pozitív prináša aj celý rad negatív – ekologické problémy, pauperizácia, migrácia ...

7. kapitola

Počiatky rozvoja robotníckeho hnutia vo Veľkej Británii

Dejiny spravodlivej spoločnosti – počiatky a rozvoj robotníckeho hnutia v Anglicku po priemyselnej revolúcii

Socializmus predstavoval v dejinách kolektivistickú vieru a v opozícii voči vykorisťovateľom sa zasadzoval nielen o ochranu jednotlivca, ale celej spoločnosti. Jeho názov je odvodený z myšlienky priateľstva, čiže v modernom jazyku „*solidarity*“ (socius lat., t. j. druh). Vychádzal z toho, že chudobným a utláčaným nemožno zabezpečiť život bez delenia sa o zdroje rovnomerným delením bohatstva. Čerpal z viacerých zdrojov:

- kresťanského socializmu,
- odborového hnutia,
- utopického socializmu.

Do konca 18. storočia štát takmer nezasahoval do vzťahov medzi robotníkmi a podnikateľmi až od 19. storočia. Prvý zákon týkajúci sa robotníkov z roku 1802 sa zaoberal iba prácou detí (prípustná hranica pracovnej doby bola stanovená na 12 hodín, zakazoval nočnú prácu a prácu detí do 9 rokov). Maximálne 12 hodinový pracovný deň bol vo V. Británii formálne zavedený zákonom až od roku 1848, avšak iba textilným robotníkom. Univerzálnejší charakter mal až zákon z roku 1867. Organizovanie anglických robotníkov na konci 18. storočia sťažoval zákon z roku 1799, ktorý zakazoval utvárať robotnícke združenia, konať štrajky a podobne. K jeho zrušeniu došlo až v roku 1824.

Prvé desaťročia 19. storočia sa v Anglicku nesú v znamení nebyvalého rozvoja priemyslu nielen ťažkého, ale aj ľahkého. Roku 1800 v Anglicku je už viac ako 5 tisíc parných strojov, v továrňach pracovali muži, ženy a deti a pracovná doba bola 12 až 16 hodín denne. Prvým prejavom odporu robotníkov voči neľudským pracovným podmienkam bolo ludistické hnutie r. 1811 – 1812. Ide o hnutie rozbíjačov strojov, ktorí videli v strojoch príčiny svojej biedy. Toto hnutie nadobudlo veľký rozmach, a preto bol v roku 1813 prijatý zákon, ktorý za rozbitie, či poškodenie stroja umožňoval trest smrti. Po

napoleonských vojnách prežíva V. Británia hospodárske ťažkosti, ktoré znamenala kontinentálna blokáda aj vojna, to zanechalo dôsledky, preto v roku 1815 boli prijaté „obilné zákony“, ktoré znamenali vysoké clá na dovážané obilie. Tým je sťažený dovoz obilia do V. Británie a následne stúpajú ceny nielen obilia, ale aj potravín, čím dochádza k zvýšenej aktivite radikálov, ktorí to využívajú k presadeniu svojich politických požiadaviek, a to zavedenie všeobecného volebného práva a demokratické reformy. Významnú úlohu tu zohral W. Cobbett, publicista a agrárny reformátor Thomas Spence.

V rokoch 1816 – 1817 dochádza k rozvoju štrajkového hnutia a sledujeme znova rozmach ľudizmu, proti čomu musí opäť zasahovať armáda a polícia. Represálie voči robotníkom sa zosilňujú a v roku 1819 sa aj značná časť robotníkov zapája do boja za zrušenie obilných zákonov. V Manchestri 16. 8. 1819 je rozohnané zhromaždenie 80 tisíc robotníkov, pričom na dlažbe ostáva 15 mŕtvych. Táto udalosť dostáva meno „Peterloo“ a básnik A. Shelly napísal báseň *„Pieseň obrancom slobody“*, ktorá oslavuje tých, ktorí dokázali bojovať za spravodlivosť. Historik Robert Poole nazval Peterloo masakrom, ktorý je jedným z určujúcich momentov jeho veku. Mnohí z tých, ktorí boli prítomní na masakre, vrátane miestnych veliteľov, zamestnávateľov a vlastníkov, boli zdesení krviprelieváním. Jednou z obetí bol aj robotník a bývalý vojak John Lees, ktorý zomrel na následky svojich zranení dňa 9. septembra, bol bojovníkom bitky pri Waterloo. Krátko pred svojou smrťou povedal svojmu známemu, že nikdy nebol v takom ohrození ako na Peterloo: *„Pri Waterloo bojoval muž proti mužovi, ale tam to bolo vyložené vražda“*. Keď sa správa o masakre začala šíriť, ľudia v Manchestri a v okolitých okresoch boli zdesení a pobúrení.

V. Británia prekonala hospodárske ťažkosti už na začiatku 20. rokov 19. storočia, kedy nastupuje vláda toryovcov (pozemková aristokracia). „Ľaví toryovci“, ktorých jedným z hlavných predstaviteľov bol George Canning (1770 – 1827). Vstúpil do vlády roku 1822 ako minister zahraničných vecí. Snažil sa o reformy:

1. zníženie ciel na obilie a priemyselné suroviny,
2. revidovanie trestného zákonníka,
3. zrušenie zákona zakazujúceho organizovanie robotníkov – povoľoval odborové zväzy – tradeuniony.

Avšak v roku 1825 prichádza nová hospodárska recesia, ktorá zasiahla všetky oblasti výroby a nadvláda pozemkovej aristokracie sa ukazovala ako neudržateľná. Začína sa zosilňovať tlak robotníkov aj priemyselníkov. Po Canningovej smrti v roku 1828 nastupuje vláda pravicových toryov (Wellingtonova vláda), čo vedie takisto k zostreniu rozporov.

Na začiatku 30. rokov 19. storočia je V. Británia najvyspelejšou krajinou, kde prevláda priemyselná továrnska výroba, dochádza k rýchlemu postupu koncentrácia výroby a zväčšovanie tovární. V. Británia v tomto období už vyváža stroje do celého sveta, k čomu prispela významným spôsobom aj

intenzita rozvoja dopravy, predovšetkým po roku 1830 hlavne železničná doprava. Zmenili sa aj demografické pomery, keď roku 1851 žilo už v mestách viac než 1/3 obyvateľov V. Británie, pričom vo Francúzsku iba 10,5 %. Je nebyvalá aj koncentrácia pozemkového vlastníctva.

r. 1801	V. Británia mala	10,9 mil. obyvateľov
r. 1831		16,5 mil. obyvateľov
r. 1851		21 mil. obyvateľov

Sociálne postavenie robotníkov a väčšiny obyvateľstva V. Británie bolo veľmi zlé: vysoké pokuty v továrňach, dlhý pracovný čas, zlá bezpečnosť, povinné nakupovanie v továrenských obchodoch atď., to všetko bolo každodennou skutočnosťou, s ktorou sa stretávali „ľudia práce“.

A tak sa objavujú nielen hnutia proti týmto javom, ale aj teoretické koncepcie. Jednou z nich je aj učenie R. Owena, ktorý je nielen zakladateľom „družstevných dielní“, ale aj autorom prác ako riešiť tieto otázky. Vo svojej továrni v New Lanarcku vyvíjal filantropickú činnosť: výrazne zlepšil pracovné a životné podmienky robotníkov. Socialistickú spoločnosť si predstavoval ako federáciu družstevných osád chápaných ako výrobné-spotrebné jednotky s počtom dvoch až troch tisíc členov usporiadaných na princípe rodiny. Jedinou formou vlastníctva v týchto osadách malo byť podľa Owena osobné vlastníctvo spotrebných predmetov.

V tridsiatych rokoch 19. storočia začínajú tieto skutočnosti ukazovať nevyhnutnosť vstupu štátu do vzťahu medzi zamestnávateľom a zamestnancom a viedli ku vzniku ochranného pracovného zákonodarstva a vzniku odborov. Pokusy organizovať odborové zväzy vedú k tomu, že jednou z prvých požiadaviek zamestnancov bolo zavedenie desaťhodinového pracovného dňa. Prvé návrhy v tomto zmysle sa objavili už v roku 1784 a v roku 1815 bolo v Anglicku založené Hnutie za desaťhodinový pracovný deň. V roku 1830 dochádza k pádu vlády Wellingtona a jeho nástupcom je Grey, ktorý sa opiera o ľavých toryovcov. Jednou zo snáh novej vlády je aj snaha o zmenu volebného systému, predovšetkým odstrániť problém tzv. „zhnitých miest“, t. j. vyľudnené obvody, kde poslancov menoval veľkostatkár. Boj kapitalistov proti lanlordom, veľkým pozemkovým vlastníkom, využívali aj robotníci, ktorí boli taktiež za zmenu volebných poriadkov. Avšak roku 1831 snemovňa lordov odmietla nový volebný zákon, čo vedie k nárastu nespokojnosti. Ďalší vývoj politických udalostí však nakoniec viedol k tomu, že následne v roku 1832 predsa len dochádza k odstráneniu zhnitých mestečiek, avšak volebné právo je naďalej obmedzené. Postupne v následných rokoch sa situácia začína vyvíjať v neprospech robotníkov v tom, že v roku 1834 je prijatý nový zákon pre chudobných, avšak podpora iba pre toho, kto bol v „dome práce“, pričom však tieto „domy práce“ boli skôr väzením ako možnosťou ako existovať jednotlivcom v zložitých podmienkach. Preto roku 1836 vzniká

Združenie londýnskych robotníkov, ktoré vypracovalo program „Ľudovú chartu“:

- 1/ všeobecné volebné právo,
- 2/ striedanie parlamentu po roku,
- 3/ tajné hlasovanie pri voľbe poslancov,
- 4/ rozdelenie V. Británie na rovnaké volebné obvody,
- 5/ zrušenie majetkového cenzu,
- 6/ vydávanie platu poslancom.

Postupne od roku 1838 dochádza k schvaľovaniu „Charty“ na rôznych zhromaždeniach a 4. 2. 1839 sa v Londýne zišiel Zjazd chartistických delegátov. Nakoľko sa nevedeli dohodnúť na nejakom spoločnom postupe, dochádza k ich rozdeleniu na stúpencov: G. J. Harneyho (ktorý je aj za ozbrojené presadenie charty) a stúpencov W. Lovetta (ten presadzoval skôr propagandistické stanoviská). Napriek týmto nezhodám v chartistickom hnutí 7. 5. 1839 došlo k predloženiu petície chartistov v parlamente (bola však jednoznačne zamietnutá). Tento výsledok vedie nielen k zosilneniu vládnych represálií, ale zhoršeniu politického a sociálneho postavenia robotníkov vo V. Británii.

Novú etapu vo vývoji robotníckeho hnutia znamená rok 1840, kedy je založené „Národné chartistické združenie“ už ako prototyp politickej strany, keď už má stanovy, výbor, vyberajú sa členské poplatky a pod. V apríli 1842 je predložená do parlamentu nová petícia, ktorá je taktiež odmietnutá, čo vedie k zosilneniu nepokojov a 4. 8. 1842 dochádza k veľkému štrajkovému hnutiu. Napriek tomu sa týmito rokmi následne začína úpadok chartistického hnutia. Výsledkom hnutia chartistov bolo to, že prinieslo do dejín robotníckeho hnutia vo V. Británii predsa len nové možnosti, čím pod vplyvom chartistov dochádza v roku 1844 ku skráteniu pracovného času pre deti na 6,5 hod. denne pre deti do 13 rokov, roku 1842 je zakázaná práca detí do 10 rokov v baniach a v roku 1847 je schválený zákon o 10 hod. pracovnom dni pre deti mladšie ako 10 rokov a pre ženy. Vývoj v nasledujúcom období smeruje postupne k formovaniu teoretických koncepcií rozvoja robotníckeho hnutia, vzniku nových programových prác, ktoré úzko súvisia s takými predstaviteľmi ako boli K. Marx a F. Engels, ktorí sú považovaní za zakladateľov moderného socialistického hnutia.

Zhrnutie:

- Počiatky rozvoja robotníckeho hnutia sú poznamenané živelnosťou a neorganizovanosťou.
- Prvým masovým hnutím robotníkov v dejinách predstavuje „ludizmus“.
- V polovici 19. storočia vznikajú prvé teoretické koncepcie moderného socializmu.

8. kapitola

Nacionalizmus v dejinách

Vznik a rozvoj nacionalizmu v Európe – prejavy a dôsledky nacionalizmu- šíritelia nacionalizmu

*„Vlastenectvo je vaše presvedčenie,
že vaša krajina je lepšia ako všetky ostatné,
pretože ste sa narodili v nej“.*

G. B. Shaw

Nacionalizmus je súbor myšlienok o národe, ktorého záujmy sú považované za najvyššie dobro. Ako väčšina reálnych vecí na svete je aj nacionalizmus zmotanou zmesou dobrých aj negatívnych vplyvov. Pozitívne stránky nacionalizmu sú späté s jeho historickým pôvodom (nacionalizmus bol historicky minimálne hnutím proti nežiaducim podmienkam, spiatočníctvu, či dynastickému despotizmu). Historicky je nacionalizmus spätý s rozkladom osobného absolutizmu a vlády dynastií, a preto len tam, kde sa rozvinul národný duch, existuje aj občiansky duch. Nacionalizmus je spätý s revoltou utláčaných proti utláčateľom. Anglický historik Carlton Hayes poukázal na to, že nacionalizmus sa postupne stal vplyvným náboženstvom ľudových mäs. V dôsledku rozvoja nacionalizmu a jeho racionalizácie sa znakom verejného ducha často stáva netolerantné znevažovanie všetkých ostatných národov. Pričom patriotizmus sa môže degenerovať až na nenávisťné presvedčenie o vlastnej nadradenosti a iný národ je podozrivý už len preto, že je iný.

V stredoveku zohrávala otázka materinského jazyka úlohu iba vo svete malých štruktúr, kde každý prichádzajúci bol posudzovaný podľa schopnosti komunikovať s miestnymi ľuďmi. Pokiaľ nevedel komunikovať, vyvolával pocit xenofóbie, z gréckeho xenoi /cudzinec/ fóbia /strach/. V tomto období sa uplatňovalo právo stavu alebo právo zeme. Uplatňovala sa tradícia svetoobčianstva, kozmopolitizmu aj u inteligencie aj u privilegovaných stavov. Štátne vlastenectvo pritom nadväzovalo na tradičný zemský patriotizmus. V mnohonárodnostných štátoch, ako napr. habsburská monarchia, sa zemský patriotizmus mohol ocitnúť v opozícii proti oficiálnemu štátnemu vlastenectvu na jazykovo-etnickom, a nie územnom základe.

V novoveku existovala nielen Európa rôznych štátov, ale aj rôznych národov, avšak pojem národ bol v tejto dobe nejasný a skôr než politické uvedomenie vyjadroval určitý pocit. Človek v 18. storočí žil v niektorom štáte a bol príslušníkom istého národa, kde išlo skôr o imaginárne než národné spoločenstvo. Národ teda v tomto období v prvom rade znamená krajinu, územie, ktoré tvorí jeden celok pod jedným kráľom alebo cisárom a má vlastné náboženstvo.

- Národ Švédov definovaný – kráľom a luteránstvom.
- Národ Španielov definovaný – kráľom a katolicizmom.
- Národ Rusov definovaný – cárom a pravoslávny náboženstvom.

Spoločný jazyk je iba druhoradým znakom, pretože v každej krajine existuje veľa nárečí, takže často si ľudia z jednej krajiny ani nerozumeli. Panovnícky dvor a horná vrstva obyvateľstva napríklad vo Francúzsku hovorila inak, buď spisovným variantom vlastného jazyka alebo francúzsky, vzdelanci hovorili latinsky atď. V Dánsku pod vládu dánskeho kráľa patrilo územie, kde sa hovorilo dánsky, nemecky, nórsky a islandsky. Integrácia v jednom štáte bola a je možná aj bez spoločného jazyka. Pritom 18. storočiu bolo bližšie chápanie národnej jednoty na základe prírodných podmienok (predovšetkým podnebia). V priebehu 18. storočia sa však jazyk v Európe stáva jednotiacim a určujúcim prvkom namiesto náboženstva. K používaniu spisovného jazyka prechádzajú postupne všetci vzdelanci a tí, ktorí chcú dosiahnuť spoločenský postup musia spisovný jazyk ovládať. Jazykový nacionalizmus sa však týkal predovšetkým jazyka vyšších vrstiev. Podľa osvietenských koncepcií práve spisovný jazyk mal byť tým prostriedkom, ktorý má národ vyslobodiť z jeho obmedzenosti a nevzdelanosti. Okrem toho čoskoro každý národ by mal mať svoj ustálený obraz dejín, ktorý mal byť odrazom skutočnosti a nie iba legendou, nie mýty, ale dejiny. Národ sa tak stáva spoločenstvom nielen živých, ale aj mŕtvych.

Požiadavka sebaurčenia národov formulovaná v 40. rokoch 19. storočia sa presadila hlavne u tých národov, ktoré mali vlastný štát a mali predpoklady pre modernizáciu svojho hospodárstva. Dôležitým predpokladom moderného novovekého národného cítenia bola existencia umeleckej, vedeckej a právne-politickej literatúry v národnom jazyku. Napríklad vo Francúzsku pred VFR 1789 existovalo množstvo nárečí, a tak nie všetci obyvatelia Francúzska sa navzájom dohovorili. To isté platilo aj pred zjednotením Nemecka do roku 1871. Avšak ani dlhoročná existencia kultivovanej podoby jazyka neposkytovala záruku kontinuity národného vedomia, a tak musela v 19. storočí prežívať nové obrozenie (napr. v habsburskej monarchii slovanské národy alebo národy pod nadvládou osmanskej ríše). Plne sa praktický vzťah k jazyku presadil v dobe vytvárania svetového trhu, do ktorého mohli vstupovať iba silné štátne ekonomiky v období modernizácie. Potreba

jednotného trhu si priamo vynucovala aj existenciu jednotného spisovného jazyka v celoštátnom meradle.

V mnohonárodných štátoch sa tie jazyky, ktoré neboli úradným prostriedkom komunikácie stávali iba určitým symbolom minulosti či očakávania lepšej budúcnosti. Španieli a Portugalci vstúpili do novoveku ako národy sformované bojom s moslimami, budovaním koloniálneho impéria a inkvizíciou. Francúzsky národ utvárala rivalita s Angličanmi, náboženské vojny a boj proti habsburskému obkľúčeniu. Angličanov okrem toho spájal zápas o parlamentnú monarchiu a sloboda podnikania. Holanďania sa formovali v boji proti španielskej korune, v boji za slobodu podnikania, a tak by sme mohli pokračovať. Američania v celkom odlišnej situácii išli podobným spôsobom v boji proti anglickej korune. Severské národy sa emancipovali postupne vo vzájomnej rivalite. U Talianov a Nemcov sa nezrovnávala ich civilizačná minulosť a tradície rímskeho impéria s politickou rozdrobenosťou na začiatku novoveku. Rakúski Nemci však vytvárali vládnu národ v habsburskej monarchii a Maďari sa tiež čiastočne podieľali na vláde. Poliáci vlastnou vinou, aj vinou svojich agresívnych susedov na sklonku novoveku žili v troch štátnych útvaroch (Rusko, Prusko, Rakúsko). Balkánske národy spájal iba odpor k osmanskej nadvláde.

Právo na sebaurčenie národov sa stalo nástrojom, ktorý v 20. storočí vrátil Európu do podobnej situácie ako v období sťahovania národov. Nacionalizmus ako súbor myšlienok o národe, ktorého záujmy sú považované za najvyššie dobro sa stal jednou zo základných hybných síl modernej doby. Najväčšiu podporu čerpal z Veľkej francúzskej revolúcie 1789 a neskôr ho formovali sociálne a politické zmeny v Európe 19. storočia a odvtedy sa rozšíril do celého sveta. Nacionalizmus v sebe zahŕňa dve protikladné tendencie:

1. občiansky – štátny nacionalizmus má podporu vo vládnych kruhoch,
2. ľudový – etnický nacionalizmus opierajúci sa o požiadavky skupín, žijúcich v štátoch a namierených proti politike vlád.

Niektorí historici na tom základe hovoria o „tvorbe štátu“ a „tvorbe národa“. Štátny nacionalizmus bol iniciovaný „zhora“ politickou elitou a ľudový nacionalizmus začal pri „koreňoch“ zdola v snahe získať masovú podporu. Štátny nacionalizmus si môžeme vysvetliť na príklade V. Británie či USA. V roku 1707 v dobe vzniku V. Británie žiadny britský národ neexistoval, pretože obyvatelia Britských ostrovov sa považovali za Angličanov, Škóťov, Walesanov a Írov. Propagácia dominantnej anglickej kultúry a podpora protestantov a anglicky hovoriacich služobníkov postupne začali vytvárať pocit prevládajúcej britskej identity. V 19. storočí vládnuca liberálna vrstva začala podporovať masovú vzdelanosť a neanglické kultúry boli potlačované. Od všetkých Britov sa očakávala lojalita k symbolom novej britskej národnosti. To znamenalo hovoriť anglicky, povstať pri kráľovskej hymne „Boh ochraňuj nášho vznešeného kráľa“/1745/ a rešpektovanie štátnej vlajky V. Británie. Takýmto spôsobom vznikol nový britský národ.

Podobne aj americká vláda po vzniku USA bola nútená prijať oficiálnu národnú kultúru, aby nahradila rôznorodosť kultúr emigrantov. V priebehu vojny za nezávislosť americký kongres odhlasoval povinné prijatie angličtiny a nie nemčiny, rozdielom jedného hlasu (záznamy sa líšia). Znalosť angličtiny bola považovaná za rovnako dôležitú ako znalosť Ústavy USA. Štátny nacionalizmus uznáva, že vlády určujú národnosť, pričom sa desia predstavy, že národ môže vytvoriť štát. Anglický historik lord Acton napríklad píše: *„Štát môže niekedy vytvoriť národ, ale aby národy vytvorili štát, to je proti prírode“*. Väčšina európskych vlád sa snažila posilňovať národnú súdržnosť svojich občanov aj takými prostriedkami, ako napr. ceremóniami, umením v službách symbolizmu, historickým vzdelávaním.

Žiadna vláda v 19. storočí, ktorá plánovala zavedenie všeobecného vzdelávania sa nemohla vyhnúť kľúčovému výberu jazyka, či jazykov, v ktorých bude výučba prebiehať. Jedine osmanská ríša zaručovala menšinám autonómiu a ako jediná sa nepokúsila presadiť spoločnú štátnu kultúru. Diskusie o národnosti, ktoré prebiehali v 19. storočí boli ovládané presvedčením, že európske národy možno rozdeliť na:

1. historické,
2. nehistorické.

Táto myšlienka sa objavila u G. F. Hegla (niektoré národy sú vhodné na to, aby boli nezávislé a mali svoj štát a iné nie). Všeobecne bolo akceptované, že tradičné veľmoci Francúzsko, V. Británia, Prusko, Rakúsko a Rusko majú historické určenie. Taktiež medzi historické patria aj tie, ktoré sú uznané mocnosťami: Španielsko, Portugalsko, Belgicko, Holandsko, Švédsko, Dánsko a Grécko. K nim patria aj tie najvýznamnejšie usilujúce sa o zjednotenie: Taliani, Poliaci a Nemci. G. Mazzini napríklad načrtol mapu Európy obsahujúcu 12 štátnych národov Európy. V skutočnosti je pojem historičnosti národov pochybný a subjektívny. Čiže rozhodujúcim faktorom sa ukazuje ani nie veľkosť, hospodárska sila, či iné historické dôvody, ale skôr politické okolnosti.

Na základe toho môžeme vyvodiť, čo definuje národ v modernom poňatí 19. storočia:

1. geografické územie,
2. jazyk,
3. kultúra,
4. náboženstvo,
5. slávna minulosť,
6. historické mýty,
7. historická výlučnosť,
8. viera v slávnu budúcnosť,
9. pokrvné puto.

Podstatou nacionalizmu je učenie, že národ alebo všetky národy si musia vládnuť sami. Idea nacionalizmu sa nedá pochopiť, ak nerozlišujeme pojmy národ a štát. Národ tvorí skupina ľudí spojená spoločnými hodnotami a tradíciami, napríklad jazykom, náboženstvom a dejinami, ktorí obvykle žijú na rovnakom mieste. Štát je politická inštitúcia, ktorá má suverenitu, čiže najvyššiu a neobmedzenú moc v rámci vymedzených teritoriálnych hraníc. Preto v 19. storočí politici, ale aj básnici a umelci sa obracali k takým zdrojom informácií, ktoré by inšpirovali ich stúpcov. Preto sa nacionalizmus stal najúspešnejšou politickou silou 19. storočia.

Obľúbeným informačným zdrojom sa stala história (získanie dôkazov o pôvodnom osídlení – národní hrdinovia a pod.). V roku 1789 použil termín nacionalizmus prvýkrát v tlačenej publikácii protijakobínsky francúzsky mních Augustín Barruel.

Pod liberálnym a nacionalistickým tlakom sa začali rozpadávať mnohonárodnostné štáty ako Osmanská ríša, Rakúsko a Rusko. V roku 1848 vypukli národné povstania v mnohých štátoch Európy.

S rozvojom nacionalizmu sa začína presadzovať aj šovinizmus, čo je viera v nadradenosť alebo prevahu vlastného národa nad ostatnými. Termín je odvodený od Nicolase Chauvina, francúzskeho vojaka fanaticky oddaného Napoleonovi.

Reformou a štandardizáciou prechádzal jazyk ako dôkaz zvláštnosti a identity – slovníky, gramatiky, národné školy a pod. Zaujímavý bol prípad Nórov, kde z niekoľkých dialektov vznikol nynorsk alebo landsmal (novonórština), ktorý mal čeliť ustálenému jazyku riksmal alebo bokmål (štátny literárny jazyk Dánska a Nórska. Novonórske hnutie vyvrcholilo v r. 1899 a vytvorilo nástup k politickej samostatnosti v roku 1905. Významnú úlohu zohráva aj folklór, ktorý tvoril prepojenosť medzi moderným národom s jeho najstaršími kultúrnymi koreňmi a obmedzoval sa skôr na národný folklór. Náboženstvo malo mobilizovať a upevňovať národné cítenie (v mnohých prípadoch to viedlo k vytváraniu bariér medzi etnickými skupinami). Dokonca aj rímskokatolicizmus sa spreneveril svojmu kozpomolitizmu a univerzalizmu, napríklad oddelil Chorváty od Srbov. V niektorých krajinách dochádza k ožiovaniu pohanských zvykov (Wales – keltské náboženstvo, Nemci – germánski bohovia a pod.). Začínajú vznikať rôzne rasové teórie. V roku 1848 na univerzite v Oxforde profesor Max Muller hovoril o svojej predstave „árijskej rasy“. Každý európsky národ bol v pokušení považovať sa za jedinečný a výnimočný. Mimoriadny záujem začala vzbudzovať etnológia a štúdie o „rasových typoch“.

V Londýne kráľovská historická spoločnosť podporovala pokusy, ktoré dokazovali, že lebký tých, ktorí mali keltské mená sú podradné v porovnaní s lebkami Anglosasov. Rasovými asociáciami bolo preplnené aj panslovanské hnutie v Rusku (spojenie všetkých slovanských národov pod záštitou ruského cára – politická solidarita na základe rasovej príbuznosti) – najviac Slováci, Česi, Srbi a Bulhari. Ruský nacionalizmus bol zmiešaný s panslavizmom a vykazoval mesianistický základ. Fiodor Michajlovič Dostojevskij: „Áno, náš veľký ľud

vyrastal ako dobytok, hneď od začiatku a potom tisíce rokov zakúšal útrapy, aké by nevydržal a neprežil žiadny národ na svete, avšak náš ľud to posilnilo a zjednotilo. Naše veľké Rusko, vodca zjednoteného Slovanstva, zvestuje celému svetu, celému európskemu ľudstvu svoje veľké slovo, zjaví mu ho ako blaho všetkých a s jeho pomocou spojí všetko človečenstvo v celosvetovú jednotu“. V celej Európe pozorujeme, že všetky umelecké a literárne smery sa snažia o realizáciu národných tém. Básnici sa snažia získať poctu „národného barda“, románopisci sa obracajú k historickým témam). Hudobníci si osvojujú harmónie a rytmy domácich tancov a piesní a vznikajú národné štýly Chopin – polonézy, Liszt – maďarské rapsódie a pod. Rast nacionalizmu súvisel aj s modernizáciou európskej spoločnosti predovšetkým po roku 1870.

Nacionalizmus zdôraznil rozdiel medzi „civilizáciou“ a „kultúrou“. Civilizácia je súhrn myšlienok a tradícií zdedených z antiky a kresťanstva, čo vytvorilo spoločné dedičstvo získané zvonku. Kultúra vyrastala z každodenného života, vytváralo ju to, čo bolo v každom národe zvláštne: rodná reč, folklór, náboženské odchýlky, obrady a pod. Nacionalizmus zdôrazňoval skôr národné kultúry a popieral význam spoločnej civilizácie. V Európe tak dochádza k oslabeniu kozmopolitnej európskej elity voči elitám národným.

Nacionálne vášne smerovali nutne aj ku konfliktom. Ľudový nacionalizmus a jeho strety so štátnym nacionalizmom (v Británii, Rusku, R-U a pod.). Dochádza k stretom medzi vodcami národných hnutí a reprezentantmi liberálnych a socialistických hnutí, napríklad nezhody S. H. Vajanský a Hlasisti. Postupom času nacionalizmus nadobúdal čoraz dravšie podoby. Na konci 19. storočia „starý slobodomyselný a zjednocujúci nacionalizmus“ ustupuje netolerantnému „integrálnemu nacionalizmu“. Vyháňanie menšín (v Nemecku – Nemecko Nemcom myšlienky o Blut und Boden, „krvi a pôde“ – cisárske Nemecko.) Vo Francúzsku hnutie „Francúzska akcia“ v r. 1899 Maurice Barrés a iní. Francúzsko patrí Francúzom a katolíkom. Začína sa rozmáhať aj antisemitizmus, napríklad Drayfusova aféra a pod.

Keď bol nacionalizmus pevne zviazaný s rôznymi odtieňmi liberalizmu a demokratických myšlienok v rannej Európe devätnásteho storočia, historiografické poňatie nacionalizmu bolo zbraňou v boji proti feudalizmu a absolutizmu a udržiava pojmy občianstva a slobody. Rozlišovať medzi "dobrým" nacionalizmom devätnásteho storočia a nacionalizmom "zlým" z počiatku dvadsiateho storočia je ťažké.

Zhrnutie:

- Ďalším z dôsledkov rozvoja osvietenstva v Európe je zrod nacionalizmu.
- Pozitívnu etapu rozvoja nacionalizmu sledujeme v prvej polovici 19. storočia.
- Teoretické koncepcie rozvoja nacionalizmu podľa G. F. Hegela.
- Dôsledky rozvoja nacionalizmu v Európe a vo svete.

9. kapitola

Dôsledky občianskej vojny v USA

Občianska vojna v USA – dôsledky – hospodárske – politické – rozvoj rasovej segregácie

Na jar 1865 skončila občianska vojna v USA medzi štátmi únie a konfederácie. Názorové rozpory rozdelili krajinu a bolo potrebné úniu opäť zjednotiť. Víťazný *Sever*, víťaz v tejto vojne, riešil otázku, čo s *Juhom*. Otázka obnovy Juhu sa stala hlavnou úlohou v nasledujúcom období. Už prvé stretnutia vlády USA, kongresu a senátu poukázali na množstvo problémov: „aké budú nové vlády na juhu USA, ako riešiť „černošskú otázku“. Znenie 13. dodatku ústavy USA zabezpečovalo černoškému obyvateľstvu USA úplnú slobodu: „V USA a na celom území, ktoré podlieha jeho jurisdikcii je otroctvo a nevoľníctvo zakázané, ak nejde o výkon trestu za spáchaný a riadne dokázaný čin“. Oveľa problematickejšou sa stala otázka riešenia postavenia černošského obyvateľstva, t. j. aké bude jeho miesto v sociálnom a politickom živote južných krajín únie. Riešenie záviselo od Kongresu USA, ale aj od novovytváraných vlád štátov na juhu USA. Najviac černošského obyvateľstva žilo na juhu USA. V republikánskej strane sa objavovali rozdielne názory: prezident Lincoln a jeho stúpenci na jednej strane presadzovali liberálnejší postup a radikálna skupina na strane druhej chcela ďalekosiahle premeny južanskej spoločnosti a oslobodeným černochoch malo podľa nich byť udelené plnoprávne občianstvo.

V marci 1865 začal svoju činnosť „Úrad pre oslobodených otrokov“, ktorý pre nich zabezpečoval potraviny, odev, poskytoval pôdu opustenú či skonfiškovanú o rozlohe zhruba 16 árov. Tá im mala byť prenajatá a po 3 rokoch si ju mohli odkúpiť. Avšak do konca roku 1865 bola skonfiškovaná pôda vrátená späť ich vlastníkom. Úrad sa zaoberal aj zdravotníckou starostlivosťou, zakladal školy, či dojednával pracovné zmluvy. Kongres USA neprijal program, ktorý by zakotvoval viac ako základné ústavné práva a zákonné práva pre oslobodených otrokov, aj keď kongres dostal viacero návrhov na konfiškáciu a rozdelenie pôdy, žiadny z nich nebol uvedený do praxe. Ani radikálni republikáni nenašli odvahu na presadenie návrhu pozemkovej reformy, aby oslobodení černosí dostali pôdu, takže oslobodení černosí nemali „nič, len slobodu“.

Lincolnova predstava spočívala v potrestaní konkrétnych vinníkov za vojnu, nie celý JUH. Svoje postavenie mohli opäť získať južné štáty únie, ak akceptujú deštrukciu otroctva. Jediná požiadavka pre Lincolnovo *Vyhlásenie amnestie bola*, že ak v niektorom zo štátov Konfederácie počet oddaných, či vernosť sľubujúcich obyvateľov tvoril 10 % daného štátu, následne si táto minorita mohla vytvoriť vládu.

Rovnako aj nástupca A. Lincolna Andrew Johnson nemienil trestať celý JUH. Južné štáty dostali právo voliť svoje vlády, ak vyslovili vernosť vláde USA, a ak štáty akceptovali 13. dodatok ústavy USA.

Takýto postoj umožnil aj keď nepriamo obnoviť vlády z obdobia Konfederácie, napr. v Južnej Karolíne už v júni 1865 bola ustanovená nová vláda, pričom dočasným guvernérom sa stal Benjamin Perry, ktorý bol pred vojnou unionistom, silne naklonený otroctvu a jednou z prvých jeho úloh bolo to, že povolal do verejných služieb tých, ktorí ich zastávali pred rokom 1865. Následne udelil volebné právo tým občanom, ktorí mohli voliť pred rokom 1861, čo predznamenal politiku týchto štátov USA, že aj ľudia, ktorí mali funkcie v období Konfederácie mohli opäť vstúpiť do politického života. To potvrdzovalo vyjadrenie guvernéra Perryho: „*Toto je vláda belocho, ktorá je určená len belocho*“. Ústava, ktorú prijali, mala charakter, podľa ktorého černocho bolo prisúdené najnižšie postavenie v spoločnosti. Toto nové zhromaždenie odhlasovalo aj „*Čierny zákonník*“ – nástroj diskriminácie, poroby a degradácie černošského obyvateľstva v nasledujúcom období. To viedlo k vlne teroru, ktorá zasiahla JUH v rokoch 1868 – 1871. Táto forma teroru vznikla bezprostredne už po skončení vojnového konfliktu a bola dôsledkom procesu rekonštrukcie, jej radikálnych zmien a zásahov do charakteru južanských spoločností a stala sa formou protestu tej časti obyvateľstva, ktorá neakceptovala černošské obyvateľstvo ako rovnocenného člena spoločnosti.

V snahe zabrániť emancipačnému procesu černocho vyvíjali rôzne formy teroru. Predlohou týchto radikálnych hnutí sa stalo založenie Klubu Ku Klux Klanu v roku 1866 v štáte Tennessee v obci Pulaski, kde skupina mladých ľudí v tejto obci začala aktivity voči černoškému, ale aj beloškému obyvateľstvu. Tieto aktivity mali zabezpečiť nastolenie poriadku, pretože po skončení občianskej vojny narástli problémy v zločinnosti aj u oslobodených otrokov, ktorí nenachádzali možnosti ako si zabezpečiť živobytie. Počiatočný úspech viedol k rozširovaniu pôsobnosti klubov a využívaniu rôznych foriem teroru. Do roku 1870 Ku klux klan, či podobné organizácie ako Rytieri bielej kamélie, Biele Bratstvo rozšírili svoje základne takmer na celom území južných štátov USA. Jednotlivé akcie a násilie páchané hlavne na černošskom obyvateľstve boli prejavom lokálnych skupín. V tejto dobe ešte neexistovali vo forme organizácii s pevnou hierarchiou, či vnútornou štruktúrou a jednoznačne definované regionálnym vedením, či vodcom, ale dochádza postupne k zovšeobecneniu ich cieľov. Na začiatku neboli viazané na konkrétnu politickú skupinu, nemali politické ciele a boli to vojenské jednotky, ktoré slúžili záujmom demokratickej strany, plantážnikom a tým, ktorí verili v znovuzrodenie nadvlády bielej rasy. Ku klux klan si vyberal pre svoje aktivity oblasti s minoritou, ale aj majoritou

černošského obyvateľstva. Najzávažnejší dôsledok aktivity Ku klux klanu bol úpadok morálky černošskej populácie JUHU a narastajúca únava SEVERU z riešenia černošskej otázky. Keďže niektorí černosi beztrestne lúpili a nepracovali, členovia Ku klux klanu brali spravodlivosť do svojich rúk, pri neexistencii štátnej polície a neochote federálnej vlády sa Ku klux klan nebývale rozrástol a biele košeľe, tajomné kostýmy, zahalené tváre a horiace kríže naháňali černochoch strach. Po nociach jazdili po južanských usadlostiach a lynčovali černošských aj belošských obyvateľov. Federálna vláda reagovala na násilie na Juhu troma zákonmi z rokov 1870 – 1871 a vyhlásila aktivity Ku klux klanu za nezákonné, zriadila policajné jazdné oddiely a začala trestne stíhať odhalených členov Ku klux klanu, pričom bolo vynesene veľa rozsudkov smrti. V Južnej Karolíne bolo vyhlásené stanné právo a stanné súdy (1871). Ku klux klan nezanikol, ale výrazne obmedzil svoju činnosť. Znakom povojnového JUHU bol aj vznik rasovej segregácie, keď oslobodení černosi dostali na JUHU zákaz navštevovať školy pre bielych, cestovať s nimi v jednom vozni vlaku, dokonca i zákaz voliť, pokiaľ neboli tzv. aktívnymi platcami daní. Táto segregácia trvala viac ako 100 rokov a zrušil ju až prezident J. F. Kennedy.

Zhrnutie:

- Občianska vojna v USA znamenala zrušenie otroctva, avšak na JUHU sa začína presadzovať politika rasovej segregácie.
- Zrod rasistických organizácií, ktoré berú spravodlivosť do „vlastných rúk“.
- Postavenie černošského obyvateľstva je naďalej problematické.

10. kapitola

Hospodársky rozvoj vo svete na začiatku 20. storočia

Vznik a rozvoj monopolizácie v Európe a vo svete - osobitosti monopolov - dôsledky monopolizácie

Proces monopolizácie sa najviac prejavuje v USA, v západnej Európe a Japonsku (tým, že ovláda hospodárstvo má aj najväčší vplyv na politiku svojich krajín). Dochádza k centralizácii kapitálu (pohlcovanie malých firiem veľkými, ktoré je sprevádzané aj mnohými tragédiami podnikateľov a ich rodín, čo má odraz aj v literatúre tohto obdobia). Sledujeme nebývalý rozvoj účastinných spoločností, ktoré začali vznikať už v období po priemyselnej revolúcii, keď dochádza k vzniku veľkých priemyselných podnikov a na to už bolo potrebné mať veľké investície (v r. 1882 zamestnávali väčšie podniky v Nemecku 26 % robotníkov a v r. 1907 už 46 % robotníkov). Najviac sa to prejavovalo v baníctve a hutníctve. Tu už nestačil individuálny kapitál, pretože pri neustálej modernizácii techniky a technológií kapitálové potreby stúpali. Bolo potrebné využívať viac bankové úvery alebo pripustiť aj iné osoby k spoluúčasti v podniku či firme. Prvé účastinné spoločnosti vznikli už v 17. storočí v obchode, ale v hospodárskej činnosti až v 19. storočí aj v priemysle. V tomto období sa na trhu objavujú cenné papiere tzv. účastiny, ktoré kupujúcim dávajú právo spoluvlastníctva a účasť na príjmoch a riadení podniku podľa množstva vlastnených účastín. Postupný nárast predaja účastín zvyšuje kapitál koncom 19. storočia v obchode, priemysle, doprave, bankách. Základnou pohnútkou na investovanie v účastinách boli dividendy, ktoré vyplácali spoločnosti. Následne na obchodovanie s týmito účastinami „cennými papiermi“ vzniká špeciálny trh, a to burza cenných papierov. Koncentrácia výroby postupovala oveľa rýchlejšie ako koncentrácia robotníkov, keď veľké podniky prevyšovali menšie, nakoľko mohli vyrábať lacnejšie a viac. Zvyšujúcou koncentráciou výroby dochádza aj k tomu, že sa ohraničuje počet výrobcov, čo vedie k zvyšovaniu vzájomného súperenia a konkurencie do takých rozmerov, že súperenie o odbytká sa stáva komplikovanejším a nákladnejším. Istým kompromisom sa stávajú rôzne dohody, tzv. výrobné kvóty, tzv. kartely, t. j. obmedzujúca dohoda, či vyššia forma syndikát. Kartely a syndikáty boli organizácie, ktoré sa opierali o dohody účastníkov. V súvislosti

s týmto vývojom začínajú vznikať aj tzv. holdingové spoločnosti, ktorých cieľom bolo vlastníctvo účastín iných firiem a vykonávanie z toho vyplývajúcich práv. Teda rozvoj monopolných spoločností znamenal aj istú racionalizáciu výrobného procesu a obchodu (racionálnejšie využívanie výrobných síl).

Štátom, kde sa kartely vyvinuli veľmi rýchlo bolo Nemecko. V r. 1905 tu bolo už okolo 385 kartelov a rozhodujúcich bolo asi 10, a to v baníctve a ťažkom priemysle. Klasickou krajinou trustov a koncernov boli USA (najstaršími organizáciami boli Standart Oil Comapany of New Jersey vytvorené Rockefellerom – ovládala výrobu a odbyt ropy a plynu.) V mnohých štátoch v USA vznikali kartely, ktoré sa dostávali do rozporov so zákonmi o slobodnom obchode. Preto kongres USA už v roku 1890 schválil protitrustový zákon, podľa ktorého *„každá zmluva vo forme trustu, či inej forme, prípadne dohoda s cieľom obmedziť priemysel a obchod medzi štátmi alebo cudzími národmi je týmto vyhlásená sa nelegálnu“*. Na základe tohto zákona sa v r. 1901 až 1911 uskutočnilo v USA 81 konaní, ktoré vychádzali z uvedeného zákona. Najdôležitejším bolo zrušenie Rockefellerovho trustu. Aby sa dané zákony obchádzali, vznikajú namiesto kartelových dohôd dohody, ktoré sa neuzatvárali písomne. Ústne dohody boli tzv. gentlemanské. Postupne v medzinárodnom obchode začalo vystupovať menej predávajúcich, ale ich sila sa neustále zvyšovala. Roku 1896 pôsobilo okolo 40 medzinárodných kartelov a v roku 1912 už 114, popri týchto existovali aj ústne dohody. V oblasti finančného kapitálu dochádza ku koncentrácii aj kapitálu a finančných operácií v bankovníctve. Postupne sa formuje skupina bánk, v ktorých sa koncentrovali najdôležitejšie finančné operácie s rozhodujúcou účasťou kapitálu. Aj tu sa finančne silnejší partner nachádzal v privilegovanom postavení. Najrozšírenejšiu sieť úverových inštitúcií a ich pobočiek mala V. Británia, ktorá bola strediskom aj svetového obchodu.

Na európskom kontinente mali veľký význam ešte niektoré nemecké, francúzske, belgické a holandské banky. Veľké banky rástli pohlcovaním menších a slabších finančných inštitúcií, avšak tento proces sa dynamizoval na začiatku 20. storočia (v roku 1920 sa nachádzalo v 24 britských bankách 68 % všetkých vkladov a iba 5 z nich disponovalo 86 % všetkých vkladov). Na začiatku 20. storočia mnohé priemyselné koncerny utvárali vlastné banky, predovšetkým v USA. Voľný kapitál sa začal premiestňovať zo štátu, kde sa pociťoval jeho relatívny nadbytok do štátov hospodársky menej rozvinutých a to v rôznych formách: pôžičky poskytované štátom a podobne. Následkom vývozu kapitálu sa obrátil prílev peňazí zo štátu využívajúceho zahraničné prostriedky do štátu veriteľa vo forme dividend a úrokov a neraz sa tieto zisky investovali v ďalších krajinách. Tento kapitál vyvážali predovšetkým veľké koncerny a vývozom kapitálu získavali aj nové územia a hospodársky expandovali. Malé a hospodársky slabé krajiny sa tak dostávali do sféry vplyvu silných dodávateľov – v Európe sa takou oblasťou na začiatku 20. storočia stali Balkánsky, Pyrenejský a Apeninský polostrov. Hlavnými dodávateľmi boli V. Británia, Francúzsko, Belgicko, Holandsko a Nemecko. USA a Japonsko ešte

v tomto období nemali väčšiu úlohu vo vývoze kapitálu. Značná časť britského kapitálu bola umiestnená v kolóniách, čo dokladá, že britskí podnikatelia investovali čoraz väčšie percentá kapitálu v zahraničí v roku 1895, zahraničné investície tvorili 15 % v roku 1906 – 1912 čo už bolo 80 %. Následkom toho sa na začiatku 20. storočia spomalilo tempo hospodárskeho rastu V. Británie a príjmy zo zahraničia sa stali jedným zo základných činiteľov finančnej moci V. Británie. Po V. Británii najväčším vývozcom kapitálu bolo Francúzsko, jeho expanzia smerovala hlavne do strednej a východnej Európy. Francúzsko sa na začiatku 20. storočia stávalo krajinou rentiérov – veľa ľudí poberalo dôchodky z úrokov obligácií a žili z cenných papierov. Tretím vývozcom bolo Nemecko, smer hlavne Balkán a Blízky východ. Následne za bankami sa v iných krajinách začali zriaďovať priemyselné podniky závislé na kapitáli materskej krajiny. Na americkom kontinente jediným štátom, ktorý mohol začať expanziu kapitálu boli USA a až do prvej svetovej vojny si USA vďaka koncentrácii záujmov vydobyli dôležitý hospodársky a politický vplyv v Kanade a v štátoch Latinskej Ameriky. Tu sa kapitál sústreďoval do odvetví, ktoré dodávali suroviny. Vývoz kapitálu urýchlil aj vývoz technológií, strojov a zariadení aj kvalifikovaných pracovníkov a riadiaci aparát. Následne dochádza k rozvoju konkurenčného boja. V roku 1900 z celkového povrchu zeme – pevniny 133 mil. km² tvorili koloniálne územia 55 % – t. j. okolo 73 mil km², kde žilo 35 % obyvateľstva sveta – t. j. 530 miliónov obyvateľov. Najväčším koloniálnym štátom bola V. Británia ovládajúca 44 % podrobených krajín a 69,4 % obyvateľstva. Francúzsko 15 % územia a 9,5 % obyvateľstva. Ostatné štáty Nemecko, Dánsko, Španielsko, Taliansko, Portugalsko, USA nepresahovali 3,5 % územia a 2,5 % obyvateľstva.

Proces koloniálnych výbojov sa skončil koncom 19. storočia, kedy už boli všetky územia pod správou niekoho. Sila štátu vlastniaceho kolónie mu dávala prevahu nad podrobenými národmi, a tak na začiatku 20. storočia sú krajiny, ktoré mali veľa kolónií, a ktoré mali menej kolónií. Ich expanzia sa začala iba od konca 19. storočia, napríklad Nemecko a Japonsko. Tieto štáty museli realizovať svoje zámery proti záujmom starých koloniálnych mocností. Novými oblasťami záujmu na začiatku 20. storočia sa stali Čína, Blízky východ, Balkánsky polostrov, a tak sa súperenie medzi koloniálnymi mocnosťami stalo rozhodujúcim činiteľom politického napätia vo svete. Zainteresované strany využívali aj oslobodzovacie snahy národov, napríklad na Balkáne proti tureckej nadvláde získavali podporu mocností, ktoré sa snažili získať tam svoj vplyv. Boj medzi mocnosťami sa prejavoval nielen v súperení o kolónie, ale dôležitý bol tiež zahraničný obchod, rozvoj priemyselnej výroby a zbrojenie. Začiatok súperenia v zbrojení Nemecko versus V. Británia (napríklad vo výrobe vojenských lodí a pod.). Vývoz kapitálu do kolónií sa stal zdrojom ich hospodárskeho rozvoja, hoci mal príliš jednostranný charakter. Najväčšie kolonizované oblasti boli americký kontinent, Afrika a Austrália.

Kolónie boli dôležité často aj zo strategického hľadiska, ktoré zabezpečovalo metropole bezpečnosť námorných ciest a podobne. Koncom 19. a zač. 20. storočia prechádza zásadnými zmenami aj poľnohospodárstvo,

hoci už začalo zaostávať za priemyslom. V USA začína masové využívanie poľnohospodárskych strojov, ako napríklad žací stroj, kombajn, mechanický pluh, traktor a podobne. Zdokonalenie konštrukcie a zníženie cien poľnohospodárskych strojov umožnilo ich masové rozšírenie. V Európe, kde agrárna štruktúra bola odlišná, poľnohospodárske stroje neboli tak rozšírené. Charakteristickou črtou európskeho poľnohospodárstva bola čoraz väčšia spotreba umelých hnojív. Aj chov zvierat vykazoval na začiatku 20. storočia rozvojovú tendenciu.

Zhrnutie:

- Charakteristickou črtou hospodárskeho rozvoja koncom 19. storočia je vznik monopolov.
- Formovanie ekonomickej nadvlády Európy a USA nad ostatným svetom.
- Technicko-vedecká revolúcia, nové zdroje energií, dopravy a stavebných materiálov.

11. kapitola

Prvá svetová vojna

Predpoklady rozpútania prvej svetovej vojny – mocnosti a začiatok vojny – priebeh vojny

V roku 1914 sa konfrontácia medzi Nemeckom, Rakúsko-Uhorskom a Trojdohodou stala smrteľne vážnou. Problém spočíval aj v tom, že velenie armád v tomto období skracovalo svojimi novými strategickými plánmi rozhodovanie a na strane druhej diplomacia bola prispôbena tradičnému pomalému tempu – čím vznikala časová tieseň. Aj napriek tomu diplomatický systém v roku 1914 poskytoval európskym vládam jednotlivých štátov dostatočný priestor k manévrovaniu a napomáhať mal tomu systém dvoch mocenských aliancií Dohoda a Trojspolok. Väčšina rozhodnutí týchto vlád sa opierala o termín, ako napr. „česť, priateľstvo, strach, vhodnosť“, ale nie o zmluvy a neexistovali inštitúcie, ktoré by mali za úlohu organizovať medzinárodné jednania.

Keď teda 28. júna 1914 následník habsburského trónu František Ferdinand bol zavraždený, možnosť rozpútania vojny sa priblížila, avšak ešte stále tu boli možnosti zastaviť približujúcu sa vojnovú katastrofu prípadným jednaním a podobne (napríklad na pohrebe následníka trónu sa nezúčastnili európski panovníci, nakoľko jeho manželka nebola urodzeného pôvodu). Táto situácia nahrávala predovšetkým Rakúsko-Uhorsku, ktoré dostalo možnosť zaútočiť na Srbsko a pokračovať tak v politike rozširovania svojho pôsobenia smerom na Balkán (roku 1908 úspešná anexia Bosny a Hercegoviny). Nemecký cisár Viliam II. odišiel v tomto období pokojne na dovolenku do oblasti nórskeho fjordu – pretože nepredpokladal, že Rusko je pripravené na vojnu, a že bude ochotné podporiť Srbsko proti Rakúsko-Uhorsku, tak ako to neurobilo v roku 1908. Rusko však už ale nebolo ochotné ustupovať nemeckej politike v Európe, tak ako nám to dokumentuje v jednej zo svojich prác ruský historik Čarikov: *„Veľká vojna bola dôsledkom podpory, ktorú Nemecko poskytovalo rakúsko-uhorskej politike prenikania na Balkán, podpory, ktorá bola spojená s grandióznou pangermánskou ideou germanizovanej „strednej Európy“.* Rakúska diplomacia mesiac po atentáte váhala s ďalšími krokmi, avšak po mesiaci sa v priebehu niekoľkých dní rozbehla vojnová mašinéria Rakúsko-Uhorska a vyhlásila Srbsku ultimátum a začala sa mobilizácia, pričom celý proces mobilizácie zabral Rakúsko-Uhorsku celý

mesiac pokiaľ sa zrealizovala. Samotné vyhlásenie mobilizácie viedlo k rozbehu vojny a mobilizovať začalo aj Rusko a na to nemohlo neodpovedať Nemecko.

V. Británia, ktorá celý tento proces ešte mohla zastaviť váhala, pričom ruský diplomat Sazonov (minister zahraničných vecí) sa vyjadril, že: *„Nemôžem nevyjadriť svoj názor, že ak by sir Edward Grey v roku 1914 včas a jednoznačne vyhlásil solidaritu V. Británie s Francúzskom a Ruskom, ako som ho o to naliehavo žiadal, mohol ľudstvu ušetriť strašný požiar, ktorého dôsledky ohrozili existenciu európskej civilizácie“*. Sir Edward Grey (1862 – 1933), ktorého G. B. Shaw nazval „britským junkerom“, pretože pochádzal zo šľachtickej rodiny, ktorá sa preslávila aromatickým druhom indického čaju, ktorý bol pomenovaný „Earl Grey“ na počesť druhého grófa. Študoval vo Winchesteri a v Oxforde, prešiel kariérou liberálneho poslanca, sekretára ministerstva zahraničných vecí (1892 – 1895) a minister zahraničných vecí v Asquitovej vláde (1906 – 1916). Známe je jeho vyjadrenie: *„Radšej by som chytil kilového lososa na umelú mušku než, aby som predniesol úspešnú reč v Dolnej snemovni“*, pretože Grey mal rád rybolov. Bol zástancom politiky „izolacionizmu“ a presadzoval myšlienky, že V. Británia by sa nemala prehnane zaoberať európskymi záležitosťami a neviazať sa „naše ruky musia zostať voľné“ – zdôrazňoval Grey.

Greyove názory na Nemecko neboli nepriateľské (v roku 1914 mal 52 rokov, mal zdravotné problémy, slabol mu zrak, mal množstvo osobných problémov, prvá manželka mu zomrela pri železničnej nehode, druhá taktiež predčasne, jedného z jeho bratov zabil byvol a druhého lev, domy mu vyhoreli ako píše anglický historik Johnson *„čoho sa dotkol, vrátane britskej zahraničnej politiky akoby predom bolo odsúdené ku katastrofe“*). Usudzoval, že nemecké túžby po „mieste na Slnku“ smerujú inam a nie proti záujmom V. Británie.

Po atentáte v Sarajeve a skomplikovaní medzinárodnej situácie väčšina správ vo V. Británii nenasvedčovala tomu, že by sa zvýšilo nebezpečenstvo vojny, či by to malo znamenať nejaké komplikácie pre V. Britániu. Prvou známkou vážnejších ťažkostí znamenal 31. júl 1914, kedy bola v Londýne uzatvorená burza a zvýšili sa úrokové sadzby o 8 % a 2. augusta prebehli vo všetkých kostoloch V. Británie „modlitby za národ“. Greyove konanie za krízy roku 1914 môžeme charakterizovať ako nerozhodné: Winston Churchill – prvý lord admirality: *„Grey sa ocitol v obrovskom dvojitom boji a/ zabrániť vojne a b/ neopustiť Francúzsko, pokiaľ by k vojne došlo. Pozoroval som s obdivom jeho ladvý kľud... Musel dať Nemcom najavo, že s nami musia počítať, bez toho, aby Francúzsko a Rusko vycítili, že majú naše spojenectvo isté“*. Greya kritizovala aj tlač, pretože väčšina rátala s britskou neutralitou, a preto Grey robil málo alebo skoro nič. Dúfal, že aj keby došlo k vojne, mohla by v tomto období V. Británia vystupovať ako nestranný štát a vystupovať ako sprostredkovateľ rokovaní. Samotná cesta Greya začala do vojny trocha oneskorene (ešte 25. júla 1914 pokojne rybárčil) o vojne ešte neuvažoval a sympatizoval skôr s Rakúskom a svoj vzťah k Rakúsku zmenil, až keď Rakúsko odmietlo zmierlivý postoj Srbska. A keď 25. júla 1914 Srbsko odpovedalo na rakúsko-uhorské ultimátum neočakávane zmierlivo, prijalo skoro všetky požiadavky až na jednu. Britská diplomacia vedená Greyom stále ešte dúfala, že mocnosti „cúvnu nad

priepaťou“ vojny. Preto, keď 28. júla 1914 vyhlásilo Rakúsko-Uhorsko vojnu Srbsku, aj keď samotné vojenské operácie zahájilo až o dva týždne. Následne začalo mobilizovať aj Rusko a 31. júla 1914 Nemecko, avšak Grey a britská diplomacia ostávali stále pokojná a až 3. augusta o 15.00 hod. vyhlásil: *„Minulý týždeň som konštatoval, že sa snažíme... zachovať Európe mier. Dnes... je jasné, že mier v Európe nemôže byť zachovaný. Rusko a Nemecko v každom prípade vyhlásili vojnu“*. Podčiarkol tiež, že britská neutralita závisí od toho, či Nemci prestanú ohrozovať Belgicko a prístavy pri kanály La Manche, stále dúfal, že Veľká Británia sa môže vyhnúť vojne. A až 5. augusta britská vláda pod vedením Asquita prijala rozhodnutie „ihneď zahájiť akcie proti Nemecku“, čo fakticky znamenalo vyhlásenie vojny Nemecku. V tomto momente Británia opustila neutralitu a zmenila kontinentálnu vojnu na celosvetový konflikt.

Veľmociam sa podarilo zmeniť druhoradú balkánsku krízu na svetovú vojnu. Spor o Bosnu, Hercegovinu a Srbsko viedol k invázii do Belgicka a to nutne viedlo k vstupu do vojny V. Británie. Išlo o 4 vyhlásenie vojny v Európe – 1. Rakúsko Srbsku, 2 Nemecko – Srbsku a Nemecko – Rusku V. Británia – Nemecku. V. Británia sa tak stala jedinou Dohodovou mocnosťou, ktorá pri vstupe do vojny prevzala iniciatívu. Je paradoxné, že keď sa začali veľké boje na západnom fronte, rakúske jednotky ešte nezačali ofenzívu voči Srbsku. Diplomatické vzťahy medzi Nemeckom a Britániou boli oveľa dôležitejšími než medzi ostatnými štátmi Európy, pretože Viedeň držala kľúč k lokálnej vojne, Berlín ku kontinentálnej a Londýn ku globálnemu stretu. Zo strategického hľadiska išlo aj o to, že britské drážavy boli rozptýlené po celom svete a ich osud sa netýkal iba záujmov európskych štátov. Z politického hľadiska bola V. Británia v roku 1914 považovaná za najväčšiu svetovú mocnosť, takže vojna proti nej bola vnímaná ako pokus o získanie svetovej nadvlády. Z hospodárskeho hľadiska bola V. Británia stále hlavným mestom svetových financií.

Vďaka námornej prevahe nemohla byť Británia vyradená z boja ani rozhodným pozemným ťažením armád. Ako vnímali tieto udalosti anglickí intelektuáli a verejnosť svedčí vyjadrenie básnika Ruperta Brookea, keď v liste píše: *„Všetko sa ubera zlym smerom. Chcem, aby Nemecko rozbilo Rusko na kúsky a potom by Francúzsko porazilo Nemecko. Namiesto toho sa obávam, že Nemecko rozbije Francúzsko a potom bude zničené Ruskom. Francúzsko a Anglicko sú jediné krajiny, ktoré by mali mať moc. Prusko je diabol a Rusko znamená koniec Európy a akejkoľvek poslušnosti. Predpokladám, že budúcnosť patrí slovanskej ríši svetového rozsahu, despotickej a šialenej“*. V roku 1914 nemala moc a prestíž Európy konkurenciu, Európania stáli v čele temer každej oblasti života: vede, kultúre, hospodárstve či móde. Prostredníctvom svojich kolónií a obchodných spoločností ovládali svet. V. Británia sa po vypuknutí vojny snažila zabezpečiť pokoj doma, a tak sa snažila o dohodu s predstaviteľmi Írskej národnej strany. Neúspech fenianskeho hnutia na konci 19. a začiatku 20. storočia radikalizoval Írske hnutie. Novovzniknutá írsky strana Sinn Féin (My sami) si pod vplyvom prvej svetovej vojny vytvorila aj vojenské krídlo – oddiely Írskej republikánskej armády (IRA). Upozornili na seba celou sériou teroristických akcií, napr. na

Veľkú noc roku 1916 zorganizovali v Dubline povstanie, ktoré úrady potlačili a vodcovia boli odsúdení k trestom smrti za sabotáž v týle V. Británie. Sinn Féin a bojovníci IRA sa pustili do terorizmu a partizánskej vojny a cieľmi bola aj britská armáda (po vojne napríklad 20. 11. 1920 bolo v Dubline zastrelených 14 anglických dôstojníkov, na čo ako reakcia bola strel'ba anglických vojakov do davu na štadióne v Dubline). Vnútornú stabilitu Británie narúšali aj nepokoje v kolóniách, napríklad v Indii hnutie vedené Mahátmá Gándím. Hnutie tzv. pasívnej rezistencie privádzalo do zúfalstva britskú armádu. V Amritsare generál Dyer zmasakroval 400 účastníkov demonštrácie, čo vyvolalo nepriaznivý svetový ohlas.

Na začiatku vojny panoval väčšinou názor, že táto vojna bude krátka (2 – 3 mesiace), mnohí sa hlásili do armády dobrovoľne, ďalší v nej videli možnosť zažiť dobrodružstvo a vládol prílišný optimizmus a siláctvo. Keď Briti vstupovali do vojny, rozhodne si nepredstavovali, že sa kvôli konečnému víťazstvu stanú závislými na inej veľmoci a z britských strategických vojnových plánov môžeme usudzovať:

- britské loďstvo malo zničiť nemeckú flotilu na mori
- vojenské jednotky z domínií (India, Austrália, Kanada) mali obsadiť nemecké kolónie
- cez La Manche mala byť vyslaná expedičná armáda, ktorá by zadržovala nemeckú ofenzívu, pokiaľ by Rusko a Francúzsko neprenikli do vnútrozemia Nemecka

V. Británia nebola pripravená na dlhú vojnu a nemožno sa ani čudovať, že potrebovala rok na to, aby prepravila milión svojich vojakov do Francúzska. Po bitke pri rieke Somme 1. júla 1916, kedy sa začala spoločná francúzsko-britská ofenzíva, hneď v prvý deň padlo okolo 60 tisíc Britov a postupne do októbra 1916 straty britskej armády stúpili až temer na 500 tisíc mŕtvych. To podlomilo aj morálku britskej armády, a tak sa dalo očakávať, že napriek protestom generálov Haiga a Robertsona bude nový britský premiér Loyd George a imperiálne zmýšľajúci vojenský kabinet v pokušení poslať ešte viac britských divízií na stredný východ, aby sa realizovala politika väčších územných ziskov a menších vojnových strát. Vedenie tejto vojny sa odlišovalo od predchádzajúcich vojen nielen svojou krutosťou, ale aj používaním nových zbraní (chemické zbrane, nová technika, ako napríklad tanky, lietadlá, vzducholode, ponorky viac do vojny zatiahnuté aj civilné obyvateľstvo, nielen vojnovými operáciami, ale značnými materiálnymi a finančnými nákladmi). Sila britského loďstva naznačovala, že si Veľká Británia udrží prevahu na mori, avšak v priebehu vojny sa ukázalo, že nebola pripravená na ponorkovú vojnu, ktorú Nemci rozpútali začiatkom roku 1917. Rástli napríklad vojnové výdavky Veľkej Británie a v roku 1914 vojnové výdavky tvorili 91 miliónov libier, ale koncom vojny až skoro 2 miliardy libier (80 % všetkých vládnych výdajov, 52 % HDP). Vedúca úloha Veľkej Británie bola zreteľná v ekonomickej rovine, kde Veľká Británia fungovala ako bankár, ktorý zaisťuje pôžičky na svetových úverových trhoch a ručila aj za pôžičky Rusku, Taliansku a dokonca aj

Francúzsku. Žiadny zo spojencov Veľkej Británie si nebol schopný zaistiť za vlastné zlaté rezervy alebo zahraničné investície peniaze k nákupu vojnového materiálu a surovín zo zámoria. Pôžičky anglických bankárov všetkým dohodovým mocnostiam rástli a k 1. aprílu 1917 vzrástli aj spoločné vojnové úvery Dohodových mocností na 4,3 miliardy dolárov a za 80 % z nich ručila V. Británia. Týmto vznikala Británii obrovský schodok vzájomnej bilancie s USA, ktoré boli hlavným dodávateľom zbraní a potravín krajinám Dohody, tento schodok sa pohyboval v miliardách dolárov. Ani predaj britských dolárových rezerv, ani predaj zlata nestačil, a tak sa získavali pôžičky na peňažnom trhu v New Yorku a Chicagu. V októbri 1916 britský minister financií varoval, že: *„budúci rok v júni alebo možno aj skôr bude prezident USA v takom postavení, že nám bude môcť diktovať podmienky, kedykoľvek sa mu to zapáči“*.

Nakoľko čítanie novín už nebolo v tomto období iba výsadou „horných desaťtisíc“, ľudia sa mali možnosť bezprostrednejšie dozvedieť o hrôzach vojny a vysoké straty vojakov pri Somme a roku 1917 pri Ypres (300 tisíc mŕtvych) podlamovali aj morálku armády, taktiež aj politici boli z tohto vývoja taktiež šokovaní. Padal „výkvet britských dobrovoľníkov“. Britské výdaje na vojnové účely rástli, napriek tomu vojna sa predlžovala *„pritom vojna ako remeslo hodné šľachtica stratila v útrapách zákopov svoju príťažlivosť“*. Aj v samotnej britskej verejnosti sa svetová vojna viedla proti samej vojne za demokraciu, budúcnosť, bratské spoločenstvá, a aj preto je potrebné vojnu vyhrať. Z tohto pohľadu nemali mierové iniciatívy v britskej verejnej mienke oprávnenie. Vtedajšie médiá, ktoré reprezentovala predovšetkým tlač, bičovali verejnú mienku proti krajinám Spolku a hlavne proti Nemecku (potrestanie vinníkov vojny a ich krutosti). Oproti zákopovej vojne na západnom fronte boli krajiny Dohody úspešnejšie na východnom fronte (útoky až do východného Pruska, Halič-Bardejov, Zborov na území dnešného Slovenska). Avšak v roku 1916 sa začala úspešná ofenzíva Nemecka, ktorá viedla k tomu, že sa dostali až do Ľvova a na územie Litvy a v decembri 1916 sa zmocnili Nemci aj hlavného mesta Rumunska.

V roku 1917 ich ofenzíva smerovala na Ukrajinu a Bielorusko, pričom vojenské nezdary Ruska v tomto období významne ovplyvnili aj vnútropolitické udalosti, ktoré viedli k februárovej revolúcii v roku 1917 a zvrhnutiu samoderžavia, vyhlásenie dočasnej vlády a v októbri 1917 Októbrovej socialistickej revolúcii.

V oblasti stredomoria mali dohodové mocnosti prevahu (napriek veľkej porážke dohodových vojsk v Gallipoli pri Dardanelách). Francúzi sa usadili v Libanone, Briti obsadili Palestínu a Mezopotámiu (v tomto období došlo aj k tomu, že britský minister zahraničných vecí Arthur Balfour vyjadril súhlas s vytvorením židovského domova v Palestíne, čím začali počiatky veľkého sťahovania Židov do Palestíny). Taliansko, ktoré vstúpilo do vojny na strane dohody v roku 1915 napriek veľkým počiatočným neúspechom postupne prebralo iniciatívu a porazilo napriek veľkým ľudským stratám Rakúsko-Uhorsko. Vstup USA do vojny na strane Dohody v apríli 1917 znamenal prevahu Dohodových mocností. Americký prezident Thomas Woodrow Wilson

(28. prezident USA) bol v roku 1916 znovuzvoleným prezidentom USA. Spočiatku sa snažil o neutralitu tzv. politika „mieru bez víťazstva“, avšak postupne si začal uvedomovať, že USA už vložili do vojny v Európe veľké prostriedky, ktoré smerovali predovšetkým Dohode a ak by bola porazená ťažko by mohli očakávať splácanie týchto pohľadávok. Ponorková vojna Nemecka ohrozovala aj obchod USA, čo viedlo následne k vstupu USA do vojny proti Nemecku. Taktiež aj ukončenie účasti Ruska vo vojne na základe Brest – litovského mieru 6. 12. 1917 viedlo k novým riešeniam. Vyčerpanosť, tak vojenská, ako aj ekonomická v krajinách Trojspolku, nakoniec viedla k víťazstvu dohodových mocností, a tak 11. 11. 1918 bola vo Francúzsku v Compiègne podpísaná kapitulácia Nemecka.

V Európe v 20. storočí zaznamenávame také barbarstvá, za aké by sa nemuseli hanbiť ani najväčší barbari v dejinách. Dve svetové vojny, ktoré zachvátili celú zem, aj keď ich ohnisko nesporne bolo v Európe, preto aj roky 1914 – 1945 sú obdobím, keď Európa akoby prišla o rozum, čo následne splodilo fašizmus, hospodársku krízu a podobne. Ešte v roku 1914 mala Európa moc a prestíž a nemala konkurenciu, Európania dominovali skoro v každej oblasti záujmu vo vede, kultúre, hospodárstve, móde. Prostredníctvom svojich koloniálnych ríš a obchodných spoločností ovládali zemeguľu, avšak do roku 1945 prišli Európania temer o všetko. Politická moc Európy bola silne oslabená, kolónie sa stávali neudržateľnými, európska kultúra prišla o sebadôveru, morálna povesť Európy bola pošramotená. Jadrom ďalších nepokojov sa bolo Nemecko, najmladší a najnespokojnejší štát Európy.

Európa po skončení prvej svetovej vojny¹³

¹³ Zdroj: <http://www.vox.com/a/world-war-i-maps> [citované 30. 9. 2016].

Zhrnutie:

- Snahy o znovurozdelenie sveta vedú ku vzniku Trojspolku a Dohody.
- Predzvesťou svetovej vojny sú imperiálne vojny na začiatku 20. storočia.
- Rozhodujúcou príčinou novej vojny je predovšetkým imperiálna politika Nemecka.
- „Veľká vojna“ má osobitosti oproti iným vojnám, ktoré človek dovtedy poznal – celosvetová, použitie zbraní hromadného ničenia, nové zbrane a technológie a iné.
- Jedným z dôsledkom „Veľkej vojny“ je európsky ústup – ekonomický, politický, finančný a iný voči USA.

Pramene a použitá literatura:

- Ariés, P.: Dějiny smrti II. Praha 2000.
- Artera, A. U.: Dějiny Španělska. Praha 1995.
- Atlas světových dějin. Praha 1999.
- Bacci, M. L.: Populace v evropské historii. Praha 2003.
- Beckettová, W.: Toulky světem malířství. Základní průvodce dejinami výtvarného umění. Praha 2002.
- Berridge, G.: Diplomacie. Praha 1998.
- Black, J.: Evropa 18. století. Praha 2003.
- Braudel, F.: Dynamika kapitalismu. Praha 1999.
- Cézar, J.: Britská říše v období imperialismu 1870 – 1945. Praha 1971.
- Ciepielewski, J. a kol.: Hospodárske dejiny sveta. Bratislava 1977.
- Corbin, A.: Narcis a miazma. Čich a pach, životní prostředí a sociální předavy 18. a 19. století. Praha 2004.
- Černušák, G. a kol.: Dějiny evropské hudby. Praha 1972.
- Davies, N.: Evropa. Dějiny jednoho kontinentu. Praha 2000.
- Dějiny evropské civilizace II. Praha 1997.
- Dějiny novověku I., II., III Praha 1969, 1973.
- Dějiny světa sv. V. Praha 1963.
- Dějiny světa sv. VI. Praha 1964.
- Dějiny světa sv. VII. Praha 1965.
- Dreyfus, M.: Dreyfusova aféra, jak jsem ji zažil. Praha 1984.
- Duby, G.: a kol.: Dějiny Francie. Praha 2003.
- Foster, W. Z.: Nástin politických dějin amerického kontinentu. Praha 1953.
- Fouret, F.: Promýšlet francouzskou revoluci. Praha 1994.
- Friedell, E.: Kulturní dějiny novověku II. Praha 2006.
- Geiss, I.: Dějiny světa v souvislostech. Praha 1999.
- Gombrich, E. H.: Příběh umění. Praha 1997.
- Hamannová, B.: Hlava plná hudby. Praha 1998.
- Heer, F.: Evropské duchovní dějiny. Praha 2000.
- Holman, R. a kol.: Dějiny ekonomického myšlení. Praha 1999.
- Honzák, F. – Stellner, M., Vlčková, J.: Evropa v proměnách staletí. Praha 1997.
- Horská, P. a kol.: Dětství rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha 1990.
- Hroch, M. – Petráň, J.: 17. století krize feudální společnosti. Praha 1976
- Hroch, M. – Skýbova, A.: Králové, kacíři, inkvizitoři. Praha 1987.
- Johnson, P.: Zrození moderní doby. Devatenácte století. Praha 1999.
- Kašpar, O.: Dějiny Mexica. Praha 1999.
- Kenedy, P.: Vzestup a pád velmocí. Praha 1996.

Kennedy, P.: Vzestup a pád velmocí. Praha 1996.

Kissinger, H.: Dějiny diplomacie. Praha 1997.

Klíma, J.: Dějiny Brazílie. Praha 1998.

Kol.: Dějiny diplomacie I. Praha 1961.

Kol.: Dějiny Itálie. Praha 1997.

Kol.: Dějiny novověku sv. I. a II. Praha 1961.

Kol.: Dějiny novověku sv. III. Praha 1973.

Maurois, A.: Dějiny Anglie. Praha 1993.

Maurois, A.: Dějiny Francie. Praha 1994.

Mackenney, R.: Evropa 16. století. Praha 2001.

Mendl, B.: Hospodářský vývoj Evropy. Praha 1948.

Montanari, M.: Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě. Praha 2003.

Moravcová D. – Bělina, P.: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914 – 1941. Praha 1998.

Moravcová, D. – Bělina, P. – Pečenka, M.: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914 – 1944. Praha 1994.

Morgan, K. O. a kol.: Dějiny Británie. Praha 1994.

Muller, H. a kol.: Dějiny Německa. Praha 1995.

Munck, T.: Evropa 17. století. Praha 2002.

Nálevka, V.: Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy v letech 1871 – 1914. Praha 2006.

Nálevka, V.: Světová politika ve 20. století. I. a II. díl. Praha 2000.

Ohler, N.: Náboženské poutě ve středověku a novověku. Praha 2002.

Paulinyi, A.: Průmyslová revoluce. Praha 2003.

Pečenka, M. et al.: Encyklopedie moderní historie. (3. rozšířené vydání). Praha 1999.

Petráň, J. – Petránová, L.: Rolník v evropské tradiční kultuře. Praha 2000.

Polišenský, J.: Dějiny Velké Británie. Praha 1982.

Pollard, A. F.: Anglické dějiny. Praha 1921.

Rod, W.: Novověká filozofie I. Praha 2002.

Seignobos, Ch.: Politické dějiny Francie ve století devatenáctém. Praha 1903.

Škřivan, A.: Evropská politika 1648 – 1914. Praha 1999.

Soboul, A.: Francúzska revolúcia 1789 – 1799. Bratislava 1949.

Světové dějiny umění. Malířství, sochařství, architektura, užité umění. Praha 2004.

Škřivan, A. – Drška, V. – Stellner, F.: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648 – 1914. Praha 1994.

Švankmajer, M.: Dějiny Ruska. Praha 1995.

Trojan, J.: Dějiny opery. Praha 2001.

Wells, H. G.: Dějiny světa. Praha 1936.